

KÓDEXEINK SKOLASZTIKUS ELEMEI.

(Harmadik, bef. közlemény.)

Mindössze egyszer ütnek meg mélyebb hűrt: az Érdy-k. Katalin-legendájában (663.). «Miképen lehetött, hogy Istennek fia testöt vehetött és meghalt légyen, ha a felséges Isten szenvedhetetlen, halhatatlan, *mással egybeszörözhetetlen?* Azért láttatik, hogy sem szülehetött, sem meg nem halhatott.» De ebből a kérdésből is csak a szenvedhetetlent és halhatatlant, a szenvedhetőt és halandót fejtik meg a szokásos distinctióval. A «mással egybeszörözhetetlen» felelet nélkül marad, még a forrás-szöveg sem firtatja a dolgot.¹ Megeleégzik annyival, hogy «az Isten az ő felségének minden csökkenése nélkül vette fel az emberi természetet, megmaradván a maga dicsőségében.» Az «egyeszörözhetetlenség» azonban nagyon nehéz kérdés volt, és a laikus közönséggel bajos lett volna megértetni. A skolasztikus tisztában van vele, ha azt mondják neki, hogy itt van két substantia, ezek közül az egyik persona, vagyis személy, a másik csak hypostasis vagy subiectum; a kettő úgy egyesül, hogy egyik sem vegyül össze a másikkal (ez lehetetlen is volna), mindegyik megmarad a maga teljes épségében és mivoltában, mivel csak az elsőnek personalitása kapcsolja őket együvé: de aki nem járatos az effélékben, azt előbb iskolára kell fogni és ki kell képezni a metafizika elemeiben, hogy a dolgot nagyjában felfoghassa.

Felötlő, hogy a kódexben mily ritkán szerepel az Eucharistia problémája. A szövegek lépten-nyomon emlékeznek az Oltáriszentségről, amelyben Krisztus testét és véréát vesszük, a benne nyilatkozó isteni szeretet nagyságáról, az áldozás előkészületeiről, az Úrral való egyesülésről és ennek hasznairól; de a szentségnek mivoltáról csupán az Érsekujvári-k. 559—561. lapján található néhány gondolat.

¹ De Stis, de S. Catharina s. 3. H. Deus est impassibilis et immortalis, est et incomponibilis et impermixtibilis, ergo non potuit incarnari, nec pati aut mori. Ad hoc respondit Catharina, quod deus sine omni diminutione maiestatis assumpsit humanam naturam, manens in sua gloria, sed in natura humana passus et mortuus est pro nostra redemptione et salute.

«Az oltári szentségben, olvassuk ott, az külső látandó szín ragadandóságnélkül vagyon . . . kinek az természet ellene mond, mert természet szerént az fejrőség és az állatnak mivolta két kilemb-kilemb állatnak mondatik. De nem ugyan vagyon az oltári szentségben, kiben az teljes istenség jelen vagyon.»

Ez a beszéd, így ahogy van, kétségtelenül hibás. Abban a kódexnek igaza van, hogy az Eucharistiában a «külső látandó szín», a species, az accidens «ragadandóság nélkül», absque inhaesione in alio tamquam subiecto vagyon. Az is való, hogy az ostya fehérsége és substantialis mivolta, lényege természet szerint két különböző «állat» (ens). De nem igaz, hogy az Oltáriszentségben a kettő: a substantia és accidens nem két különböző dolog. A valóság az, hogy a természetben az accidens mindig valamely substantiához tapad, jobban mondva: valamely substantiára szorul mint hordozó alanyra; ellenben az Eucharistiában az accidens, mint mondani szokták, *per se stat*, nincs alanya, mivel a kenyér állaga, mely alanya volt, nincs meg többé, a Krisztus dicsőült testévé változott, s az ostya színe, ize, egyszóval érzékelhető tulajdonságai nem a Krisztus testének járuléka. Azért is jól mondják utóbb:

«Jóllehet, hogy az szent ostyát kézben foghassák és kívül való színét láthassák, demaga ő természet szerént való mivoltát¹ sem nem láthatják, sem kézben nem foghatják, sem az szentségbe nincsen; miért [= mivelhogy] az Krisztus ő tulajdon színe-személye szerént nincsen,² hanem egyéb személy³ alatt vagyon, azaz szent kenyérnek és bornak személye alatt vagyon elenyészvén,» vagyis elrejtve.⁴

Közismert tény, hogy a skolasztika komoly és értékes munkát végzett ezeknek és egyéb hasonló kérdéseknek a bogozásával és megvilágításával. A kódex azonban az áramlatnak nemcsak erényeiről tud, hanem tévedéseinek is tanúja. A Tihanyi-kézirat egyik-másik cikke jellemző megnyilatkozása a túlzó syllogistika naivságának, mely azt tartja, hogy a világon mindent ki lehet okoskodni.

A gyűjtemény 258. lapján az a kérdés merül föl, vajon az Istenanyának testileg szépnek vagy rútnak *kellett-e* lennie. A szöveg rámutat, hogy a doktorok egy része ellenkező nézeten

¹ Értsd: az ostya, a kenyér mivoltát, lényegét.

² Azaz: mivel Kr. nem az ő színe-személye, azaz species-e, accidensei szerint, vagyis nem saját külsejében van jelen.

³ Személy = szín, külső.

⁴ V. ö. Pelb. *de Stis, de corpore Christi* s. 3. F. *Credendum est, quod species panis et vini in hoc sacramento sine subiecto existunt et per se stare creduntur. Unde magister in IIIj. di. XIj. in prin. dicit sic. Si vero quaeritur de accidentibus, quae remanent, seu de speciebus et de sapore, in quo subiecto fundentur, potius fatendum videtur existere sine subiecto, quia ibi non est substantia nisi corporis et sanguinis dominici, quae non afficitur illis accidentibus, non enim corpus Christi talem in se habet formam, sed qualis in iudicio apparebit, scilicet gloriosam.*

van, mint a másik. Vannak, akik azt mondják, hogy az Isten-
anyának testileg rútnak kellett lennie. Ugyanis

«az Istennek anyjában semmi hiúságnak nem kelle lennie; de az szépség, mint a bölcs mondja, hamis és hiába való malaszt; tehát neki nem kelle szépnek lenni.» Továbbá «az asszonyállatban az szépség binnek és vesződelőmnek oka: erről mondá azon bölcs: az asszonyállatnak szépségeért sokan elvesztenek. De asszonyunk Máriának kelle lenni mindönöknek idvességének oká[nak] és nem vesződelmőknek; hát nem kelle teste szerént szépnek lenni.» Végre: «Az Istennek embörré lételében nagy alázatosságot kelle mutatnia Szent Pál mondása szerént. De nagyobb alázatosság testöt venni rúttul, hogynem széptül. Hát ebből láttatik, hogy az Istennek anyjának nem kelle szépnek lenni, hanem inkább rútnak.» (258—259.)

A kódex ellenkező véleményen vān. Nagy Alberttel tart, aki megmutatta, hogy a Szűzanyának nemcsak szépnek, hanem igen szépnek kellett lennie. Albertus három fontos érvet hoz fel állítása bizonyítására.

Először is: «az jegynek hasonlatosságot kell vallani ahhoz, aki rajta példáztatik. De mind az asszonyállatok — Eszter, Judit, Rákhel — kik példáztták avagy jegyzék az Istennek anyját, szépök voltak; tehát sokkal inkább az Istennek anyja szebb volt ezöknél.»

Másodszor: «az pogány bölcsék mondása szerént, ha az természet meg nem bántatik, a fiu hasonlatos lészön atyjához vagy anyjához.» Ámde «az Szentlélők Isten Urunknak foganatjába meg nem bántathaték, sem tévölyöghete, kinek cselekedeteiből az Szűz fogada. Követközik tehát, hogy miképen urunknak istenséggel egyesült teste Dávid mondása szerént szépségösb ábrázat embööröknek fioknál, ezönképpen Krisztusnak utána anyjának teste is fölülmúlta szépségével minden egyéb ember testét.»

Végre: «Miképpen az Szűz Mária lelkében mindön terömtött állatoknál nőmösb és tökéletösb volna: ezönképpen testében is egyebeknél nőmösbnek, tökéletösbnek és szebbnek kelle lennie.» (259—261., 263., 279—280., 298—99.)

Kérdés azonban: miben áll a testi szépség? «Áll főképen az testnek mennyi-voltában, színében és az tagoknak alkalmas helyhöztetésiben.» Ami az elsöt illeti, Szűz Mária

«az Nagy Albert doktornak mondása szerént igen fölötte magas sem vala és igen kised se vala, de alkalmas állapotú... olymint kilencedfél arasznyi, alkalmas araszú embööröknek araszokkal.»

Megérthetni ezt abból a körülményből, hogy egy kép Rómában Krisztus urunkat szintén kilenc araszosnak ábrázolja.

«Jól látjuk kegyég, hogy természet szerént az nagy, avagy magastul ismét magas születtetik, ha a természet valamiképpen meg nem bántatik, ezönképpen az kisedtül esmét kised... Követközik tehát, hogy miképpen urunk Krisztus volt alkalmas magas, ezönképen alkalmas magas volt az ő szent anyja is.» (90—100.)

Második «mennysiségi» szépsége volt a Szent Szűznek, hogy — ugyancsak Albertus szerint — «testében volt alkalmas egyenlőség»: azaz sem igen kövér nem volt, sem igen ösztövér.

«Oka kegyég ennek: mert az nagy kövérség lészön emberben az hideg és igön nedves természettől, az ösztövérség leszön az nagy hévségtől és asszuságtul, az testnek szépsége [pedig] lészön mind az nedvességöknek egyenlőségiből.» (100—101.)

Hasonló módon derülnek ki a színbeli tulajdonságok. Az Istenanya bőre nem fehér, nem fekete, nem is vörös; ugyanis

«valamely embörök ez három színű bőrt vallnak testökön, nem jó természetüknek mondatnak. Mert az fejér bőrk avagy husúk igön testiek, kétségösök és rágalmazók. Továbbá az fekete bőrk avagy husúk igön álnokok és kumurúk. És az igön vörös bőrk avagy husúk igen haragusok és bosszúállók. De kiknek husok fejből és vörösből szöröztetött, igön jó természetön valók, igön tiszták, józanok és mindönkoron vidámok. Ez színt vallá asszonyunk Szüz Máriának teste is, mint az Nagy Albert doktor mondja.» (102.)

A haja fekete volt, «mert az szép és jó természetön való testöt ez illeti.» A szőke emberek ugyanis természet szerént igen gorombák és irás-nemfoghatók, a vöröshajúk pedig hitetlenek. Aztán tudni kell, hogy Krisztus urunk fekete haját és szakált hagyott a Veronika asszony fátylán, tehát fekete hajú és szakalú volt; a Szent Szüz pedig nagyon hasonlított a fiához. Végre azt se kell feledni, hogy a zsidók köztudomás szerint feketehajúk; már pedig asszonyunk zsidó nemből való volt, hát ő is fekete haját vallott. «De nem igön feketét, hanem alkalmast, mely illeti vala az szép fejér, rózsai testöt.» (103—104.)

A szép sötét haj szép ovális főt és keskeny homlokot koronázott.

«Úgy mond az Nagy Albert doktor, hogy az ő feje vala valamennyire hosszú és homloka nem vala szélös, de kesköny, négyszegü és alkalmas szélü, alázatos és az föld felé hallgató.» Mivelhogy «valakinek illetén feje és homloka vagon, az természetudó bölcseknek mondások szerént az illetén természet szerént élös elméjü . . . bölcs és szemérmös.»

A szeme tiszta és fényes volt, «szöme fénye kegyég fekete, szöme szöri is feketék, szemöldöke is fekete, nem síró, de alkalmas, minemö illeti az szép fekete szömöket . . . Továbbá öneki orra vala egyenös, nem hosszús, de közép módú, mely az állhatatosságnak és bölcsességnek jegye . . . Szent tigei alkalmasok, igen fejerök és vörösek, miképpen az tejnek és vörös rózsának ő színök . . . Szája nem nagy, de alkalmas, gyönyörűségös, szerelmes és mindön édhösséggel teljes . . . Ajaki pirosak és valamennyire temérdökök; az alsó ajaka az fölsönél kevésbé temérdök, mivelhogy ez a bátorságnak és erősségnek jegye.»

A fogai fényesek, egyenesek, egyenlő hosszúak és tiszták. . . Álla «középben valamennyire barázdás» azaz gödrös, «mint illeti az szép állat». (105—106.)

A fejtegetés elég érdekes adalék a skolasztikusok, főkép Albertus Magnus női szépség-ideáljához. Érdekes, de egyúttal érhető a theologusok ízlésének ez az egyöntetősége. A külön-

féle szépségek nagy része úgy van kiokoskodva. A rózsás bőr azért szép, mivel jó természettel jár; a fekete haj azért, mert jó erkölcsökre és a test helyes összetételére vall; a rendes termet: mivel a nedvek arányos megoszlásáról tanúskodik. A theologusoknak nem az a szép, ami tetszik; hanem az tetszik, ami — szerintök — célszerű és tökéletes. Ezt pedig nem az érzékektől, hanem a tudósok különféle fajaitól kell megkérdezni.

A dolog elég világos, de még nagyobb határozottsággal bontakozik ki azokból a szövegekből, amelyekből a kódex-író a maga tudományát merítette: a Pelbárt *Stellarium*ából.

A kódex ugyanis csupán a Mária szépsége ellen felhozott érveket, Albertus három syllogismusát tolmácsolja egész mivoltában.¹ A továbbiakban Pelbárt mindjárt a «színek» tárgyalása elején többet nyújt a fordítónál. «Kérdés: milyen színű volt a Szent Szűz bőre? Vajon szőke vagy fekete, vörös avagy keverék?»

«Azt feleljük rá Alberttel, Missus est, cap. 42., hogy a fizikusok szerint a bőrnek hatféle színváltozata van: az első a fehér és a piros keveréke, a második a fekete, a harmadik a sárga, a negyedik a kékes, az ötödik a fehér, a hatodik a vörös. És mivelhogy ezek közül egyedül ama fehér-piros keverék származik egyenlőségből, mint Ioannicius mondja, a többiek pedig valamennyien egyenlőtlenségből, vagyis a fehér, ahogy a flegmatikusokban látjuk, a hidegnek a nedvesben, a feketeség a melegnek a szárazban való túltengéséből, a kék, sárga és vörös a nedveknek és a tevőleges minőségeknek egyenlőtlenségből: tehát az első, vagyis a fehér-piros keverékszin a legnemesebb és a jól vegyített testhöz illendő s Galenus és Constantinus is ezt a színt tulajdonítja az eukratikus véralkatnak. Annakokáért ezt a színt kell a Máriáénak is elfogadnunk. Ezeket mondja Albertus.»

«Zután azt kérdezik, hogy milyen színű volt a haja. Erre több pontban kell felelnünk. Először is: Máriának nem volt teljesen göndör a haja... Másodsor: nem volt sem ritka, sem vastag szálú, sem szőke, mivel az efféle az említett doktorok szerint gyengeelmjűségnek és tanulékonyág hiányának a természetes jele. Harmadszor: a szent Szűz haja egyáltalán nem volt tiszta vörös, minthogy a vörös haj a melegség túltengéséről tanúskodik és természet szerint való hitetlenségre mutat. Negyedszer: azt kell tehát következtetnünk, hogy a Boldogságos Szűznek sötét hajának kellett lennie, ahogy Albertus bizonyítja. Először is: mivel Constantinus mondása szerint (in Panthegni) az eukratikus testhez hozzátartozik, hogy csecsemőkorban vörös, a gyermek- és ifjúkorban sötét legyen a haja. Másodsor: mert Albertus ugyanezt bizonyítja a hajnak okával, amelyért t. i. Isten és a természet a természettudó doktorok szerint azt akarta, hogy az embernek haja legyen. A haj először is ékesség okáért van; ezért úgy illett, hogy a Boldogságos Szűznek sötét, feketebe hajló haja legyen. Ugyanis az ellentétek, ha egymás mellé kerülnek, még jobban megvilágosodnak. Föltéve

¹ *Stell.* lib. 1. p. 2. art. 3. cap. 1. U. o. l. 5. p. 3. art. 2. cap. 1.

tehát, hogy a Szűznek rózsás, fehér bőre volt, hajának sötét színe, ahogy ezt mindenki tapasztalásból tudja, még jobban fokozta szépségét.»

Aztán — másodszor — a haj nemcsak ékesség okáért van, hanem azért is, hogy jelezzon valamit.

«Ugyanis a főntebb megnevezett természetismerő doktorok szerint a sötétes, finom hajszálak jó erkölcsökre és az emberi szervezet jó összetételére vallanak, mivelhogy Albertus szerint szilárdságra és erőre mutatnak és a szilárd elemnek, a földnek megfelelői. Ezenkívül eukratikus agyvelőnek is jelei. Mert, mint Galenus mondja, az agyvelőben legjobb a meleg és száraz összetétele; az ilyenek ugyanis mentek a nedvek bőségétől, tökéletes érzékenységük és fölötté eberek; holott a nedvesebb agyvelők fogyatékos érzékenységük, sok a váladékuk, sok és mély álmúak...»

Végre, harmadszor, azt is számba kell venni, hogy a hajnak rendeltetése a nedvek és füstszerű fölöslegek eltávolítása.

«És a sötét hajzat azért illik az eukratikus testhez, mivel Galenus szerint leghatékonyabban mutatja a kolerikus és véres égési fölösleg eltávolítását. Azért is, ha a Boldogságos Szűz teste minden tagjában a legtökéletesebb volt: agyvelejének is melegnek és száraznak s következésképp hajának is mérsékelten feketébe hajlónak kellett lennie.»¹

A sorozatot méltóképen egészíti ki az a pont, amely a szemre vonatkozik.

«Hogy milyen színű volt a Szűz szeme? Erre Albertus szerint rövid szóval azt felelhetjük, hogy a Szűz szemének feketének kellett lennie. Mind mivel a sötétes hajjal legtöbbnyire fekete szem szokott együtt járni, mind mivel úgy látszik, hogy ez felelt meg legjobban a szépségének. De azért is, mivel a meleg és száraz agyvelő az orvosdoktorok szerint kevesebb, finomabb és erősebb «spiritus visibilis»-t bocsát a szemekbe és hasonlóképp kevesebb, finomabb és nemesebb táplálékot. Az erőnek ez a csekélysege és a tápláléknak kisebb mennyisége okozza aztán a szemek feketeségét. De maga az anyagnak ez a csekélysege nemesebb és erősebb munkának is az okozója. Azért is Asszonyunk szemei feketék voltak, de élesebben látók és nemesebbek is, aminthogy hitünk szerint Krisztusnak is ilyenek voltak a szemei.»²

A többi már egészen más természetű. Amit a *Stellarium* és utána a kódex Mária fejről, homlokáról, szemöldökéről, ragyogó szeméről, rózsás orcájáról, orráról, szájáról, álláról tanít, nem okoskodás eredménye, hanem Epiphanius, történelmi leírásából³ van kölcsönözve és megtoldva helyel-közzel egyegy „fizonomus”-i észrevétellel.³

A skolasztikus túlzásnak jellemző példája az a mesterkéltn okoskodás is, amely a Tihanyi-kódex 215-227. lapján az incarnatio idejét akarja megállapítani. A szöveg elmondja, hogy az Isten fiának némely doktorok szerint még a paradicsomi

¹ *Stell.* lib. 5. p. 3. art. 2. cap. 2.

² U. o.

³ U. o. cap. 3.

ártatlanság idejében, mások szerint rögtön az ős-szülők bűnbeesése után, ismét mások szerint a világ végén kellett volna (!) a földre jönnie. Az elsők ugyanis úgy okoskodnak, hogy az incarnatio az isteni szeretet műve, a szeretet pedig «nem csak az ajándékot, de az ajándoknak hamarságát is kívánja». A második csoport viszont azt vitatja, hogy amint az ember a bűn nyavalyájába keveredett, rögtön szüksége volt az orvosságra . . . De mind a két okoskodás hibás; az első azért, mivel a szeretetnek okosnak is kell lennie, már pedig nem volna okos, ha akkor nyujtaná az orvosságot, amikor arra még szükség nincsen. A második viszont azért, mivel az emberek, ha bajuk rögtön orvoslást talál, alig érezték volna bűnösségüket s könnyen azt hihették volna, hogy minden külön megváltás nélkül, természetes úton igazulnak; nem epedtek volna a megváltás után és nem fogadták volna a Megváltót elég szeretettel stb. De — végre — az sem lett volna alkalmas, ha az Isten fia a világ legvégén jön a földre. Egyrészt azért, mivel akkor nem az irgalmasságnak, hanem az ítéletnek lesz az ideje, másrészt abban az időben oly nagy hitetlenség fog uralkodni a világon, hogy esetleg egy hívőt sem találna . . .

Az Üdvözítőnek tehát «az időnek közepében» kellett a földre jönnie. A terminus azonban pontosabban is megállapítható. Először is tudni kell, hogy

«miképpen Ádám ez világnak teremtésének utána hatod napon teremtették, ezönképpen az más Ádámnak, urunk Krisztusnak, a világnak teremtésének utána hatodezör esztendőben kelle embörré lenni.»

Másodszor: «Mert miképpen az Atyaisten ez világnak teremtésének utána hatod napon mondá: tegyünk embört az mi képünkre és hasonlatosságunkra: ugyanezönképpen az Fiuistennek ez világnak teremtésének utána az hatezör esztendőnek hatodik péntökén¹ kelle embörré lenni, ki az Atyaistennek képe és ábrázatja.»

Harmadszor: a világot Isten Józsue «ó-törvénybeli mestör», azaz rabbi szerint bűjtmáshóban, azaz március havában és a doktorok szerint vasárnapon teremtette; azonképen Krisztus urunk is márciusban fogantatott és vasárnapon született.

A szöveg megint Pelbártból van fordítva, de a *Stellarium* semmit sem tud a «post eventum» filozófáló doktorok három csoportjáról. Ott a megcáfolt érvek olyanoknak vannak feltüntetve, mint amelyek a léendő incarnatio ügyében tartott isteni tanácskozásban szerepeltek.

«Minekutána pedig határozatba ment, hogy Isten fiának testet kell öltenie, a Szentháromság tanácsában újabb tanácskodás kezdődött arról, hogy mikor kell ennek megtörténnie . . . És itt három kérdés merülhetett föl és kerülhetett döntésre. Az első: hogy vajon a bűnbeesés előtt, az

¹ Téves fordítás. Helyesen: «az hatezör esztendőnek péntökén.» V. ö. Pelb. *Stell.* lib. 1. p. 1. art. 3. Conclusio.

ártatlanság idejében . . . ; a második: hogy vajon rögtön a bűnbeesés után testesüljön-e meg az Isten fia . . . ; a harmadik: vajon nem lenne-e jó Krisztus incarnatioját a világ végére halasztani.»

A *Stellárium*ból kitűnik, hogy ezek a kérdések már Aqu. Szent Tamást foglalkoztatták; viszont az a gondolat, hogy az incarnatio a teremtés hatodik korszakában, a hatodik ezredév folyamán történt, a régiek között általánosan el volt terjedve és Szent Bonaventurából van merítve. A többi «congruentia» azonban — az eredetiben tizenkettő van — esetleg Pelbárt (?) találmánya.

A középkor még nem lát játékot az efféle játékokban. A kódex szó nélkül elfogadja a congruentiákat. De mást sem utasít vissza. A verses Katalin-legenda a régi szólásra, hogy «oportet addiscentem credere»:

mert mit akarsz megtanulnod,
az hit miá kell megtudnod,

aggályoskodás nélkül fogja rá, hogy ennyit tesz: az igaz Istent csak a hit által lehet megismerni¹ — holott az idézet valódi értelme az, hogy minden tanulás hívással kezdődik. A karthauzi szintén elszalasztja a szót, legalább egy helyütt,² ha igaz, az «ignoti nulla cupid» gyanus axiomáját a következőképen variálja: «Amit ember nem látott, nem kívánhatja is természet szerént».³

A hibás állítás, természetesen, egyedül őt magát terheli; a forrásban⁴ semmi nyoma sincs a tévedésnek.

A magyar kódexek «fides quaerens intellectum»-a nem kívánt mély és szigorú tudást a maga íróitól. A laikus olvasóközönség nem tudta megbírálni a tanítóit, de nem is érezte szükségét pontosabb és mélyebb ismereteknek. A Pelbárt prédikációs könyveiből jóval több értéket lehetett volna kiaknázni, ha nem hiányzik hozzá az írók és kiváltkép az olvasók megfelelő készütsége. Viszont számba kell venni, hogy a magyar laikus közönség előtt a kódex hirdeti először a *ratio* fontosságát. A karthauzinak és társainak rövidebb-hosszabb okoskodásai a legelső magyar szövegek, amelyekből kitetszik, hogy világnézetünk kialakításában hitünk mellett eszünkre is kell támaszkodnunk, s a legelsőek egyúttal, amelyek a deáktalanok számára utat törnek a tudományos gondolkodás világába. A kódex problémákat vetett föl és oldott meg s közben az olvasók

¹ Érsekújv.-k. 464.

² Érdy-k. 459.

³ Mellékesen megemlíthető, hogy az 573. lapon Aristotelesre való hivatkozással a következő szabályt idézi: *Opposita non cognoscuntur nisi per opposita.*

⁴ *De Stis, de transfiguratione* s. 1. E.

érdeklődését fontos filozófiai gondolatokra és fogalmakra irányította. Az egyszerű lelkek, ha tökéletlenül és hézagosan is, oly dolgokkal ismerkedtek meg, minők az essentia és substantia, az accidens, a járulékok inhaesiója, a perfectiók; az ens relativum változandósága; az ens absolutum végtelensége, időnkívülésége és egysége; az infinitum változhatatlansága; Isten megismerésének útjai; a tökéletesebb világ lehetősége; a divina praescientia és az emberi szabadság viszonya, stb. Nagyon egyszerűek voltak még, de kétségtelenül gondolkoztak az őket érdeklő nagy kérdésekről. És talán jobban is, komolyabban is, mint utódjuk, a modern nagyközönség, a maga problémáiról.

HORVÁTH CYRILL

A MAGYAR MÜDAL KEZDETE A XVIII. SZÁZADBAN.

1.

A régi magyar dalköltészet nálunk nagyobb részt élő hagyományul vagy kéziratok énekeskönyvekben terjedt¹ s Amade László lírájával ért tetőpontot. Ezt az irányt érzelmi líránkban a XVIII. század vége felé váratlan és éles fordulat váltja föl a németes, rokokó-műdal. A kettő határán a deákos költészet van — ekkortájt főképen jezsuita szerzetesek költészete. A deákos líra is, jóllehet az énekelhetőség gondolata Rájnis Józsefben ismételt fölszillan,² merő ellentéte régi énekköltészetünknek. Könyvirodalom, amely az *igazi* költészet eszményén kívül a nyelv fejlesztésére is törekszik;³ megvan benne a maradandóság horatiusi vágya, amely az imént még Amadeból is hiányzik; a művelt elemnek, kiválasztottaknak, elsősorban a latin műveltségű osztálynak szól. Egészen más irányban ellentéte a most születő műdalköltészet a régi énekköltészetnek. Egyrészt ez is irodalmi öntudattal jelenik meg, miként a deákos költészet, másrészt azonban épen énekelhetőségénél, dallamosságánál fogva szélesebb rétegekben terjed el, sőt közeledik a népieshez is: mégis, nem a Faludi Ferenc énekeiben még csak fölszillanó, majd Pálóczi Horváth Ádám költészetében tudatosodó népiesség teremti meg, hanem — s ezáltal áll szemben Amadeval is, a deákosokkal is — a fölvilágosodásnak Bécsben II. József óta nagyobb erővel érvényesülő hatása. Ez váltja föl a jezsuita-kornak nemcsak egész világnézetét, hanem vele együtt egész művészi, sőt irodalmi jellemét is.

A rokokó-klasszicizmus külföldön nem ilyen váratlanul és nem észrevétlenül lép az ott határozottabban megnyilatkozó barokk költészet helyébe. Az angol és francia irodalomban,

¹ «Amade dalai csak a nóta szárnyán terjedtek». Négyesy, *Kazinczy pályája*. 1931. 30. l.

² Az elégia megenyhítéséről is szól a *Kalauz* előbeszédében. L. még u. o. 6. és 12. l.

³ «Minden nyelv így változott, midőn könyvek nyelvévé vált» — írja Kazinczy. *Pályám emlékezete* (Abafi kiad.) 54. l.

ahonnan a fölvilágosodás eszméi föltartóztathatatlanul áradtak kelet felé, már a század eleje óta meg-megvillant s a negyvenes évektől kezdve már a német anakreonistáknál is föltűnik. Hozzánk is, Bécsen át, de előzmény nélkül, váratlanul jött és alakította át líránkat.

Ha az alábbiakban mégsem anakreoni, hanem rokokó-költészetéről beszélünk, annak az az oka, hogy a két megjelölés nem fedi egymást egészen. Egyelőre csak egy, formális különbségre mutatok rá. Az anakreontikusok költészete a rímtől való elfordulás elvével indult; a belőle fejlődött rokokó-dalköltészet — amelynek eszmevilágát a fölvilágosodás már egészen átjárta — formakészletében a népieshez közeledik és nem zárkózik el a rímtől. Költői forradalma Klopstock, Lessing és különösen Goethe költészetén is átviharzott s minálunk már a maga kész, kialakult egészében jelent meg.

Előre kell bocsátanunk, hogy magyar rokokó-élet nem volt: társaséletünk nem telhetett meg a rokokó külső és belső életformáival. Elsősorban is nem volt magyar udvari élet s nem volt magyar városi polgárságunk (ezt is a fölvilágosodás kezdte, jóval később, kialakítani), amely felé az udvarból és a főnemesség köréből a művelődésnek ez az iránya hason. A rokokó-költészet, amely líránkat átformálta s az ú. n. németes verselést, majd a lírának dallamosságát megteremtette, így is az udvar köréből jutott hozzánk, s mert Bécs a maga délnémet rokokó-világát élte, hozzánk is német lángokból csapott át a tüze. Egy bécsi Hofklavier- és Hofkapellmeister, Steffan József Antal volt az, aki gyorsan terjedő dalaival új irányt szabott líránk fejlődésének. Steffan, Maria Antoinette zongoramestere, a német dalköltészetben is új irányt teremtett: német költők dalaihoz fülbemászó, érzékies, de már német zenét szerzett, s *Sammlung deutscher Lieder* c. Kurzböck kiadta gyűjteménye gyújtópontja lett a magyar rokokó-dal kialakulásának is.

Tisztázzuk mindenekeelőtt, hogy miben volt ellentéte a rokokó-költészet a barokknak? Azok is, akik, mint Schürr,¹ a francia rokokóban a précieux-költészet újraéledését, újjáébredt barokk művészetet láttak, hozzáteszik, hogy meglátszik rajta a klasszicizmus fegyelmezettsége és rendszeretete: kifinomította az észszerűség, és elérzelmesítette a humanizmusa — burkoltan, bár nem mondják ki, ők is elismerik a fölvilágosodás hatását. Valójában a rokokóban semmi más nem maradt meg a barokk költészetből, mint helyenkint a pásztori keret és a sok klasszikus személynév. Ezt a külsőséget azonban egészen más lélek, a keretet más levegő, más életforma és más világnézet

¹ *Barock, Klassizismus und Rokoko in der französischen Literatur.* 1928. 39. l.

tölti be. Az életnek ez az új szemlélete különíti el nálunk is a kezdődő műdalok világát mind az énekeskönyveinkben ránk maradt, élő nótaköltészettől, mind még Amade László egész lírájától is. E változás megértéséhez még annak tudatában is szembe kell állítanunk az egymásra következő két világot, hogy nálunk mindegyik jórészt öntudatlanul alakult és nem minden tipikus vonásával jegecesedett ki.

Az előző kor művészetét, a barokk szellem megnyilatkozásául, a monumentális jellemzi: nagyvonalúság, nagyszerű pompa, heroizmus. Az irodalomban az eposz vagy a tragédia az uralkodó műfaj, s a cselekvény majdnem emberfölötti hősök küzdelme transcendentális elemek közreműködésével. A görög Olympos istenei irányítóan szólnak az emberi eseményekbe, amelyeknek épen ez adja nagyszerűségét; magasztosságát pedig fokozza a krisztusi hit, amely egy Andrea del Sarto *Disputa*-ját vagy a *Zrinyiászt* egyformán érzékítve hatja át. Ezt a heroizmust a fölvilágosodás deista vagy épen ateista fölfogása teljesen megsemmisítette. «Versagt bleibt alles Grösse, mondja Ermatinger, alles die rationale Ordnung Übersteigende.¹ Zu ganz grosser Dichtung erweist sich die optimistische Vernünftigkeit des Rokoko als unfähig.»² Zeus vagy Poseidon helyét, az olasz «gran maniera»³ eltüntével, a még mindig élő görög mítoszból a gráciák foglalják el — «Grazie: das ist das Lieblingswort».⁴ Az imént még csak díszítő elemek, legföljebb a pompa hatásának fokozására, most mint a kellem és báj megtestesítői⁵ a középpontba kerülnek, és társaságukban csak Bacchus vagy Venus marad itt a fiával; de ők sem hatalmas mozgalmak irányítói, homerosi cselekvő erők, hanem a fölvilágosult emberek kedves játszótársai, akikkel incselkedni, pajkoskodni, enyelegni lehet — sőt kell is. A monumentalitást kised emberi báj váltja föl, amely a miniature felé hajlik, s ez a báj maga is észszerű rendből és harmóniából fakad.⁶

Ennél is mélyebb a szakadék az élet új szemléletében. A jezsuita korban a földi élvezeteknek a renaissance óta uralkodó kultuszát mély vallásosság ellensúlyozza. Nálunk épen Amade László éli le jellemző példáját e viharos szélsőségek élményeinek. Költészete, amelyben gyakorta erotika visszhangzik⁷ és

¹ *Barock und Rokoko in der deutschen Dichtung*. 1928. 173. l.

² U. ott, 163. l.

³ Werner Weisbach, *Der Barock als Kunst der Gegenreformation*. 1921. 76. l.

⁴ R. M. Meyer, *Die deutsche Literatur bis zum Beginn des XIX. Jahrhunderts*. 1916. 371. l.

⁵ I. F. Schneider, *Zwischen Barock und Klassizismus*. 1924. 219. l.

⁶ Ermatinger id. m. 173. l.

⁷ «Amade, mint az erotikus líra képviselője, nevezetes irodalmi jelenség. Némely istenes éneke sokkal egyénibb vonatkozású, mint korának vallásos költeményei». Négyesy László, *Báró Amade László versei*. 1892. 33. és 38. l.

lelki gyötrelmek sugallotta, vagy jezsuiták belé nevelte erős hit: hű képe életének. A teológusokat az akarat és a lelkiismeret szabadságának kérdései hajszálíg menő vizsgálódásokra készítetik. Az Istentől való félelem és a tomboló szenvedélyek komor problémák súlyával nehezednek az emberekre. A fölvilágosodás a józan észszerűség hirdetésével mind ennek gondját elvetette. Humanizmusra, a szó szoros értelmében emberi mozzanatok szemléletére törekvő világnézete kiküszöböli a problémákat, merő tagadással lerázza a vélt béklyókat — derűs, optimista, világos és egyszerű életbölcseletének főalkateleme az *életöröm*.

. . . Will in goldener Saiten

Die Freude singen, die rund um mich her aus der glücklicher Flur lacht¹

énekli Ew. Chr. v. Kleist: s az életörömnek valóban legrokonszenvesebb megnyilatkozása a természet szeretetének az a tudatos és közvetlen érzése, amelyet a németek «Landlust»-nak neveznek. A falusi élet szerezte megelégedésnek idilli, de egyben Rousseau-i dicsérete ez, gyönyörködés az erdő-mező duzzadó életében.² Szinte megmámorosodnak a természet szépségeitől, de ezt céltudatosan, sőt keresetten teszik. S épilyen céltudatosan élvezett életörömnek jelenik meg költészetükben a bor és a szerelem is, mint keresett, de egyedülvaló téma, ezer változatban. «Der ewige Amor, die ewigen Rosen, der ewige Wein — mondja Scherer is³ — es war ein enges Gebiet; aber das unermüdliche Spiel mit den gleichen Motiven machte erfinderisch im kleinen». Mindig az életörömet hirdetik. Ramler már 1757-ben azt tanítja Uzról: «Uz singt von Freude, Scherz und Vergnügen.»⁴ Uz egész értekezést ír *Versuch über die Kunst stets fröhlich zu sein* címmel, és Meyer⁵ azt tanítja róla, hogy «er will positiv zur Freude erziehen.» Gleim céltudatosan a tréfás, játékos elemek, a mulattató mozzanatok kidomborításával törekszik népszerűsége.⁶ Blumauer egyik versének címe pedig, *Aufmunterung zur Lieb und Lebensfreude*, szinte jellegje az egész rokokó-költészetnek. A nagyszabású kompozíciót az elgondolásban ötletesség, a téma egyformaságában finom leleményesség, a komoly és nagyszerű, sokszor izgalmas hangulatot könnyelmű vidámság, józanul élvezett életöröm váltja föl. Már ebben a derűs, optimista fölfogásában, az életöröm

¹ *Der Frühling* bevezető soraiban.

² Hermann Hettner, *Literaturgeschichte des XVIII. Jahrhunderts*, III. k. 2. r. 101. l.

³ Scherer, *Geschichte der deutschen Literatur*. 1910. ¹² 419. l.

⁴ Batteux-átolgozásában, 1757. III. k. 65. l.

⁵ Id. m. 206. l.

⁶ Hettner id. m. III. k. 2. r. 94. l.

hirdetésében is találkozott a rokokó a népdallal,¹ amelytől a barokk líra eléggé távol áll.

Egy harmadik mozzanat, amelyben a vallásos és a fölvilágosodott kor lírája egymással ellentétes, maga az érzelme, mely belőle szól. Régi énekköltészetünkben — Balassától Amadeig — a renaissance-tól örökölt konvenció formáin és az (úgy látszik, többnyire olaszos) dallam megkötöttségén is átcsap az őszinteség és a szenvedély szubjektív ereje. Férfias vágyódás az imádottnak érzéki leírásával, a hűtlenért való őszinte kesergés néha kissé kacér vagy elfojtott lemondással váltakozik benne, kemény szemrehányás a haragos indulattal, dicsőtítés a megvetéssel. A rokokó szerelmi lírájából hiányzik ez az erős szubjektívizmus, a férfias indulat, az érzelme igazsága és mélysége. A nő bájossága az emberi gyönyörűségek forrása, a nő az életet derűssé, széppé teszi — de a hűtlenség, a szakítás csak seb nélkül való változatosságot jelent, az életnek új örömeit: az érzelme játékossá, vagy épen játékká kicsinyült; a szerelem is észszerű boldogság, s a nő egyenrangú játszótárs egy csak örömet termő életben. A rokokó szerelmi dal pedig képpé objektíválódik: a költő megleszi a kedvest, mikor sétál, mikor alszik, mikor fürdik, öltözködik, vagy akár mással csókolódzik,² az kedvessel évődik, verseng, játszik — «Gleim schwärmt von zärtlichen Blondinen und willigen Brünetten, schläft, und träumt von Mädchen, spielt mit Mädchen»³ — s a kedves is a költőhöz hasonlóan ötletes, szípkázó szellemű, de bizonyos mértékig józan szerelmes.

Formai szempontból is nagy a különbség a fejlődés és átalakulás két állomása között, s itt elsősorban a dallam és a szöveg viszonyára gondolok. A régi énekköltészet a művelt Európában mindenütt — valószínűleg nálunk is — olaszos dallamokra támaszkodott, s többnyire ehhez készültek a szövegek. Megint csak Balassától Amade Lászlóig igen sok énekünk születik ismert «nótára», kész dallamra. Eckhardt szerint is⁴ «Balassa korában nálunk még majdnem minden verset nótára írtak», s ez a magyarázata annak is, hogy «Amade dalai a mai kor szigorú követelményeinek is megfelelnek».⁵ Maga Regnart is eleinte egyszerűen lefordítja az olasz dalszövegeket, később eredeti német szövegeket ír a dallamhoz. S van még egy sajátossága ennek az énekköltésnek: többnyire társasénekek készült nóta, és ebben is, miként érzelmevilágában,

¹ Böckel is «der Optimismus der Volksdichtung»-ról beszél. *Psychologie der Volksdichtung*, 1913. 197. l.

² Schneider, id. m. 206. l.

³ U. o. 209. l.

⁴ *Balassa Bálint irodalmi mintái*. IK. 1913. 429. l.

⁵ Szinyei József, *Irod. tört. 1711—1772*, 1875.

férfiás jellemű. Jó része épenséggel fehér asztalhoz vagy táncdalnak készült:

Hegedűnek hangja lakodalom házhoz,
Sip szónak az szava jó az ser-koçsmához...

énekli Rimay János¹ — s hadd idézem hozzá a Sándor-kódex ismert sorait: «Mit mivelnek az szentök menyországban?... Ezt mondják az doctorok, hogy ott tánc is lészön. Vedd eszödben ezt is, minémű hangosság lészön az táncolásnak idején. Lészön ott hegedűs, lantos, dobos, cimbalmos. . . . Tudod jól, hogy énököt is mondnak az táncban. Ezt mondják az szent doctorok, hogy az szentöknek inökmondások imez hárommal lészön: tenorral, discanttal, contratenorral.»² Nem sok idő választja el a Sándor-kódexet Balassától és Rimaytól, és annál könnyebb a hegedű- és sípszó mellé az énekszót, a nótát elképzelni, mert Balassa is, Rimay is irtak dallamhoz táncdalt; Amaderól pedig már Toldy Ferenc bizonyítja, hogy egy «dalait magában foglaló kéziratához kötött levélből kitétszik, miképen sok e dalok közül ebéd mellett is iratott».³ Nincs miért kétségbevonunk, hogy régi énekeink jórésze fehér asztal mellé vagy táncához való nóta, ennél fogva társasének volt.

A rokokó műdal eredete épen fordítottja ennek. Német dalszerzők a jelesebb, vagy legalább is népszerűbb költők dalait mint adott szöveget zenésítik meg, előbb, Ramler gyűjteménye óta,⁴ franciás, vagy azon át is olaszos, később, Steffan és Haydn dalaiban, már német zenével — ebből alakul ki a modern műdal. A megzenésített dal pedig a XVIII. század egyre jobban terjedő hangszeréhez, a zongorához készül. S ebből két dolog következik. Az egyik, hogy a spinét, a klavir mellett többnyire leány vagy asszony ül, a régi énekköltés férfiasságával szemben ez a játékos műdal ebben is nőies, összhangban a rokokónak egészében könnyed nőiességével. Ez mutatja meg e műdalok nagy népszerűségének okát és útvonalát is. A franciáknál a század derekán megindul egy *Bibliothèque à l'usage des dames*; Ramler nyíltan hirdeti⁵ elvét: «allemahl ein Auge auf die Damen haben,» és Jacobi kedvelt *Irise* a nők számára készül: a század második felében, a fölvilágosodás eredményeül lett a nő is olvasóközönség — sőt a szépirodalom számára leginkább. Ezekre gondolva talán nem merész az a föltevés, hogy Révai, Kármán, Kisfaludy Sándor, sőt Széchenyi is a bécsi rokokóból hozta a női olvasóközönség keresésének gondolatát. A másik,

¹ *Munkái*. Radvánszky Béla kiad., 1904., 36. l.

² Nyár, II. 221—226. l.

³ A Figyelmező 1837. évfolyamából idézi Négyesy, id. m. 69. l.

⁴ *Lieder der Deutschen*. 1766.

⁵ Schüdekopf, *Karl Wilh. Ramler bis zu seiner Verbindung mit Lessing*. 1866. 33. l.

hogy a régi társasénekekkel szemben a rokokó-dal inkább női solo — a zongora mellett. Solo, amelyben már a zongorakiséret és a dallam adja meg a régi szótagszámláló, csak a metszethez ragaszkodó énekköltéssel szemben az élesebb, jól kihangsúlyozott, szabatos ritmust, s vele megint a dallamosságot.

Egy másik, szorosabban vett formai különbséget is épen a ritmusnak ilyen, de egyben a soroknak és a versszakoknak változása teremtett meg. A versforma leegyszerűsödésére gondolok. A barokk lírának egyik jellemző vonása a virtuozitás, a soroknak már valósággal mesterkéltséggel összerakása. Nálunk is megvan énekeskönyveinkben, ismétlődik az iskoladramák karénekeiben, sőt jellemző Amadera is, akinek «dicsekedve találó képeiben» is virtuozitást lát Ralovich Lajos.¹ A rokokó-műdal formája viszont könnyed és egyszerű; ez az egyszerű ritmus a formakeresés korában, akkor alakul ki, mikor a német költők egy csoportja Horatiuson és Catulluson át Anakreonhoz eljut. Míg a franciáknál már a pleiadok is anakreoni motívumokkal élnek, a németeknél csak a hallei anakreontikusoknál dombozódik ki élesebben e hatás. Hagedorn egy franca fordításból ismerkedik meg Anakreonnal, Uz és Götz azonban maguk is lefordítják (1746), Gleim pedig már úgy szerepel, mint «ein rosenbekränzter, kussfroher und weinseliger Anakreontiker».² Újításuk azonban, Pyra és Lange úttörése nyomán, eleinte az alexandrinus és az elnyűtt rím ellen való harc volt. A rokokó-műdal mégis náluk és általuk, legalább is kezdésükkel alakult, s horatiusi és anakreoni fordításaikkal egyszeriben kiszorították az egyhangú alexandrinusokat is, virtuóz strófákat és kopott rimeket is. Ha az Anakreon-utánczók dalai és a rokokó-műdal között mégis különbséget teszünk, annak három okát is adom. Az előbbieket, Anakreon követői, a fölvilágosodás hívei: Gleimot, Uzot és Götzöt már Scherer is, szerényen, liberálisoknak nevezi.³ De eleinte náluk még csak maga az anakreoni élvivág és életkedv a fontos, a fölvilágosodás verseikben későbbben éleződik ki. Ennél erősebb eltérés, hogy a rokokó visszatér a rímhez: a zene miatt a rím nem pontírozott ugyan, nem csattanója többé a ritmusnak, de újból megvan. Végül: a horatiusi és anakreoni gondtalan kedvnek még édeskevés köze van a népiességhez. A rokokó-dal ellenben formájában is, egyszerűségében is, zenéjében is sok népies elemet hordoz, s talán ez is oka, hogy a legnagyobbakon, Lessing vagy akár Goethe költészetén is végig viharzott.

A magyar lírában, mint mondtam, a jezsuita-kor barokknak nevezett virtuóz lírája nem jegecesedett ki minden jellemző

¹ ld. Négyesy u. o. 76.

² Scherer, id. m. 419. l.

³ U. ott.

vonásával, de a rokokó-műdal is váratlanul, már a maga kész külső és belső művészetével, egészében, és viszonyainknál fogva mint a magyar lélektől idegen költészet Bécsből plántálódott át. Vele és onnan jött el, mint Bessenyeieék törekvéseiből a szép-prózába, sőt egész gondolkodásunkba a fölvilágosodás — másfél évtizeddel utóbb líránkba is. Nem véletlen, hogy a jezsuiták után épen a fölvilágosodás felé hajló papjaink hozták el.

Szembeállítottuk a régi, dallamra született énekeket az új, megzenésített, s ezért énekelhető, dallamos műdallal. Négyesy mondja,¹ hogy «Hagedorn, Gleim és Weisse még nem tudták az énekelhető dalt népszerűvé tenni» s utóbb, hogy «Goethe dalai tetőfokán mutatják be a német dalköltést, mint a legköltőbb és legnémetebb dalok. . . . A dal különösen korszükséglet volt».

A dalok megzenésítése már 1742 óta járta, mikor Hagedorn dalainak megzenésítésére Joh. Val. Görnerrel szövetkezett.² Az énekelhetőség követelménye lassacsckán a versek ritmusában dallamosságot teremtett — a mi líráknak ezt a dallamosságát irodalomtörténetírásunk elsöül Verseghynek tulajdonította. Verseghy «nagy hévvel követeli az énekelhetőséget,» írja Császár Elemér,³ annyi melódiát varázsolt a szavakba, hogy önkéntelenül dalolva olvassuk őket.⁴ Négyesynek ugyan elébb az volt a véleménye,⁵ hogy nem Verseghy és nem is Földi, aki saját vallomása szerint 1781 óta írt nyugati versformában, hanem, «Horváth Ádám az, aki a lírában az énekelhetőséget állítja föl követelményül s először tanítja nálunk, hogy a vers szótagjainak a zene gördületéhez kell alkalmazkodniuk». Csakhogy Horváth ezt a magyaros formákra értette és tudta, ezeknek érvényesülését pedig a műköltészetben megelőzte a németes rokokó-dal, amelyet elsöül Révai és utána Verseghy honosítottak meg. Révainak ezt az érdemét már Toldy is emlegette: «örökké felejthetetlen név költészetünk történetében édes dalaival»;⁶ utána Csaplár Benedek hangsúlyozta, hogy «Révai a verselés dallamosabb idomainak tökélyesítésére nézve megelőzte Földi és Verseghy ilynemű igyekvéseit».⁷ Császár pedig már arra is rámutatott, hogy «egész dalköltészete nem egyéb, mint egy Németországból hozzánk átkerült hullámnak korai jelentkezése: az anakreoni költészet visszhangja».⁸ Révai maga is megmondja (egyik alább még

¹ Kazinczy Ferenc pályája. 1931. 46—48. l.

² Friedländer, Das «eutsche Lied im XVIII. Jahrh. 1902. I. k. 1. r. 42. l.

³ Verseghy Ferenc élete és munkái. 1903. 75. l.

⁴ U. o. 241. l.

⁵ A mértékes magyar verselés története. 1892. 241. l.

⁶ Idézi Császár Elemér, id. m. 211. l.

⁷ Révai élete. IV. k. 7. l.

⁸ Id. m. 210. l.

idézendő versében) dalairól: «Magyar Anakreon szóll e' gyengeséggel».

Anakreon hatása irodalmunkra valóban jellemzően osztja két csoportba költőinket. Rájnis példaképen fordít és ír ugyan — összesen három — anakreontikát; de általában a fölvilágosult írók e műfaj művelői. E sort Négyesy szerint a XVIII. század végén Kazinczy, Dayka, Fazekas és Csokonai alkotják, de ha fordítókkal is kiegészítjük, Révai, Földi és Aszalay János is jelentkeznek, élükön pedig gyenge, de teljes Anakreon-fordításával Zechenter Antal áll. (Prága, 1785.)

A németes műdalt nálunk nem pusztán Anakreon követői, hanem az egész német rokokó-dalköltészet átültetése teremtette meg, mégpedig annyira maga a megzenésített dal, hogy Révai is, Verseghy is épen azt akarták, amit Négyesy a kor követelményéül megállapít: «arra kellett törekedni, hogy a magyar műdal versenybíró legyen a németül beszélő magyar társaságokban otthonos szebbnél-szebb dalokkal».¹ Mindketten zongorára írt kóták dalszövegeit fordíttatták vagy dolgozták át, s ez Verseghyre annál inkább áll, mert Major Ervin már kimutatta, hogy a dalokhoz tartozó kóták valóban nem is Verseghyéi.

Ehhez az eredményhez azonban nem Major, hanem egy egykorú följegyzés vezetett el.

Fabchich József írja a *Mi hír Budán? vagy Fancsali feszület* c. kéziratnak maradt, még Révai és Verseghy életében készült munkájában: «Stephan M. Therézia üdejébéli Bécsi Kompozitor néhány Német Énekeket kótára tett. *Versegi* az Kassai Magyar Muzeumnak 188-dik lap. *egyét lefordított: 'Lyánka! utat szerelmemnek'...* Ennek németje most nincs hevenyébe kezemnél, és az Stephán kótáit rézre vésette. *Révay ugyan Stephan kótája után* le fordította Kleistnek Amyntját *in MSto.* némelly rövid cikkelyek mint *lala*² meg nyujtatnak, némelly hosszúk, mint *tünt*, meg pördítettnek». Fabchich értesülése hiteles volt: látszik abból, hogy a Magyar Museum kótáján Steffan neve nem szerepel, s abból, hogy Révai verse mindmáig kéziratban maradt, mégis, Fabchich mindkét dolgról tud. Révaival együtt Győrött élt, s ha nem voltak is mindig a legjobb viszonyban, olvashatta s nyilván olvasta is magyarul, Révai fordításában, az *Amyntot*, Kleistnek egyik legnépszerűbb, s valóban kedves, finom költeményét. Verseghy, mint mondtuk, mindig is követelte az énekelhetőséget, a szövegnek a zenéhez simulását: «Az olyan versekben, melyek musika alá valók, nem csak a' tökéletes rythmus, hanem még az is elkerülhetetlenül szükséges, hogy a versekben levő rhythmusoknak

¹ Négyesy, *Kazinczy pályája*, id. h.

² A *Lalage* névben.

valamennyi nemei a' musikában lévő rythmusoknak valamennyi nemeivel tökéletesen meg egygyezzenek».¹ Hogy Verseggy Steffan kótáit ösmerte, arról a Verseggy-irodalom — bár Halmy Gyula² Steffantinak, Baumgartner Alajos pedig³ Steffaninak emlegetik — régóta tudott; a *Laura* kótáján Verseggy maga is megmondja, hogy *Steffantól*.⁴ Mégis, ismétlem, a Fabchich mutatta úton indulva jutottam új eredményekhez.

2.

Mikor Révai Miklós 1777 októberében Gr. Károlyi Antal jóvoltából először Bécsbe kerül, a Theresianum az első környezete: Bécs ünnepelt költője, Michael Denis fogadja jóindulattal. Csak egypár hónap az, amit ekkor «építéstani» tanulmányok végett a császárvárosban tölthet,⁵ de ez a rövid idő is kiforgatta őt eddig alakult valójából; megcsapta «a magyar alföldi kisváros papi konviktusa» után⁶ Közép-Európa fővárosának, a Mária Terézia Bécsének levegője. Már ekkor könyvtárt lát, amelynek ez időben nincs párja, fölébred érdeklődése a régiségek iránt, kezébe kerül Sajnovits munkájában a Halotti Beszéd — és kezébe kerülnek Sonnenfelsnek, a bécsi fölvilágosodás egyik vezérének munkái, amelyeket, úgy látszik, Nagyváradra is magával vitt, mert ott fordítja le belőlük az *Aldozatot*. Nehéz lett neki utána újból a rend keretében, újból kisvárosban élnie s 1780-ban már nagyon el van keseredve:⁷ bár Nagyváradra, az akadémiára kinevezték tanárnak, lemond és 1781 elején újból Bécsbe megy. A nyugdíját akarja sürgetni. Mikor pedig nem kapja meg, Pálffy grófhöz szegődik nevelőnek. A Viczayaknál Loóson és Hédervárt töltött időt⁸ nem számítva, ezúttal — szűkös viszonyok között — 1783 elejéig két esztendőt töltött Bécsben — ekkor formálódott ki dalköltészete.

Átalakulásában nem annyira Bessenyeieék fölvilágosító törekvéseinek lehetett részük, mint inkább a főúri magyar nevelők körének. Ott élt Paintner Mihály, Cornides Dániel, Horányi Elek; utóbb, mikor 1796-ban újból Bécsbe kerül, ott találja Péteri Takáts Józsefet és Görög Demetert, aki neki is,

¹ *Rövid értekezések a musikáról*. 1791. XIV. 1.

² Hivatkozik rá Császár: *Verseggy Ferenc élete és munkái*. 1903. 65. 1.

³ Császár Verseggy-életrajzában, 257. 1.

⁴ A kassai Magyar Museum, II. 482. 1. V. ö. még *Rövid értekezés a' musikáról*, VI. Énekekkel. Béts, 1791. Az énekek kótákkal különnyomatban is kaphatók voltak. MM. id. h.

⁵ 1778 elején már Nagykárolyból ír Molnár Jánosnak. Csaplár id. m. I. k. 327. 1.

⁶ Bánóczi, *Révai élete*. 55. 1.

⁷ «Még most is alig épülhetek ki keseredettségeből» — írja nov. 27-én Károlyi Antalnak. Csaplár, I. k. 356. 1.

⁸ 1782. április derekától augusztusig.

mint Kisfaludy Sándornak, «igen kedves barátja»¹ s az *Amaltheát* és a *Szezelem nyájaskodását* ki is akarta adni.² Sopronba is azért kívánczok, hogy Bécs közelében legyen: nem csoda, hogy vonzotta ez a baráti kör. A Theresianumban Hebeler Jakab, a vicedirektor nagyon kezére jár tudományos törekvéseiben, s költészetének új irányához példája lehetett maga Denis, aki — Molnár Jánossal ellentétben — nagyrabecsüli a német anakreontikusok költészetét. Geblerhez, a magyar játékszín történetében is szereplő drámaíró-alkancellárhoz írt versében, *De hodiernis Germaniae poetis*,³ épen azokat ünnepli, akik a rokokó-dalköltészetnek megteremtői lettek. Gleimet anakreoni versekre biztatja:

Sume lyram! Cytherea Senem rediisse putabit,
Cui rosa, ver et amor, vinaque carmen erant.

Kleistnek, a *Tavaszi* költőjének, a tavasz virágait szánja:

. . . redeunt dum tempora verna, quotannis
Cantori Veris munera verna date!

Weisset «suavissime»-nek szólítja meg, Ramlert pedig épen égis emeli:

Ramlerum . . . pernicibus alis
Fama mori prohibens sidera ad alta vehit.

A Bécsbe került magyar íróknak az a csoportja is, amelyről szólunk, konzervatív volt ugyan, utóbb is távol maradt, sőt szemben állt Szacsavay Sándor szélsőségeivel, de a fölvilágosodás eszméitől nem volt úgy elbástyázva, mint nevelésüknél fogva a magyar exjezsuiták mind. Révai maga is hajlott egy kevésbé a fölvilágosodás felé. Egyéniségében is volt valami forradalmi szellem, és piarista nevelése is rokonszenvéssé tette néki az új eszméket: Eckhardt szerint⁴ a piarista rend is «nem csekély mértékben járult a felvilágosodás magyarországi terjeszkedéséhez.» Szekfü szerint meg a fölvilágosodásnak egyik útja nyugat felől épen «a hazai piarista iskolákon keresztül vonult».⁵ Révai a bécsi papság körében a jozefinizmussal is találkozhatott. Még Csaplár szerint is⁶ «a magyar clerus roszszalta némely szabadoskodó papok, de főleg némely szerzetesek fegyelmetlenkedését s a josephinistikus irány felé hajlongását, minek Révai is adta némely tanúságait». Sonnenfelsen kívül Blumauer, a könyvkereskedővé lett szabadkőműves-költő is dívatban van, és Révaira «Bécsben a Blumauer-féle szellem salakjából is tapadt holmi mosdatlanság».⁷ A *Magyar Amalthea*

¹ Csaplár id. m. IV. k. 143. l.

² U. o. III. k. 162. l.

³ *Carmina quaedam*. Vindobonae, 1794. 159. l. A verset legkésőbbben a nyolevanes évek első felében írhatta, mert Gebler 1786-ban meghalt.

⁴ *A francia forradalom eszméi Magyarországon*. 1924. 165. l.

⁵ Hóman-Szekfü, *Magyar történet*. VI. 331. l.

⁶ Id. m. IV. k. 198. l.

⁷ U. o. III. k. 399. l.

kézirat-anyagában van egy Voltaire-fordítása: *A' jó íz' temploma*,¹ énekeinek forrásai között is emlegeti Voltaire-t² és Paintnernek maga írja, hogy «tudna biz ő Voltaire szellemében is írni».³ Nem hirdette, mint Bessenyeiék, a fölvilágosodást, de önkéntelenül is benne élt légkörében.

A Pálffyéknál nevelősködéssel töltött hónapokban ismerhette meg Steffan gyorsan népszerűvé vált kótáit. Az először két kötetre tervezett, utóbb négy köteté bővült dalgyűjtemény 1778., 1779., 1780. ill. 1782-ben jelent meg, az első a következő címmel: *Sammlung Deutscher Lieder für das Klavier*. Von Herrn Joseph Anton Steffan, k. k. Hofklaviermeister. Erste Abtheilung. Wien, bey Joseph Edlen von Kurzböck. (A négy kötetből csupán a harmadik való más zeneszerzőktől, Karl Friberth és Leopold Hofmann udvari karmesterektől.) Dalai mindenütt általános tetszést arattak. A gyűjteménynek több jelessége volt. Az egyik, amit a kiadó ismételtlen emleget is,⁴ hogy a legjobb és legdivatosabb német költők dalait hozta zongorára; a másik, hogy a zene pompásan illeszkedett a versekhez,⁵ de leginkább azzal tűnt ki, hogy Steffan szerzeményeivel Bécsben először szólalt meg a színes, érzékiesen meleg, rendkívül dallamos német zene.⁶ «Diejenigen — írja előszavában Kurzböck — die unter dem Schwallen wälscher und französischer Gesänge, die man in allen Häusern, in den meisten wenigstens, auf jedem Klaviere findet, oft vergebens ein deutsches Lied suchen, empfangen hier eine Sammlung deutscher Lieder». Steffannak, az udvari zongoramesternek, ezek a kétségtelen érdemei és nagy népszerűsége valószínűvé teszik, hogy kótái a nagyon zenekedvelő magyar főúri körökben, így Pálffyéknál is megvoltak: ott találkozhatott velük Révai is. Denis lelkesedése, a fölvilágosodásnak a nevelőket is megcsapó áramlata és Steffan kótái azok a szálak, amelyek őt a rokokó-dal-költészethez elvezették.

Maga a rokokó-klasszicizmus mindavvala vonásával, amelyet megrajzoltam, de egész frazeológiájával is megvan nála. Előbb csak az anakreoni versek felé hajlik. «Non sum veritus versus Anacreonticos scribere», írja.⁷ Horatius carmenjei és Catullus pajkos dalai forrásai a német költőknek Pyra és Lange óta, de az övéi

¹ M. Nemz. Múzeum kézirattára, Quart. Hung. 1310.

² Csaplár, i. m. IV. k. 117. l.

³ U. o. I. k. 277. l.

⁴ «Lieder, aus den Werken der besten deutschen Dichter gewählt». I. r. előszava. 1778. «Die Poesien sind aus den berühmtesten heutigen Dichtern, wie man hoffet, gut, und wenigstens nach dem Geschmacke verschiedener Kenner gewählt worden». III. r. előszó, 1780.

⁵ «Die Musik ist auf die Worte sehr passend». U. o.

⁶ Friedländer id. m. u. o., LIV. l.

⁷ Csaplár, id. m. IV. k. 196. l.

is. Már az *Elegyes versekben* azt hirdeti,¹ hogy «valahol volt valami a' kényesebb izlésből az *Öröm' Énekesinél*, le metszettem 's kertembe gyűjtöttem édesebb ízű oltoványának». De itt még csak mutatóban jelennek meg, utóbb egy külön kötetet fog belőlük adni: «Ezek mind az *Örömmek lesznek Enekei, a' Szerelemnek Enyelgései* . . . mint a' régi Görögök irtak hajdan 's a' Rómaiak, mint most írnak utánok a' Frantziák, 's a' Németek». A *Szerelem nyájaskodásira* céloz, arra a két (majd három) kötetre, amelyek nem készültek ugyan el egészen, de magukban foglalták Anakreon-fordításait és egész dalköltészetét. 1792-ben kellett volna (Győrött, Streibignél) megjelenniük;² Görög Demetertől várhatta a költséget hozzá. De mert készen sem voltak s talán óvatosságból is, viszonyai fordultával nem láttak napvilágot a kötetek, amelyek — a *Himfyt* is megelőzve — az első nyomtatásban is megjelenő szerelmi verskötetek lettek volna. Szerelmes dalokról — *énekelhető* párossarkú verseiről beszél,³ s ez énekeket, miként a német s a francia rokokó, a nőknek, «a' magyar szépeknek» szánta. Egy kissé — mint a németek — hajlott a népies felé is.⁴ Érdekes, hogy a magyar hangsúlyos ritmust trocheusi verssel már Faludi verseiben is összecseréli. «A' Magyar nótákbann, — mondja⁵ — igen felesen tapasztaltam az eső újakat is, trocheos. Ilyen újú versekről is lehet . . . kellemetes Vers köteteket elegyíteni. Az e' félékből én leg inkább szerettem meg az olyan Verskötetet, melynek első verse egész négy újú, a' második pedig negyed fél újú, a' millyennel él főképen Faludi. Igyekeztem is kivált páros sarkú Énekeimet leg alább tetszőképen ilyenekké tenni, a' melyek már készen voltak 'S így már *énekelhetőbbek az eső újú versnek nótájára*». Hogy a németes verselés felé öntudatosan hajlott, azt bizonyítsa még egy idézet *A Vers Szerzés két különböző Mődjáról* 1781-ben írt értekezéséből: «A németek . . . még a *páros véghangzásokban* is nem tsak egyedül a hangoknak számokra vigyáznak; hanem, észre vévén azt a szép hangzást, mellyet okoz a rövid és hosszas hangváltozás, ezt az ékességet is igyekeznek megszerezni verseiknek». A népies dalok iránt is volt érzéke, s ebben a versformában s az énekelhetőségben is egyformán találkozott a rokokó-dalköltészettel.

Szerelmi enyelgések költőjének tudta magát. «Úgy sugja valami nekem is — írja Sándor Istvánnak⁷ — hogy inkább

¹ *Elegyes versek*. 1787. 118. l.

² M. Nemz. Múzeum. 431. 432. Oct. Hung. A címlapot is megírta.

³ Csaplár, id. m. III. k. 415—421. l.

⁴ U. o. II. k. 400. l.

⁵ Nemz. Múz. id. kézirat előszava.

⁶ U. o. III. k. 30. l.

⁷ Csaplár, id. m. III. k. 82. l.

vagyok én a' Természettől is ilyenekre elkészítve, mint egyebekre. Jobban is viselhetném a' *nyájasság papságát*, mint más harsogóbb titkoknak magyarázását a költés szentségiben». Sirjára is ezt szeretné iratni:¹

Nyugszol már sírbann, te szerelmes Énekes! úgymond

A' hír tört szókkal, nagy zokogása miatt.

A' szerető ifjak, sírnak keseregve leánykák,

Mert írtál nekik is *nyájás örömré való*.

Am te vagy az, kire víg artzával Múza mosolygott:

Hogy kegyesebb jel alatt szült vala boldog anyád

Az nem téj lehetett, mit szoptál; tégedet inkább

Isteni édes ital nyájás erőre nevelt.

Mint szóllasz! maga a' *szerelmem nyájaskodik akkor,*

Es maga a' jó kedv, 's a' pítziny édes öröm:

A' mikor ártatlan tűzben kegyeseddel enyelgesz

És mindent szerető gerjedelemre hevítész.

Ha így érezte, s az első volt, aki efféle szerelmes verseket a nevével, gyűjteményben ki akart nyomatni — készen volt rá pap létére is — azért merte, mert Bécsben ezt így látta, s mert igazában ezek nem voltak szenvedély teremtette, szubjektív versek — mint egykor Balassa, vagy Amade lírai versei — játékok voltak, enyelgések. Weisse szükségesnek tartja maga is hangoztatni (*An die Muse*):²

Das wenigste hab' ich gefühlet:

Das meiste sang ich bloss aus Scherz.

S míg Rájnis «lírájának van (a deákosok között) a legtöbb érzelmi alapja»,³ Révai verseiről Császár is hirdeti:⁴ «Az érzés nem a költőé. Ő nem volt soha szerelmes, Lucája még képzeletben sem volt, s azok a kedveskedő szólamok, melyeket vele vált, pusztán idegen költők visszhangjai». Később, 1798-ban Révai maga is így ír *Báró Ortzi József úrnak* c., kéziratban maradt költeményében:⁵

Rosz Papság' hibáit hagyod az Istenre,

Azt tartod jó hittel, ő vigyáz mindenre.

A' többin mosolyogj, *tsak kényes hívságnak*

Játéka volt mindez, nem a vásottságnak.

Magyar Anakreon szól e' gyengeséggel,

Próbáltam, megtelvé Görög édességgel.

Sok komor ábrázat majd tsak meg nem ette,

Olly mérgesen rágták nevemet érette:

De a' tsinosb világ illyen apróságra

Úgy néz, mint ártatlan, nyájás mulatságra.

¹ Kiadatlan verse, M. Nemz. Múz. id. kézirat, II. k. *Egy jelesebb énekesnek haláláról miként lehetne írni.*

² *Kleine Lyrische Gedichte.* 1778. I. k. 15. l.

³ Császár, *A deákos iskola.* IK. 1904. 152. l.

⁴ U. az, *Deákos költők.* 1914. 210. l.

⁵ M. Nemz. Múzeum id. kézirat, 432. Oct. Hung.

Az öröm költészete, énekelhető, rimes dalokban, elsősorban a nőknek szánva, nyájas mulatságok, szerelmi enyelgés: az egész kifejezőkészlet csakúgy, mint a költői irány, egy volt az anekreontikonokból fejlődött német rokokó-dalköltészet világával. Az első rokokó-költővel — épen Weissevel, akinek Verseggy költészetében is a legnagyobb szerep jut — már 1779-ben, Sonnenfels-fordításában összetalálkozik.¹ Ez a fordítás azonban, csak öntudatlanul kapcsolja Weissehez, s egyetlen nevezetessége, hogy ez az első magyar Weisse-fordítás, és nem Verseggyé, mint Major Ervin mondja.² Igazában, mint mondtam, Fabchich József bizonyossága szerint Révait Steffan gyűjteménye vezette el az énekelhető új német műdalhoz. Onnan fordította Chr. Ew. Kleist *Amynthját* és Joh. P. Uz *Ein Traum* c. költeményét: Mindkettő a kor legnépszerűbb énekei közül való, igazi rokokó-dal.³ E gyűjteményben találta Chr. F. Weisse *Preis der Lieder* c. dalát, egyik legsikerültebb versének (*Kupidó éneket kér a költőtől*)⁴ forrását. A *Lutza szépsége* c. verséhez⁵ Uz közkedvelt dala, a *Die Geliebte*⁶ ugyancsak a *Sammlung deutscher Lieder*-ben adta a példát⁷ és az ötletet — s olyként, hogy a költeményt önálló keretben Hagedorn egy verséből (*Die Wunder der Lieder*) pótolta meg.

A rokokó e legjellemzetesebb német költőihöz — közéjük soroznám még a bécsi Blumauert is⁸ — ugyancsak német közvetítéssel a francia Fontenelle is sorakozik, (Gleim is ugyanazt a versét dolgozta át) és *A' meg hült szeretetnek* (már inkább barokk) strofái szintén német úton Metastasio *La libertà* c. canzonettájából valók.

Mindez teljessé és adatszerűen bizonyossá teszi fejtegetéseim eredményét, hogy Révai Bécsben megismerte a német rokokó-dalköltészetet s elsőnek ültette át a magyarba. Dalairól már Császár Elemér megfigyelte, hogy azokban «volt valami újszerű: elsősorban csapongó jókedvük, könnyed pajzánságuk, kedves léhaságuk. Majd mind szerelmi vágyódás és kötődés. Egy részük nem is tiszta lírai költemény, hanem némi cselekvényt olvasztva magába, közeledik az elbeszélő költészethez».⁹

¹ Sonnenfels ugyanis *Das Opfer* c., Mária Terézia születésnapjára írt kis pástorjátékát egy himnusszal fejezi be, amelyhez azonban ezt a megjegyzést fűzi (*Sonnenfels' Werke*, 1786. IX. 141. l.): «Mein verehrens-würdiger Freund, Hr. Weisse in Leipzig hat die vorangehende Hymne in Verse zu setzen die Gewogenheit gehabt, die ich hier beirücke». Révai is ezzel a költeménnyel fejezi be a fordítást.

² IK. 1925. 260. l.

³ Kéziratban, M. Nemz. Múzeum, 432. Oct. Hng.

⁴ *Elegyes versek*, 1787. 132. l.

⁵ U. o. 128. l.

⁶ *Sämmtl. poet Werke*, 1776. I. k. 19. l.

⁷ SdL. III. Abth. 3. Lied és Uz, Gedichte, I. k. 63. l.

⁸ *A' jámbor falusi leány. Elegyes versek*, 164. l.

⁹ *Deákos költők*, 1914. 208—210. l.

Íme: még arra is rámutat, ami a rokokó-dalnak éles különbsége a barokk lírával szemben — amit fent objektív lírának neveztem. Kutatásaim élesebbé próbálták tenni, pontosabban igyekeznek megállapítani dalköltészetének keletkezését, irányát és jelentőségét.

Révait, aki maga is hajlik a fölvilágosodás eszméihez, az új szellemi áramlat, miként utána Verseglyt is, elkülöníti a mértékes magyar verselés jezsuita művelőitől. Tudja, hogy ezeknek a könnyed, kecses, objektív témájú, zongorához írt daloknak leginkább a nők a hívei. Nekik fordítgatja az első énekelhető magyar műdalokat. Forrásai — Hagedorn, Uz, Götz, Kleist, Weisse — a német rokokó-klasszicizmusnak épen a legjellemzőbb művészei. De Révai továbbmegy és verstani tanulmányai során megösmékedik a francia esztétikusokkal is, Charles Batteux *Les beaux arts*-jával, Charles Rollin *Traité de la manière-jével* és Fontenelle *Réflexions sur poetique-jával*; ezek bizonyára annál közelebb vitték őt a francia költészethez is, mert német forrásainak jórésze is abból táplálkozik. Láttuk, hogy Voltaire-től sem idegenkedett. S pap létére bátran ültetgeti át ezt a dalköltészetet, mert a Balassától Amadeig egyformán szenvedélyes, őszinte, szubjektív lírával szemben e dalokhoz *énjének* semmi köze — igazi rokokó-játék neki is az egész.

Mikor, említettük, a verselés félreértésével, az ősi nyolcast a négyes trocheusokkal azonosítja, s Faludi példáját követve, a népies formára tér, ebben is találkozik az énekelte német rokokó-dal Steffan meghonosította ritmusával. A kóta magyarázza dalamosságát is, amely szinte muzsikál a *Haláltól nem rettegő nagy lélek* c. költeményében. (*Elegyes versek*, 151. l.) A halál

Értem úgy jő csendesesen,
Mint a túlsó nagy világon
Vélünk kényült édesen

Elmulató társaságon
Megörült hív felesem,
Út mutató kedvesem.

Ennek és még néhány szép dalának forrása még nem került elő. De nyilvánvaló, hogy ezek is a zongora mellé énekelte divatos német dalköltészetéhez vezetnek.

A divatos dalok átültetése tette, hogy már kora is mint nagy költőt ünnepelte. Kísérletei helyenkint még kissé érdekes, nyersek. Úttörő érdeme mégis kétségtelen. A rokokó-líra műfaját ő hozta elsőül hozzánk, s a kor egész frazeológiája visszhangzik nála. Az énekelte műdalt népszerűvé azonban nem az ő, hanem Versegly Ferenc magyáritásai tették.

Versegly már novicius korában (1779) hárfázott s csakhamar zongorázik is;¹ őt valóban a kóták viszik a dalköltészetéhez — a nyolcvanas évek második felében neki is kezébe

¹ Császár, *Versegly Ferenc élete és művei*. 1903. 21. l.

kerülnek a *Sammlung deutscher Lieder* mindenféle népszerű füzetei. Fabchichnak már idézett kéziratából tudjuk, hogy első kísérlete, a Magyar Museumban (I. k. 188. l.) kótával együtt megjelent *Thirzis és Kloé*, Steffan dallamára és szövegéből készült.¹ Fabchich e fordítást arra említi példának, hogy a szöveg és a dallam ritmusa — mint a magyarban akkoriban gyakran — nem egyezik tökéletesen. Ezt Verseghy maga is tudja: «E' regula ellen hibáztam én is amaz énekemben: *Thirzis és Kloé*, melynek csupa trochéusokból kellene állani». A zongorakiséret zenéje tehát öntudatos szabatosságot követelt a verselésben, mégpedig a mértékes verselés ritmusában. Evvel szemben a rím már nem volt fontos. S ha az imént Révai is élvezettel forgatja Ant. de Pluche munkáját, *Adieu à la Rime*,² Verseghy is hangsúlyozza a Magyar Museumban, hogy «a' sorok' végezeteinek egygyenlősége nem kívántatik-meg az énekben olly szorossan, mint más valamely versben. Az éneklés és muzsika ki-pótollya annak nemlétét». A rímnek ezért az elhanyagolásáért — az egész rokokó-költészetnek a franciáktól terjedő, de a németeknél is sokat hangoztatott jelenségéért³ — kárpótolja költészetünket a szabatos verselés fejlődése, a zenéhez alkalmazkodó pontos ritmus és szigorú metszet, s vele együtt a versek dallamossága; az ú. n. németes verselés megteremtése.

Verseghy egyetlen anakreoni verset sem írt.⁴ Vele legjobban válik ketté nálunk is az anakreoni verstől a rokokó-dal. Magát a német rokokó-klasszicizmus egész dalköltészetét nálunk Verseghy is avval tette népszerűvé, hogy eleinte úgy-szólván *csak* kóták szövegét fordítgatta. Mind az a kézirat-füzet, amelyet Császár az első Verseghy kéziratnak tud⁵ — Verseghynek első húsz dala⁶ — mind pedig a kassai Magyar Museumban és a *Rövid értekezésekben* megjelent versek, amelyek Császár megjelenésük évével, 1791-gyel ad, alig egy-két kivétellel *kótaszövegek*.

A hangjegyek nem Verseghy szerzeményei: Major Ervin két becses dolgozatában⁷ kimutatta, hogy Verseghy Steffán és Haydn dalgyűjteményeiből vette őket. Majort azonban természetesen elsősorban a hangjegyek érdekelték, s bár így is sok

¹ Hogy a kóta Steffané, azt megállapította Major Ervin, *Verseghy, mint dal- és zeneszerző*. IK. 1925. 258. l.

² Csaplár B., *Révai Miklós élete*. III. k. 37. l.

³ Már Pyra banálisnak tartja az elcsépeelt rímeket (Schneider, *Die deutsche Litteratur zwischen Barock und Klassizismus*. 1925. 108. l.) s Révai is azt írja (Csaplár, id. m. III. k. 32. l.), hogy a rímektől való elidegenedést vesz észre s ennek oka «unatkozás és utálság».

⁴ Írt egyet-kettőt. (*A' boriszák; A régiség.*) Szerk.

⁵ *Verseghy összes költeményei*. Bp. 1910. I. k. 335. l. — Alszegehy ezek forrásául jelöli meg a *Lyr. Bl.*-t (id. h.): épen ezek nem onnan valók.

⁶ Császár-Madarász kiadásában 8.—27. sz.

⁷ A fenti jegyzetben (1.) idéztem kívül: *Újabb adatok Verseghy költői zeneszerzői működéséhez*. IK. 1924. 58. l.

Verseghy-dal forrására bukkant, csak azokkal foglalkozott, amelyeket Verseghy kótával együtt közölt. Ennél jóval több az, ami kótából való. Mozart *Zauberflöte*jének dalain és a *Vergiss mein nicht* ismeretlen szerzőjű kompozícióján, továbbá a futtában Majortól is érintett Rafael- és Himmel-szerzeményen kívül, Verseghynek két főforrása a *Sammlung deutscher Lieder*-nek négy és Haydn *Leider beim Clavier zu singen* c. három füzetének elseje volt.

A *Sammlung deutscher Lieder* kótáiból valók a következő versek:¹ 8. 9. 12—17. 20. 21. 23. 32. 40—42. 46. 57. 76—79. 101. 106. 113. 131. 132. 178. 152. Haydn dalaiból valók: 10. 11. 25. 36. 38. 39. 90. és 138.

A Verseghy-költemények dallamosságának tehát ez a magyarázata. 1791-ig deákos verseken kívül, amelyekkel a mértékes formában otthonos lett, csak kóta-szövegeket fordít. Ezek között elvéve van ugyan néhány, amely a *Lyrische Blumenlese*ben is benne van,² de valamennyi megvan vagy Steffan, vagy Haydn kottáiban, tehát nem fér kétség Verseghy forrásához.

1793-ban jelenik meg németes dalainak második gyűjteménye, a *Mi a' Poézis? és ki az igaz poeta?* c. füzet végén (68—85. l.) *Költeményes enyelgések* címmel. Itt egy meglepő fordulattal találkozunk: a versek jórésze Karl Ramler *Lyrische Blumenlese*jéből való; ezek viszont mind olyan költemények, amelyeknek nem volt kótájuk. S érdekes benne az, hogy ezeknek mind megjelöli forrását, ellenben folytatólag (részben már újból) közölt kótaszövegeket megint nem. A *Magyar Aglájában* (1806) azután kótákat is közöl a dalokhoz. Meg lehet tehát állapítani, hogy 1791-ig és 1806 után jóformán csak éneklésre szánt dalszövegeket, *kóta-szövegeket* fordít, míg 1793—1795. főforrása a *Lyrische Blumenlese*.

A Fabchich József megjegyzéséből elindult vizsgálódásnak ez csak egyik eredménye. Maguk a kóták legtöbbször nem nevezik meg a szöveg szerzőjét, s elhallgatja őket Ramler is; a *Lyrische Blumenlese* szerkesztője:³ alaposabb kutatások, amelyek a források ismeretét kibővítették és a szerzők legtöbbjének nevét is földerítették, vezetnek el a másik eredményhez, hogy Verseghy költészete a már teljes virágában álló német rokokódalköltést, mégpedig legnépszerűbb művelőinek azokat az alkotásait plántálta át hozzánk, amelyek megzenésítve is legjobban elterjedtek. A költők élén Goethe áll, a *Das Veilchen an der*

¹ Császár — Madarász kiad. számozása szerint.

² 10. 11. 11. 20. 36. 38. 42.

³ Ramler ennek az eljárásának naív okául adja, «solchen Kennern, die allein von dem Namen auf die Güte des Werkes schliessen, die Beurtheilungen ein wenig schwerer zu machen» (*Lyr. Blumenlese*. előszó). Az igazi ok az volt, hogy a közölt verseken annyit változtatott, hogy nem merete a szerzők nevét aláírni, mert maguk is alig ismertek volna költeményeikre.

·Wiese c. bájos dalával — ez az első Goethe-fordításunk — a legtöbb verssel pedig Ch. F. Weisse szerepel: vele jutott a dallamosság a német költészetben diadalra, miként nálunk Verseghynél, s az ő költeményeit zenésítették meg a XVIII. században legtöbbször. De ott szerepelnek a források névsorában egy-két régebbi irányú költőn, Albrecht von Halleron és Marianne Ziegleren túl Hagedorn, Kleist, Gleim, Uz és Götz, Klopstock, Lessing, Bürger és Eschenburg, Koch, Heilmann és más, kisebb jelentőségű nevek is: az egész német rokokó-klasszicizmus. Verseghy Révainál is teljesebben találkozott a fölvilágosodás dalköltészetével.

Hogy ez egyéniségéhez is talált, nem kell hangsúlyoznom. Zenei képzettsége és szabadszellemű gondolkodása szinte elhivatták rá, hogy a francia és német fölvilágosodásnak ezt a könnyed, játékos és derűs, de tartalmával a cinikusságig «ézszerű» dalvilágát nálunk is népszerűvé tegye. De míg Révai, mondhatni, nyers természetességükben hozta el az első virágokat, Verseghy a németeknél is sokkal szemérmesebb: ha lehet, a vers sikamlós befejezését elsimítja, megváltoztatja, vagy épen morális célzattal toldja meg. A papot nem ölte ki belőle a divatos költő.

Forrásainak ismerete — bár még maradt földéretlen — arra tanít, hogy tanító-költeményein és szatiráin kívül alig ha van egyetlen eredeti verse is,¹ eredeti dala pedig egy sincs. Lírája tisztán képviseli az érzelmes német, zenéhez kapcsolódó dalköltészetet — a német rokokó-költészet egészét. Önállóság nincs ezekben a versekben, öntudatos művészet is a formához való simuláson kívül csak az átdolgozásoknak forrásuktól fokozatosan való távolodásában van. És — az egy *Lillát* kivéve — nincs közöttük az érzelmi lírának egyetlen jelentősebb emléke sem. De jelentős az egész: vele és utána indul meg az énekelhető, formájában finom, németes dalköltészet, amelynek első magvait nálunk Révai hintette el, s amely a negyvenes évekig népszerű maradt. A magyar dalt, a megzenésített, énekelhető műdalt ő teremtette meg. A régi magyar nóta-költészettől eltért ez a dalköltészet, mert a költő művészi, irodalmi alkotásnak tekintette, amelyet sietett kiadni — és eltért abban, hogy míg Amadeig egy-egy dallamra seregével készült a nóta, most a dalhoz készült a zene, amely ilyenformán egyéni volt.²

A magyar rokokó-líra ezt a zenét természetesen készen kapta — Verseghy épen Steffanék és Haydn szerzeményeiben. De ennek is megvolt az üdvös következménye: a ritmusnak a zenéhez való öntudatos alkalmazkodása teremti meg és műveli

¹ Már Bajza is azt írja: «Verseghy, mint közönségesen tudva van, kevés eredetiséggel bírt. Az Aglájában kiadott legtöbb daraboknak origináljaira, kivált a német költők munkáiban, ujjal lehetne mutogatni». ÖM. IV. 59.

² Révai és Verseghy forrásainak részletes kimutatását majd külön dolgozatban közöljük.

ki a németes verselést. Ebben a megállapításomban, mely az eddigiekből önként kínálkozott, megerősít Kazinczy híres episztolája *Berzsenyihez*, bár Rádaynak tulajdonítja az érdemet:

Az ének és a vers ellenkezésben
Állottanak mindeddig. Az rövid
Útést adott emennek hosszújára
És a midőn ez megszökött, amaz
Balúl hosszúra tátogatta száját.

Hermesnek békebotját Ráday
Nyujtotta el a két versenygő felett;
S ők, mint a kígyók a boton, legott
Szerelmes összeülkezésbe keltek.

Révai és Verseghy után, Kazinczy fiatal lelke a fölvilágosodás szellemét már nemcsak «mámorosan itta magába»,¹ hanem — 1780 óta — kereste annak irodalmi, előbb csak tudományos, utóbb, több bécsi útja óta, költői termékeit is. Munkálkodása, első kísérletei után, a rokokó-klasszicizmus jegyében indul meg, mikor *Gessner Idilliumival* föllép (1788): Gessnerben újabban a költői irány egyik kiteljesedését látják.² Már ekkor az új német dalköltészettel is ösmerős Kazinczy. Elsőül *A' tavasz* c. költeményét sorolnám ide (1787). Formájához — tőle magától tudjuk³ — Höltynek egyik *Frühlingsliedje* volt mintája (*Grüner wird die Au...*), a gondolatot azonban — ismert rokokó-ötlet: a kedves meglesése — Joh. Adolf Schlegel *Iriséből* vehette.⁴

Büsche, die ihr mich versteckt,
Bis die Gluth der Sonne weichet,
Schweig! weil Iris sonst entdeckt,
Dass sie Thyrsis hiér beschleicht.

Oh vajha akkor
Valamely bokor
Mellé rejtőzhetném
S kényemre nézhetném,

Zephyr! flattere hin zu ihr,
Lass mir meinen Wunsch gelingen:
O! wie oft will ich dafür
Deine lose Kunst besingen.

S ha a pajkos szél
Lopva neki kél,
S sebes reptületi
Leplet félreveti....

Klopstocknak Kazinczy is lefordítja ugyanazt a két versét, amelyeket Verseghy (*Das Rosenband — Ó és én; Edone — Blüdi*); Kleist *Amyntja* nála mint *Chloe* jelenik meg. Ide sorolnám Lessing és Bürger *Holnapját*, leginkább azonban *A' gyermek poeta* c. versét, Joh. Nic. Götz *Der dichtende Knabe* c. költeményének⁵ kitűnően sikerült átültetését. Ide tartoznak Anakreon-fordításai is, s azok a dalai (*Zellim, Égtem érted*,

¹ Négyesy, *Kazinczy pályája*. 34. l.

² «Aus seiner Welt — írja Ermatinger id. m. 135. l. — ist aller bohrender Zweifel an ihrer Güte geschwunden; alles Leid löst sich hier in Lust, und die Wolken dienen, rosig von der schönen Sonne durchglüht, nur dazu, die Anmut der Abendlandschaft zu erhöhen, in der die Grazien ihre lieblichen Reigen schlingen».

³ Császár, *A német költészet hatása*, 104. l.

⁴ *Lyrische Blumenlese* VI. Buch, Nr. 24.

⁵ U. ott VIII. Buch, Nr. 16.

Hogy az élet...), amelyeket Négyesy említ a németes dalstílus példáiul: «Toldy értesítése szerint ezeket... minden ajk zengte».¹ S mindez 1789—91. körül: Kazinczy e téren is az úttörők közé tartozott.

Melléjük sorakoznak voltaképen mindazok, akik a németes verselés első művelői voltak. Batsányi János egyik legszebb verse, a *Serkentő ének*, a magyar rokokó-költészetnek formailag is legjobb alkotásai közé tartozik; s hadd jegyzem ide egy kiadatlan költeményét, amely szintén csupa dallamosság:²

Klórishoz.

Ha még soká szeretlek-e'
Könnyes szemekkel kérdezed
Természet édes gyermeke!
Bús szívemet mint vérezed —
'S hát vélheted, dicső alak!
Hogy téged én el hagyjalak?

Te töled függ az életem
Ah csak te benned lehetem
Fel mindenem.
De — meddig? azt nem mondhatom
Lelkem, mivel nem tudhatom,
Mikor talál
Rám a halál.

Egészen benne él a német rokokó alkotásaiban Csépany István, majd Kováts Ferenc. Csak Anakreonból fordítgatott Dayka Gábor, de költészetének alaphangulata épen ellentéte a rokokó derűs világáénak. Közelebb állnak ehhez a debreceni Anakreon-utánczók Földi János és Fazekas Mihály; s e költészet kiteljesedése is Debrecenből jött, pompás virágzásában és más forrásaitól is függetlenül jelenik meg a legnagyobb magyar rokokó-poétánál, Csokonainál. Nála igazában az olasz-rokokó hatása jelentkezik; de hogy a németnek átplántálásával kezdte, arra már ismert forrásai a bizonyságok, amelyek Kleist *Tavasznán* és kisebb költeményein kezdve Blumauer, Bürger és Schikaneder versein át Verseghy forrásaihoz vezetnek; ennek bizonyága az is, hogy ilyen költeményeit ismételtelen összecserélték Verseghyéivel. Csokonai rokokó-világa³ már nem a *kezdeté* e költői iránynak, azért nem is foglalkozom vele részletesebben. Csak két költeményének forrására akarok rámutatni. Az egyik *A feléledt pásztor*, amelyben G. H. A. Koch *An die Westwinde* c. verséhez, amelyet Verseghy is átültetett, folytatást is irt, sőt újból is, más verseléssel földolgozta.⁴ A másik *A rózsabimbóhoz* c. szép költeménye. Ennek forrását Trostler Boienak *An die Rose*⁵ c. versében jelöli meg; hadd mutassak rá Chr. F. Weisse *An ein Veilchen* c. költeményére,⁶ amelyben még több a hasonlóság:

¹ Id. m. 47. l.

² M. T. Akadémia kéziratára, Tört. naplók 4-r., 7. sz.

³ V. ö. Oláh Gábor, *Csokonai és a rokokó. Költők és írók*, 1932. 87—97. l.

⁴ Csokonai ÖM. (Harsányi-Gulyás) I. 2. 377. l.

⁵ *Csokonai forrásaihoz*. EPhK. 1913. 60. l.

⁶ *Kleine lyrische Gedichte*. 1778. I. k. 74. l.

Mein Veilchen, lass die Schmeicheleyen
 Des jungen Zephyrs dich nicht reuen,
 Du unser Gärten erste Zier!
 Dich soll ein schöner Loos beglücken;
 Den schönsten Busen sollst du
 [schmücken
 Und alle Grazien mit dir.

Nyílj ki nyájasan mosolygó
 Rózsabimbó! nyílj ki már,
 Nyílj ki; a bokorba bolygó
 Gyenge szellők csókja vár.
 Nyílj ki gyenge kerti zsenge ... stb.

Ja an dem Busen von Selinden
 Sollst du den stolzen Wohnplatz
 [tinden!
 Vor Freuden, seh ich, zitterst du?
 Hier lass dich stolzre Blumen neiden
 Und duft ihr dankbar alle Freuden
 Der süssesten Gerüche zu!

Nem, nem! egy leány se nyissa
 Büszke füzőjét te rád.
 Ültetőd kedves Julissa
 Néked újabb kertet ad.
 Ott kevélykedj bíboroddal
 Ékesebb bíborja közt!
 Ott kevélykedj illatoddal
 Kedvesebb illatja közt.

A német költészetben a rokokó vidám pajzánságait — első-
 sorban Jacobi óta, akit R. M. Meyer a rokokó «Carlo Dolce»-
 jának nevez¹ — egy édeskésebb hang, nagyobb érzelmesség
 váltja föl. Csokonai után ez a szentimentális irány kezd nálunk
 is uralkodni, különösen Szemere Pál költeményeiben.² A német
 rokokónak Herder föllépte és a népköltészetre terelődő figyelem
 vet véget: ezt a dallamos, de szellemében mindvégig idegen
 lírát nálunk is az egészséges népiesség uralomra jutása irtja ki.

GÁLOS REZSŐ.

¹ Id. m. 373. l.

² V. ö. e sorok frójának forrásközléseivel, EPhK. 1913. 358. és IK. 1929. 338. l.

EÖTVÖS KÁROLY MINT DRÁMAÍRÓ.

Az irodalmi közvélemény Eötvös Károlyt mint elbeszélőt tartja számon. Mindazok, akik eddig munkásságával foglalkoztak, csak arról a 24 kötet elbeszélő munkáról adnak számot, amelyek Eötvös összegyűjtött munkáinak sorozatában kerültek a közönség elé. Épen harminc esztendeje (1899), hogy az Egyetértés tárcarovatában Eötvös megkezdte első nagy munkájának (*Gróf Károlyi Gábor följegyzései*) közlését. A nagy tetszés, amely a tárcasorozatot kísérte, további, még fokozottabb munkára ösztönözte, s alig tíz év alatt írta meg azt a 24 kötetet, amelyekből egy jó elbeszélő készséggel megáldott, zamatos magyar nyelvű, pompás humorú író képe vetítődik elénk.

Eötvös Károlynak a század első évtizedeiben nagy népszerűsége a világháború első éveiben kezdett hanyatlani. Amikor 1916. április 13-án meghalt, régi rajongói már elhagyták, s azóta munkái is, amelyek régebben a kölcsönkönyvtárak legkeresettebb könyvei közé tartoztak, egyre kevesebb példányszámban forognak az olvasók kezei között. Ne keressük most ennek a hanyatlásnak az okait, csak jegyezzük meg azt is, hogy ezzel egyidőben megszűnt iránta a tudomány: a kritika és irodalomtörténet érdeklődése is. Pedig azelőtt, milyen nagy szeretettel fogadta a közönség a könyveit, époly nagy volt a kritika érdeklődése is. Egész sora jelent meg nemcsak a munkáit részletesen ismertető kritikáknak, hanem a munkásságáról szóló kisebb-nagyobb tanulmányoknak is. Halála után — nem számítva a nekrológok és alkalmi megemlékezések nagy tömegét — mindössze két számbavehető tanulmány foglalkozik munkásságával.¹ Így magyarázható meg, hogy Eötvös Károly egyetlen ránk maradt drámájáról mindeddig nem esett szó tudományunkban. Pedig egy és más szempontból megérdemli, hogy megmentsük a feledéstől és foglalkozzunk vele.

A dráma címe: *Böthök uram szerencséje*. Színmű négy felvonásban.² Az Eötvös Károlyról szóló irodalomban mindössze

¹ A teljes irodalom megtalálható: Herczegh Matild: *Eötvös Károly*, 1928. 39—46. l.

² Bemutatta a Fővárosi Nyári Színház (Budai Színikör) 1915. augusztus 27-én. Nyomtatásban 1916-ban jelent meg a Szerzői Jog Értékesítő Központ kiadásában. 8.r. 87 l. A könyv ritkaság, könyvtárusi forgalomba nem került és nem kapható. Korlátozott példányszámban a színházak részére készült. (A Nemzeti Múzeum könyvtárában sincs meg)

annyi nyoma van a drámának, hogy Hellebrant az 1915. évi Philologiai Irodalomban adja a bemutató dátumát,¹ továbbá Herczegh Matild, aki a legalaposabb és legrészletesebb dolgot írta Eötvösről² munkája 28. lapján említi, hogy Eötvös *Nemzetes Böhök uram szerencséje* c. elbeszélése fel van dolgozva szindarabnak, de nem tudott nyomára bukkanni. Az Eötvös halála után készült nagyobb irodalomtörténeti munkák közül egyik sem említi, még csak a címét sem a drámának.

A színmű elég érdekes pályát futott meg. A szerző vallomása szerint nem első darabja; írt ő «több ilyesfélét», de nem tudja megmondani, hol vannak a kéziratok, mert azokat Kőmíves Pista nevű vándorszínész vitte el tőle. Ezeknek a népies daraboknak a témáját Csöngei Kiss Dávid udvari relikvésztől hallotta.³ Ismerve Eötvös Károly fictióra hajló természetét, ennek a nyilatkozatnak a súlyát és tudományos értékét bátran kétségbe vonhatjuk, mégis följegyezzük, hátha valamikor nyomára jutunk az állítólag lappangó szindaraboknak. A *Böhök uram szerencséje* először a Nemzeti Színház dráma-bíráló bizottságához került, ahol Abrányi Emil írt róla jelentést. Ebben a jelentésben azt írja Abrányi, hogy a darab «nyelvében benne van Eötvös Károly pompás jellemző ereje, annyi szín, zamat, népies humor, hogy valóságos remekmű és megható, poétikusan szép.»⁴ Ez természetesen túlzás, s úgy látszik az igazgató nem is adott hitelt a magasztalásnak — nyilván ezért nem került színre a darab a Nemzeti Színházban. A dráma átkerült a Népszínházhoz, ahol Vidor Pál, az akkori igazgató nagy örömmel fogadta és készült is előadására, de tragikus öngyilkossága (1906), majd a színház összeomlása miatt (1908) itt sem kerülhetett színre.⁵ Végre 1915-ben Komjáthy János színházigazgató mutatta be Budán, ahol a Fővárosi Nyári Színházban (ma Budai Színkör) öt nap alatt ugyanannyi előadást ért a darab. A bemutatót nagy érdeklődés előzte meg, a première-en a színkör egészen megtelt, s a közönség lelkesen tüntetett a kiváló szerző mellett.⁶ A budai bemutatót a sajtó elég élénk érdeklődéssel fogadta. A Pesti Hírlap egész augusztusban közöl híreket a készülő bemutatóról,⁷ ugyanott Porzolt Kálmán hosszú ismertetést ír a darabról és az előadásról.⁸ Eötvös Károly drámája azt bizonyítja, írja Porzolt, «hogy

¹ EphK. 1916. 448. l.

² *Eötvös Károly*, 1928. 8-r. 46 l.

³ Pesti Hírlap, 1915. augusztus 1. 212. szám.

⁴ A bírálatot a Nemzeti Színház irattárában olvastam; kivonatolva megjelent a Pesti Hírlap 1915. évfolyamának 212. számában.

⁵ L. bővebben: Pesti Hírlap, 1915. évf. 238. szám. (augusztus 27.).

⁶ Pesti Hírlap, 1915. augusztus 28. 239. szám. Az Ujság, 1915. évf. 239. szám.

⁷ Pesti Hírlap: 1915. augusztus 1., 22., 24., 26., 27. számok.

⁸ Pesti Hírlap, 1915. augusztus 28. 239. szám.

veszteség a népszínműirodalomra, hogy a magyar néplélek egyik legalaposabb ismerője nem áldozott előbb és több munkát a népies élet dramatizálására. Kár volt Eötvösnek titkolózni ezzel a munkával. A *Böthök uram szerencséje* nem szorul protekcióra, kiállja a komoly dramaturgiai boncolást.» A *Pesti Napló j. á.* jegyű kritikusa azt írja, hogy «sok finom, poétikus részlet van ebben a kedvesen naiv darabban. A megírása hangulatos, szép, csak a technikája gyöngé.»¹⁾ A dráma utolsó előadása 1915. augusztus 31-én volt, — ennek tiszta jövedelmét a színház és az akkor már anyagi bajokkal is küzdő Eötvös a kárpáti falvak felségítésére adta.²⁾ A darab elég szép sikert aratott Budán, s hogy a műsorról mégis lekerült, annak az lehetett az oka, hogy Komjáthy társulatát szeptember 1-én Sebestyén Gézáé váltotta fel, s neki a rendelkezésére álló három hetet új darabok betanulására és bemutatására kellett fordítani. A pesti színpadokon ezzel be is fejezte a *Böthök uram szerencséje* pályafutását. Vidéki előadásról mindössze egyről van tudomásom: 1916. januárjában (16—22. között) bemutatta Janovics Jenő a kolozsvári Nemzeti Színházban Molnár Aranka, a budapesti nő főszereplő vendégszereplésével.³⁾ A darab itt is tetszett a közönségnek, s a Kolozsvári Szemle kritikusa azt írja, hogy «nem volt méltatlan rááldozni azt a két órát, amennyi idő alatt az ember végignézheti.»⁴⁾

Ennyi szó esett eddig mindössze Eötvös darabjáról.⁵⁾ Nézzük most már magát a drámát, rászolgált-e erre a mellőzésre?

A dráma cselekvénye Veszprém vármegyében, a Bakonyban történik, a hatvanas évek elején.

I. felvonás. Nemes Szentgál község faluházának tanácstermében azon tanácskoznak, hogy ki vállalja annak az öklömmnyi, kilenc-tízhónapos fiúcskának a nevelését, akit nemzetes Böthök Bálint uram öt nappal előbb az ó téglavető egyik elhagyott gödrében talált. A gyermek eddig Böthökéknél volt, ahol azonban az agglegény Böthök uram vénkisasszony Lidia néneje nem szívesen nézte. A bíró sorban szólítja a falu tehetős gazdáit és mesterembereit, de mindegyik talál valami kifogást, amivel kibújhat a teher alól. Böthök uram ekkor elbeszéli, hogyan bukkant rá boros, kábult fejjel a gyermekre. A csárdásné kutyái hívták fel figyelmét az elha-

¹⁾ Pesti Napló, 1915. 239. szám. Ismerteti még a darabot: *h. á.* Az Ujság, 1915. 239. szám.

²⁾ Pesti Hirlap, 1915. augusztus 31.

³⁾ Kolozsvári Szemle, 1916. évf. 3. szám.

⁴⁾ Kolozsvári Szemle, 1916. évf. 4. szám.

⁵⁾ Érdekes, hogy az 1915. évi Vojnits-díj odaítélésénél a jelentést író Szinyei Ferenc az 1914/15. évi színházi évad folyamán előadott darabokról szólva a *Böthök uram szerencséjét* meg sem említi. (Akadémiai Értesítő, 1916. 160—166. l.)

gyott gyermekre, s amikor ő elaludt, a kutyák nem hagyták megfagyni sem őt, sem a gyermeket. Az elbeszélés annyira meghatja Lidiát, hogy ő, aki eddig hallani sem akart a gyermekről, magához veszi, s megfogadja, míg él a gyermeket senkinek oda nem adja. Böthök uram is megígéri, hogy jó útra tér, dolgozni fog, nem megy többet kocsmázni.

A felvonás egy jelenet: Böthök uram elbeszélése a maga régi életéről és a gyermek megtalálásának körülményeiről. Az egész felvonásban alig történik valami. Eötvös nem indokolja semmivel Lidia hirtelen megváltozását, hiszen amit itt hall, azt az öccse egyszer már elmondotta neki. Azt sem értjük, milyen okból akar Böthök uram olyan hirtelen és olyan nagyon megjavulni.

II. felvonás. A kitett gyermek Gergő Zsuzsié, egy szegény cselédleányé, aki bevallotta, hogy ő tette ki a fiúcskát a gödörbe. E miatt harmadfélévi börtönre ítélik. A büntetést ki is töltötte s ezután Veszprémbe kerül a jótékonyaságukról híres Bődönkuthy kisasszonyokhoz. A három nemeslelkű kisasszonynak a szerencsétlen anya elmeséli, hogyan hagyta el gyermekét és mit szenvedett azóta. Elpanaszolja, hogy egyetlen vágya: újra feltalálni elveszett gyermekét. Az épen odaérkező herendi korcsmároséktól megtudja, hogy abban az időben, amikor ő gyermekét elhagyta, azon a vidéken Böthök Bálint talált egy kishűt, akire most úgy vigyáz, mint a legdrágább kincsére.

A második felvonás sem igazi dráma. Ez is inkább életkép, mint az első felvonás, de már mozgalmasabb. A főhelyet itt is elbeszélés: Zsuzsi története foglalja el. E köré az elbeszélés köré, amely kiegészíti Böthök uram első felvonásbeli előadását, rendeződik el a többi, egészen jelentéktelen esemény.

III. felvonás. Böthök uramékhöz a talált gyermekkel együtt beköltözik a boldogság. Böthök leszokott a kocsmázásról, maga viseli gondját jószágának. Van is látszatja: gyarapodnak, vagyonosodnak. A kisgyermeket mindketten nagyon szeretik, Böthök uram is, Lidia kisasszony is. Zsuzsi egy őrizetlen pillanatban magával viszi a gyermeket, de a falu alatt utoléri és visszaviszik. Zsuzsi követeli Böthök uramtól, hogy adja ki neki, az anyának a gyermeket, de Bálint elleneszegül: még a törvénynek sem adja oda nevelt gyermekét, akit kimondhatatlanul megszeretett. A falu két pártra szakad: Böthök uram régi kocsmázó társai, látva társuk jóráváltozását, mellette állanak, az örökségre éhes asszonyok azonban megígérik Zsuzsinak, hogy kipörölik neki a gyermeket.

Ez a felvonás színes, eleven képet tár elénk, van benne élet és drámai feszültség is ott, ahol Zsuzsi és Böthök a gyermek miatt szembekerülnek egymással. Az egész felvonás meleg, szívhezszóló. A színpadon bizonyára ez hódította meg a közönséget és kárpótolta az első kettő ürességeért.

IV. felvonás. Zsuzsi pöرت indít Bőthők uram ellen, hogy a fiúcskát visszakaphassa. A tárgyaláson több tanút hallgatnak ki, akik mind azt igazolják, hogy a gyermek Zsuzsié. Bőthők uram látja, hogy elveszíti a gyermeket, s mivel nem tud tőle megválni, meg Lidi is kitagadással fenyegeti, az utolsó pillanatban kijelenti, hogy a «gyereket másnak mint az én hites feleségemnek ki nem adom.» Zsuzsi boldogan lesz felesége a derék embernek. Így visszaszerezte elhagyott gyermekét és szerzett neki mindjárt szerető, jó apát is.

A drámának indult darab ezzel a kibékítő akkorddal végződik. A negyedik felvonás megint életkép, de élénkebb menetű, mint az első kettő. Még a törvényszéki tárgyalás is, pedig az pusztán a két ügyvéd beszédéből áll.

A négyfelvonásos színmű, amelyet Porzolt Kálmán népszínműnek nevezett el,¹ Eötvösnek *Nemzetes Bőthők uram szerencséje* c. elbeszéléséből készült.² Az elbeszélés kész dráma, csak jelenetezni kell és a szereplők magánbeszédét drámai formára feloldani.³ Eötvös alig változtatott valamit az elbeszélésen, csak a párbeszédék elé tette oda a szereplők neveit. Az első felvonás nagy tanácskozása, ahol a gyermek sorsáról akar dönteni a község, nincs meg az elbeszélésben, s van néhány jelentéktelen módosítás is, de a színmű egyes részei szóról-szóra megtalálhatók az elbeszélésben, még a párbeszédék is változatlanul, szóról-szóra kerültek át belőle. Bár alig van rá példa az irodalomban, még az sem lehetetlen, hogy először a színmű készült el, s abból írta később Eötvös az elbeszélést. Erre vall, hogy az elbeszélés kerek, jól komponált, erős, szinte drámai kötésű. Sőt, ami Eötvösnek sohasem sikerült, itt teljes és elfogadható jellemrajzot tud adni Bőthők uramról.⁴ A színműben Bőthők jellemrajza nagyon hiányos, inkább vázlat — tartalommal csak az elbeszélésben telt meg.

A darabban nem kapunk jóformán semmit Eötvös színes, eleven nyelvéből, ötletességéből. Az egész nem halad olyan gyorsan, mint Eötvös elbeszélő művei között a jobbak: vonatott, kivált az első két felvonás. Humora is csak egy-két helyen csillan meg. Apró ellentmondások is vannak a darabban, — különös, hogy Eötvös nem vette észre!⁵ Szembeötlő

¹ Idézett kritikájában.

² *A két ördög vára és egyéb elbeszélések* c. kötetben. (6. kiadás, Bpest, 1910. Révai. A 237—338. lapokon.) Megjelent külön is a Milliók Könyvében (103. szám).

³ Erre utal már Timár Szaniszló is az Egyetértés 1900. évfolyamának 352. számában.

⁴ Ezt emeli ki *vg.* is a Budapesti Szemlében. (1916. évf. 5. szám. Az Eötvösről írott nekrológban.)

⁵ P. o. a II. felvonás 6. jelenetében Fadar né arról beszél, hogy Zsuzsi három éve járt náluk, Fadar pedig harmadfél évre teszi ezt az időt. Ezt a két számot alkalmazzák ugyancsak helytelenül a III. felvonásban is.

az is, hogy Eötvös, aki olyan jól ismerte a népet, a nép nyelvét, itt a drámában nem tudja beszéltetni parasztjait.

A jellemrajz itt sem erős oldala Eötvösnek, Böthök uram és Zsuzsi — a két főszereplő — típusok, minden egyéni vonás nélkül. A többi szereplő a jellemrajz tekintetében nem is jöhet számba. Az alakok beállítása és jellemzése ha nem is újszerű, de logikus és elfogadható. Az előforduló botlásokért kárpótol az író őszintesége, az egész darab naiv bája és kedvessége. Külön érték a darab tiszta magyar levegője és nem kirívó, de kiolvasható erkölcsi tendenciája: a gyermek megbecsülésének jó következményei és a törvényes házasság tiszteletének hirdetése.

A *Böthök uram szerencséje*, tagadhatatlan, gyöngé dráma, a magyar dráma fejlődésében nem tesz számot, de arra a mellőzésre, amelyben eddig része volt, mégsem szolgált rá: mint a magyar népdráma egyik késői leszármazottja megérdemli a figyelmet. A négyfelvonásos színmű a legideálisabb népszínműi környezetben játszódik, úri szereplője alig van, s azok is közelebb állanak a néphez, mint az úri osztályhoz. A drámát végig népi szereplők játsszák le, s egészen népies az elgondolása és a megoldása is. Bár a dráma nem elég színszerű, s a színpadon sem állaná ma már meg a helyét: megható harmadik felvonásával, a gyermekszeretet és a gyermekhez való ragaszkodás gyönyörű példájával, kibékítő megoldásának szép tanulságával nincs érték híján s érdekes vonással egészíti ki Eötvös Károly írói arcképét.

TÓTH LAJOS.

ADATTÁR.

A MAGYAR ÉNEKELT VERS FORRÁSAI FALUDITOL HORVÁTH ÁDÁMIG.

(Második, bef. közlemény.)

6. Szkárosi—Járdánházi. 1787—1792.

Sárospatak, Főiskolai könyvtár kéziratára : 513. Kis 8-r. (16·5×10·5 cm.) kötet szürke táblás kötésben. 443 számozott lap. A kötet sarkán *Melodiárium*. Az előzéklapon «Steph. Szkárosy Compact. 3 f.», alatta más, halványabb tintával «Successit Jos. Szkarosy». A címlapon «Diversarum Cantionum Liber Melodiarius. Possessor Steph. Szkárosy Ao — 787 incl. 1792. Symb. Qui devote canit bis orat». Oldalt a könyvkötő számára feljegyzés «Titulussa Melodiarium.» A 2. lap alján «Szentpétery Sámuel ref. lelkész».

A kézirat első ismertetője, Kacsoh Pongrác¹ az említett adatokból így állította össze a könyv tulajdonosainak sorát: Szkárosi István, Szkárosi József, Szentpétery Sámuel, Szkárosi Gusztáv. A kézirat kétségtelenül a sárospataki énekkar anyagát tartalmazza: Szkárosi Istvánról Harsányi I. kimutatta, hogy 1785 febr. 3-án subscribált Patakon és 1787—1792. az énekkar tagja volt.² A könyv másik részének compilatora, Járdánházi János, 1788/89-ben a pataki énekkar elnöke volt.³

A könyvben két kéz írása váltja fel egymást: a) Szkárosi Istváné p. 1—85, 158—189. Tintája erősen megbarnult, de tisztán olvasható. Tintaceruzás bejegyzés a 194—200. lapon olvasható *Lusus de 8 partibus orationis* c. iskolai játék iratását is Szkárosinak tulajdonítja; joggal-e, nem merem eldönteni? b) Járdánházi János írása egészen szürke színűre fakult: az ő írása teszi a kötet javarészét: p. 86—157, 190-től csekély megszakításokkal végig. (A kék tintás és ceruzás friss bejegyzések Kacsoh P. és Harsányi I. jegyzetei.)

A kötet lapszámozása 1—443-ig fut: 1—85. Szkárosi eredeti számozása, innnen újkeletű könyvtári paginálás; a 158—189. szám mellett megvan még Szkárosi eltérő régi számozása is (96—121).

Megkönnyíti a kötet tartalmában való tájékozást, ha a Szkárosi és Járdánházi írta részt külön vesszük: a két réteg nemcsak írásában, hanem jellegében is világosan szétválik.

¹ Magyar Figyelő 1911 III. és IV. füzet.

² V. ö. IK. 1914. 333. I. (Harsányi.)

³ Orbán József: *A sárospataki énekkar története*. Sárospatak 1882.

a) A kötet első 121 lapján egészen egyházi jellegű énekgyűjteményt találunk; ehhez e rész kompilatora, Szkárosi I., a 122—127. lapon (régí számozás szerint) mutató táblát is készített. Az első 65 lapon 33 halotti ének dallamát hozza, kevés kivétellel négyszólamú kartételben. A halotti énekeknek ez a gyűjteménye sajátosan pataki szerkesztés: valamennyi 1800 előtt frott pataki melodiáriumban (összesen öt kézirat) megtalálható. A négyszólamú tétel feljegyzése a Maróthy-féle harmonikus zoltár technikáját követi: bal felől *D.* és *T.*, a vele szembenálló jobb oldalon *A.* és *B.* Abból, hogy a pataki kéziratok 1798-ig ezt a szerkesztést változtatás nélkül átveszik, ennek a gyűjteménynek tipikus, hagyományos jellegére következtethetünk. Azt hiszem, nem tévedünk, ha benne a B. Szabó Dávid kezdeményezte énekreform (1782) anyagát ismerjük fel. A halotti énekek után p. 74—84. több latinnyelvű alkalmi ének basszusszólamát olvassuk: ezek nyilván Szkárosi emlékezetsegítő alkalomszerű feljegyzései kartag korából. Ugyanő a 85. lapon harmóniai jegyzeteket kezd *Quaedam obs. ad harmoniae cognitionem* címmel, ezek azonban — nem tudni mi okból — már a lap alján megszakadnak. A 86. lapon már Járdánházi azonos tárgyú jegyzései következnek, nyilván Szkárosi félbenmaradt szabályainak pótlására. A 158. lapon Szkárosi új csoportot kezd *Cantiones variae* címmel. Az itt csak szöveg szerint közölt énekek sorszámmal utalnak az első rész dallamaira. Szkárosi melodiáriuma a 184—189. lapon álló *Mutató táblával* zárult. Ez az írás a vaskos kötetnek csak kisebb részét töltötte meg, sőt még Szkárosi írása között is elég szép számmal maradt beíratlan lap. Az így üresen maradt teret Járdánházi töltötte ki feljegyzéseivel.

b) Járdánházi úgylátszik nem rendszeres, előre kitervezett melodiáriumot ír, hanem alkalomszerűen, oda írja be adalékait, ahol épen helyet talál. Elméleti jegyzeteket így Szkárosi halotti énekei közé, mindjárt amannak *observationesei* után jegyezte be; Szkárosi írása közé vannak beékelve a 104—127. lapon írásában fennmaradt kóruspartitúrák is. Az egész kötetben szerte található alkalmi énekek és zoltárok szintén Járdánházi kezeírása. Bejegyzései tartalom szerint így csoportosulnak:

a) *Nóták hármóniájokkal* p. 231—259. Itt 1—45. sorszám alatt 45 világi ének kóruspartitúráját adja 7—9 soros vonalrendszerben. Ez a kézirat zenei és irodalomtörténeti szempontból legértékesebb része. Belőle közölték Harsányi és Hodossy az *Ethnographia* 1913. évfolyamában közzétett adalékaikat. A tervezett négyszólamú kidolgozás nem mindenik darabnál készült el: egy részüknek csak a tenorja van feljegyezve. A szólamok sorrendje *A, T, D, B*; jelölésük: | ○ × •. Jellemző vonás a discant szólamnak egy oktávval lefelé transzponált írása: ez a pataki kórus férfikar jellegéből következik.

b) *A Zoltároknak páros hangra való ki tsinálások* csak a zoltárok szövegét adja. Darabjait a kézirat 128—157., 261—319., 288—39., 337—47., 356—361. és 389—399. lapjairól kell összekeresni. A sorrend is fordított: először hozza a 105—116. zoltárt, azután következik a többi.

c) Az alkalmi költeményekben előforduló fontosabb dátumok ezek: 1789 (p. 94), 1790 (p. 190), 1783 (p. 219), 1781 (p. 221) és 1780 (p. 226). Kitűnik ebből, hogy Járdánházi nemcsak a saját elnöksége (1788/89) alatt előadott énekeket jegyezte fel, hanem a régieket is.

A kézirat tartalma alig mutat közösséget a fentebb ismertetett forrásokkal. A 36 halotti ének között mindössze hét darab található, amely eltérő változatban az eddig ismertetett kéziratokban is megvolt, a *Nóták harmóniáikkal* szakaszból még ennyi se.

Természetszerűen felmerül a kérdés: mennyiben tudja kéziratunk a pataki kántus legrégebb kótatárának elvesztét pótolni? Kacsóh Pongrác helyesen mutatott rá arra, hogy a *Nóták harmóniáikkal* feliratú szakasz, mind közönséges, parlagi szövegei miatt, mind conceptus jellegű feljegyzésénél fogva nem lehet más, mint Járdánházi saját munkája, mondhatnók egyéni kezdeménye — anyagát a kilencvenes évek pataki kótatárai nem is veszik át. Ez a rész tehát, bármily fontos is zenei szempontból, alighanem itt először (1788/89) feljegyzett anyag.

Más a helyzet Szkárosi írásánál: itt már a szólamok szerinti feljegyzés is arra vall, hogy másolattal van dolgunk. E feltevést bizonyosságá emeli a halotti énekek csoportjának sorrend és elrendezés tekintetében tökéletes egyezése a többi pataki melodiáriummal: nyilvánvaló, hogy ezek mind közös forrást másolnak (részben talán egymást is). Végeredményben arra az eredményre jutunk, hogy a legrégebb, elvesztett többszólamú pataki kótatár világi anyagot hihetőleg egyáltalán nem tartalmazott, hanem csak a halotti énekeknek azt a 33—35 darabját, amely a melodiáriumokban egyezően maradt fenn. Ez a feltevés csak nyer súlyában, ha meggondoljuk, hogy a kollégiumi énekpraxis legalaposabb monografusa, Szabolcsi B. szerint a harmóniás temetés a régi kollégiumi énekkaroknak szinte elsőrendű funkciója.

Kéziratunk történetének legrégebb fázisát így jellemezhetjük. Szkárosi István 1787-ben (talán még előbb is) kiírja az elnöki kótatárból a halotti énekek szólamait; 1788-ban Járdánházi Jánosnak, az új praeseknek kedveskedik a nagyobbrészt még beiratlan könyvvel. Járdánházi elnöksége kezdetén összeírja elméleti jegyzeteit (evvel kezdődik az ő írása); azután rendszeresen bejegyzí a praesessége alatt előadott alkalmi énekek szövegét. Közben — úgy látszik, emlékezetre — feljegyzí B. Szabó Dávidnak és másoknak az 1781., 1780. és 1783. évekre készült exámeni énekeit is. Végül — egyéni kezdemény színével — a *Nóták harmóniáikkal* c. szakaszban 45 népszerű nóta magakészítette négyyszólamú feldolgozását adja.

7. Dávidné Soltári. 1790—91.

Sárospatak, Főiskolai könyvtár kéziratára 630. Nyolcadrét (18,5×12 cm.) kézirat. Címlapja: «*DÁVIDNÉ Soltári . . . A mely is fordítatott Angliai Nyelvből Magyarra. Görög Helena és több Szüzeknek kedvéért 1790ben 10dik Decembris: Szerelmes Péter. A Venus Oltára Mellet Szolgáló Ifju által. Mántovában.*»; utolsó lapján: «*Scriptum Est Per Josephum Darotzi Anno 1791 Die 7ma Aprillis.*» A kötés belső oldalán Jankovich bejegyzése «*Nicolaus Jankovich emit a Gabr. Rutkay Danko ANNO 1810 a f. 25*» majd lejjebb «*E gyűjteményt lemásolta Jankovich Miklós. Másolata megvan a Nemzeti Múzeumban, 173. Quart. Hung. 3. jelzés alatt.*» Sarkán: «*Nemzeti dalok Gyűjteménye III. Spatak. 1912. ápr. 26. Harsányi István.*» Ugyancsak Harsányi írása az egyes énekek mellett található utalások népköltési gyűjteményeink anyagára, nemkülönben a mutatótábla hiányainak kiegészítése.

A kéziratnak lapszámozása nincsen. Darabszámozása kétféle: a régiebb, római jegyes számozás a kézirat első és utolsó öt beírt lapján későbbi kézzel bejegyzett énekeket nem veszi tekintetbe; ez a számozás 1—165. fut. Kezdetben nyilván csak a dallamokat akarja számbavenni, azonban csakhamar következtelenségbe esik és a pusztá énekszöveget majd számítja, majd nem. A római számozás következtelensége indíthatta Jankovichot arra, hogy rendszeresen keresztülvezetett arab számozással a kötet használatát megkönnyítse. Ez az újabb számozás felöleli az egész énekanyagot: sorozata 1—195.

Kéziratunk tartalmának törzsanyaga (az 1—152. római számozású ének és a hozzávaló mutatótábla) egy kéz írása, bár a tinta és a toll váltása jellegét néhol erősen megváltoztatja: írója Daróczy József, székelyudvarhelyi városi tanácsos (1754—1809). Más kezek munkája, az ő részéhez viszonyítva jelentéktelen; annak a kéznek jellegzetes vonásait, amely a 3. 4. sz. darabot feljegyezte, a kötet végén (180—189. ének) újra megtaláljuk.

Énekanyagát tekintve e kézirat XVIII. századi világi énekeink leggazdagabb forrása; egyházi éneket egyáltalán nem is tartalmaz. Az énekeknek mintegy felénél a dallamot is adja: összesen 102-t (a 195. sz. énekek más kéziől bejegyzett dallamát nem számítva). Kár, hogy a dallamok feljegyzése annyira futólagos, és hogy, úgylátszik, sok helyütt hibás. Általában Daróczy inkább a versszövegekre fordított gondot. Ebből a szempontból ellenlábasa a kollégiumi énekeskönyveknek, amelyek elsősorban dallamtárak. Nincs tudomásunk arról, hogy Daróczy valamely főiskolának tanulója lett volna. A dallamok lejegyzése igen gyarló: kulcsot sehol sem jegyez s a ritmust csak elvétve sejteti. Dallamait ötsoros vonalrendszerben írja; ritmikus egysége a rombikus tenorkóta.¹

8. Tolvaj István. 1790.

Nemzeti Múzeum kéziratára, Oct. Hung. 654. Kis 8-r. (9,5×16 cm.) kézirat erősen rongált szürke táblás kötésben. Tulajdonosa, ill. összeírója a boríték belső tábláján nevezi meg magát «Stephanus Tolvay»; a 31b. levélen ilyen bejegyzést olvasunk «Finis Deo juvante Scrib: per me Steph. Tolvaj Ao. 1790. 10. Januarij.» Tolvayról tudjuk, hogy az 1799—1801. években tagja volt a pataki énekkarnak mint basszista. Jelen kötetkét még pataki diákkora előtt írta össze, ezért nem is mutatja a pataki melodiáriumok jellemző vonásait.

A kevésbé jelentős kézirat egy részét diák jegyzetek foglalják el, így fo. 27. *Periodologiae brevis conspectus*, fo. 49. különböző alkalmakra való „peroratio”-k, fo. 68. katekizmus tanítás, fo. 89. földrajzi jegyzetek. Az ének-tartalom elég szegényes: a) fo. 2—11. *halotti énekek*; mintegy ennek a szakasznak folytatásai a fo. 52—68. összeírt vegyes templomi (jórészt szintén halotti) énekek. E darabok közül tíznek a dallama is megvan. b) Jelentősebb a második, fo. 12—26. terjedő *Világi Nóták* felíratú szakasz; 32 sorszámozott nótát tartalmaz, sajnos, dallamok nélkül.

A kötetben fellelhető néhány dallam feljegyzése ötvonalas rendszerben történt, altkulcs előjegyzéssel. Mindenütt egyforma rombikus kótákat ír, a ritmust csak kivételesen jelzi. (fo. 7., 8.)

¹ A kézirat népies színezetű énekeit Harsányi és Hodossy közzétették az *Ethnographia* 1914. évfolyamában.

9. Novák-melodiárium I, 1791.

Sárospatak, Főiskolai könyvtár kéziratára 1717. Nyolcadrét (12×19. cm.) kézirat félbörkötésben, hátsó táblája hiányzik. A kézirat jelenlegi, hátul csonka állapotában 138 ceruzával számozott lapot tartalmaz. A kötés sarkán nyomással *Melodiarium*. A kötetben a pataki kollégium könyvtárának jegye mellet Novák Lajos sárospataki teológiai tanár bélyegzője látható.

Iratására vonatkozó legfontosabb bejegyzés a 73. lapon van «Per St. Török 1791.» Az előzéklapon található feljegyzés «Szobonya Conscripti has Cantiones occasionales Anno 1817.,» mint nyilvánvalóan utólagos beírás, nem lehet mérvadó a kézirat keltezésére. Iratása helyére útmutatást nyújt a 123. lapon olvasható *Szivem gyenge táblácskáján* kezdetű ének: szerzője Arday József; neve a pataki énekkar alapító protokántorai közt szerepel. A kézirat összeállítása is pataki eredetre mutat.

Énekanyagának zömét a 4—74. lapon összegyűjtött halotti énekek teszik; sorrendjük és feljegyzésük teljesen egyezik a Szkárosi-melodiárium megfelelő gyűjteményével. A 100—118. lapon feljegyzett énekszövegek a melódia sorszámával utalnak az első részben foglalt halotti dallamokra.

Fontosabb a harmadik szakasz (121—137. l.), címe *Némelly válogatott Noták*: húsz világi éneknek a szövege; ezek mind olyan versek, melyeknek dallamát a II. Novák-melodiáriumban, meg az 1798. évi kótatárban megtaláljuk.

A kéziratnak csak az első része rendszeres kótatár: a többi valamely kartagnak (valószínűleg basszistának) alkalmyszerű feljegyzése. Erre vall az, hogy nem egy éneknek csak a basszusszólámát írja ki a többi szólam mellőzésével. (p. 61., 63., 69., 111., 138. stb.)

A halotti énekek Szkárosi gyűjteményével egyeznek. Viszont a 121. lapon megkezdett világi nóták Járdánházi gyűjteményével semmi közösséget sem mutatnak: a világi énekeknek olyan csoportját találjuk itt, amely időrendben itt jelenik meg először szöveg szerint (a II. Novák-melodiáriumban már dallammal is), hogy aztán a kilencvenes évek pataki kótatárainak állandó alkatrészévé válják.

10. Novák-melodiárium II, 1791.

Sárospatak, Főiskolai könyvtár kéziratára 1718. Végén csonka 8-r. (11·5×18·5 cm.) kézirat barna táblás félbörkötésben; hátsó táblája hiányzik. Novák Lajos pataki teológiai tanár ajándékából került a főiskola könyvtárába. Harsányinak a borítópapírosra írt jegyzete 1791-ből származtatja a kéziratot: honnan veszi ez értesülését, nem tudom; a tartalmi vonatkozások valóban a kilencvenes évekre és Sárospatakra utalnak. Így mindjárt az első lapon ez a bejegyzés olvasható: «Johannes Szarka ex Sepultura et Consecratione Templi percepti drios... (következik az alkalmak felsorolása).» Szarka János 1791—97. a pataki énekkar basszistája volt: ő írta össze az egész könyvet, vagy legalább egy részét — reá vall a 94—103. feltűnő basszusszólám gyűjtemény.

A kézirat tartalma így oszlik meg:

a) *«Az Harmónia ki tsinálásának rövid mestersége...»* p. 2.

b) Halotti énekek gyűjteménye: összesen 48 dallam. Ezek közül az első 33 sorrendben és feljegyzésben a 9. és 6. sz. alatt ismertetett kéziratok

megfelelő részével teljesen egyezik. Egy lap kiszakítása miatt az első szám D és T szólama hiányzik. A ceruzával írt lapszámozás a kiszakításból eredő csonkulásokat nem veszi tekintetbe.

c) Templomi énekek a 79—93. lapon; ezek nótajelzéssel utalnak az első rész halotti énekeinek dallamára.

d) Templomi és vegyesen világi énekek basszus szólamainak gyűjteménye a 94—103. lapon: összesen 21 ének.

e) Csak szövegükben lejegyzett latin exameni énekek p. 104—108.

f) A 110—124. lapon 23-ig számozott, azután számozatlan világi és egyházi tenordallamok gyűjteménye, a ritmikát is feltüntető kótázásban; legtöbbjének szövege hiányzik s ez elárulja, hogy pusztán énekkari használatra szánt kéziratattal állunk szemben. Néhány darabnál, úgy látszik, kóruspartitúra kidolgozás volt tervben (p. 114/5, 117/8); ezeket kilencsoros vonalrendszerben jegyezték fel; a kidolgozásból különben csak a concantus szólam készült el.

g) Egyházi énekek szöveggyűjteménye a 125—177. lapon: köztük itt-ott világi ének is akad. E szakaszban csak egy dallamot találunk; ez is az első részben (p. 26.) már feljegyzett dallamnak az ismétlése.

11. Veress Márton, 1793.

Nemzeti Múzeum kéziratára, Oct. Hung. 496. Kis 8-r. (10,5×16 cm.) kötet, új könyvtári félvászonkötésben; 87 gépszámozású levél. Címlapján *Dallos könyv*, utána a 2—6. levélen betűrendes *Mutató tábla*. A 7. levélen második címlap: tulajdonos és keltezés titkos írással, melynek jelentése Erdélyi Pál megfajtése szerint «Possideo Martinus Veress ab anno 1793», alatta ez a vers:

Ezt kívánnya töled óh angyali Ráró
Egy érted rabbá lett s gratiádat váró.

A gyűjtemény elején csekély, jelentőségű, leginkább névnpra, lakodalomra s más alkalmakra írott versezetek vannak. A tulajdonképeni értékes énektartalom a 48. levélen kezdődik *Mindenféle Világi Noták* cím alatt. Ez az érdekes gyűjtemény tartalmát tekintve leginkább a *Dávidné Soltári*-hoz áll közel, de a kettő között közvetlen kapcsolatot nem lehet megállapítani; a népies, sőt durva dalok határozott túlsúlyban vannak a deákos elem felett.

Célját tekintve nyilván dallamgyűjteménynek készült; az üresen maradt kótasorok tanúsága szerint ötvennél több dallamnak lett volna benne helye. Sajnos csak öt esetben került sor a dallamok feljegyzésére. Ezek a feljegyzések meglehetősen kezdetlegesek: minden hangot egyforma szögletes kótával jelöl; kulesot nem ír, ritmust nem jelez.

12. Melegh Dániel, 1797 után.¹

Debrecen, Református Főiskola könyvtára R. 830. Nyolcadrét kötet. Címlapja: *MELODIÁRIUM Danielis Melegh ab Anno 1797*. A kézirat beosztásának és egész tartalmának feltűnő egyezése az alább (13. sz. alatt)

¹ A kéziratot magam nem láttam; a rávonatkozó adatokat Szabolcsi B. dr. szíveségéből engedte át.

ismertetett 1798-as pataki kótatárral, azt mutatja, hogy Melegh Dániel, aki 1797—99 bassistája volt a pataki énekkarnak,¹ a fentemlített melodiáriummal közös anyagot használt.

A fontosabb egyezések egyenként a következők:

a) a két kézirat első szakaszában teljesen azonos feljegyzési modorban (négy ötvonalas rendszerben feljegyzett szólam) és ugyanazon sorrendben hozza a négyszólamú halotti énekek csoportját abban a sajátosan pataki szerkesztésben, amelyet már a 6., 9. és 10. sz. kéziratokban megismertünk.

b) a kézirat negyedik (*Cantiones pro examine anni 1797*-vel kezdődő) szakaszában olvasható alkalmi énekek az 1798-as kótatárban is megvannak.

c) A Melegh-melodiárium ötödik szakaszában összeírt basszusszólamok teljes kóruspartitúrái szinte kivétel nélkül megtalálhatók az 1798-as dallamtárban, nemkülönben kéziratunk *Külömb Külömbféle Nóták* című hatodik szakaszának énekszövegei.

d) Az 1798. melodiárium elején összeállított összhangzati jegyzetek szőszerint megtalálhatók a Melegh-melodiárium végén: *A Facultásoknak össze vetésekről, vagy egymáshoz való alkalmaztatásokról való rövid Regulák* sat.

Mindebből az következik, hogy a Melegh-melodiárium nem más, mint a hivatalos színezetű 1798. kótatár anyagából összeállított gyűjtemény, a basszista Melegh Dániel sajátos szükségleteinek szemmel tartásával. Beosztásában és tartalmában közel rokona a szintén Patakon készült 9. sz. kéziratnak — ezzel különben terjedelmében is egyezik. Hogy a kézirat hogyan került a debreceni főiskola könyvtárába, nem tudom; hogy nem debreceni eredetű, hanem Patakról került, bizonyos.

13. A pataki énekkar kótatára, 1798.

Sárospatak, Főiskolai könyvtár kéziratára, 514. Nyolcadrét (12·5×20·5 cm.) kötet kopott barna táblás félbörkötésben. Lapszámozása 1—245-ig fut, 1—216. egykorú tintával, 217—245. ceruzával számozva, végül 3 számozatlan lap. Címlapja nincsen. A korhatározó bejegyzés 1798 a 156. és 177. lapon áll: amott latin levélconceptus kelte, emitt chronostichon — mindkettő terminus post quem.

Futólagos áttekintésnél a tinta gyakori változása, a betűformák különbözősége azt a benyomást kelti, hogy gyűjteményes kézirattal állunk szemben, amelybe többen jegyezték fel alkalomszerűen, ki-ki az öt érdeklő dalmokat. Növeli az összbenyomás kuszáltságát a felváltva használt kétféle kótázási módszer (szólamlejegyzés és kóruspartitúra) ellentétessége. Ha azonban magunkat az első benyomás alól felszabadítjuk és tekintetbe vesszük a használt tinta és toll cseréléséből természetszerűen adódó különbségeket, rájövünk, hogy a kézirat lényegében egy kéz munkája. Figyelmes vizsgálatnál látszatra oly ellenkező írásképpben, mint amelyet pl. a 8. és 233. lap első pillantásra mutat, fel lehet ismerni a közös vonásokat; még sokkal meggyőzőbben mutatja a feljegyző egységét pl. a 8. lap kótázásának a 230. vagy 238. lap felfegyzésével való összevetése. A 246. lapon talál-

¹ Orbán József, id. m. 171. l.

ható csonka mutatótábla közvetlen egymásutánban mutatja a vékonyabb és vastagabb toll használatából eredő különbséget. Mindezzel nem akarom a kézirat 88/89, 107/9, 114/5, 123. és 159. lapján található (hihetőleg későbbi) bejegyzések eltérő írásjellegét kétségbevonni; ezek azonban a kézirat tulajdonképeni énektartalmában alig tesznek számot. Ha a kötet írását összevetjük a II. Novák melodárium (10. sz.) írásával, lehetetlen fel nem ismernünk a két kéz azonosságát. Tehát ezt az 1798-as kótatárat ugyanaz a Szarka János írta, akinek a 10. kézirat írását tulajdonítottuk.

A kézirat áttekintésénél ezek a szakaszok ötlenek fel:

a) 1—4. lapon elméleti tanítás, címe: *A Fakultásoknak Öszve vetések vagy egymáshoz való alkalmaztatásokról való rövid regulák és Az Harmonia ki tsindálásának rövid mestersége*. Ugyanazok a szabályok, mint a fentebb ismertetett 12. kéziratban.

b) 8—101. lapon a négyszólamú halotti énekeknek sajátosan pataki szerkesztésű gyűjteményét találjuk. A sorrend és feljegyzés csekély eltérésekkel ugyanaz, mint a 6., 9., 10. és 12. kéziratokban. Kótatárunk 15 hozzátoldott darabbal többet hoz, mint a szerkesztés eredeti állapotát mutató 6. kézirat. Érdekes, hogy a 9. és 11. lapon a szólamonkénti feljegyzésen kívül 9 vonalas partitúrában is hozza a kórustételt, utóbbi helyen ezzel a megjegyzéssel: *Haec eadem Cantio Elaborata in forma antiqua* (a kóruspartitúra feljegyzésre vonatkoztatva).

c) A következő szakasz (107—143. l.) uralkodó jellegét a diákos latin versek adják meg; mellettük azonban akad egyházi népének épűgy (109., 141. l.) mint a hétéves háború verses leírása (142. l.) Túlnyomóan csak szövegeket ad; dallam elvéve akad (130/31. l.).

d) Zenei szempontból jóval gazdagabb a 146—198. l. szakasz. Szép számmal találni teljes partitúrákat is (146., 150., 152., 154., 158., 164—168., 172., 180—184. l.), meg szólamfeljegyzéseket is: így a 160—163. lapon egy kéz 18 ének discant-szólamát jegyezte fel; a 194—198. lapon pedig 11 tenor-szólam található. A rendszeres szerkesztés hiányát mutatják az ismétlések: így pl. a *Musicæ resonant* kezdetű éneknek discantja a 162. lapon, kóruspartitúrája pedig a 154. és 180. lapon is megtalálható. Az énekanyag tarkaságára jellemző, hogy a *Marseillaise* dallama, egyházi ének, szövegtelen *Juhász nóta* és szerelmi dal békésen férnek meg egymás mellett.

e) A 199—206. lapon 15 zoltárének kóruspartitúrája található tömött akkordikus (6—7 szólam) feldolgozásban, halmazott toldalékszólamokkal.

f) Az utolsó (208—248. l.), *Szép Nóták* felírású szakasz túlnyomóan világi énekeket tartalmaz; ez a kézirat legértékesebb része. A dallamok nagyobb része (37 dallam) csak a tenor és a vele egy rendszerbe frott, belőle időnként kiváló concantus feljegyzésben van meg, más része (28 dallam) kóruspartitúra formájában került a kótatárba. Van dallam, amelyet mind a kétféle formában is feljegyeztek, így *Égek érted kegyesem* p. 208. és *Jövel immár csendes álom* p. 227/28. (előzőleg már a 146/7. lapon.)

Tartalmilag kéziratunk a pataki énekkar énekanyagának legteljesebb gyűjteménye a századforduló előtt. Ugyanennek az anyagnak kisebb terjedelmű gyűjteményei a 9., 10. és 12. sz. alatt ismertetett kéziratok: mindezek a templomi anyagban teljesen, a világi anyagban legnagyobb részt

egyeznek. A századforduló körül aztán változás áll be a kórus énekanyagában: a későbbi pataki dallamtárok (16. és 17.) anyaga már egészen más összeállítást mutat.

14. Kovács József. A XVIII. század végéről.

M. T. Akadémia. Régi s újabb írók 8-r. 61. Kis 8-r. (11×17,5 cm.) fűzött, első lapjain erősen rongált kézirat; 33 ceruzával számozott levél. A 3a. levélen egykorú tintával ezek a nevek olvashatók: *Lud. Szeles, Lud. Csoka, Jos. Kovács, Dan. Ketske*. Kovács névén kívül valamennyi át van húzva. Keltezés nincs bejegyezve: az írás jellege a XVIII. század végére mutat.

Tartalmát kizárólag halotti énekek teszik; oly sorrendben, mely nem egyezik egy más kézirattal sem: az egész nyilván valami kántor alkalmoszerű, futólagos munkája. Tíz éneknek dallama is megvan, elég kezdetleges módon, egyenlő rombikus kótákkal feljegyezve. A rendszeresen használt altkules mellé odajegyzi a violinkulesot is, de úgy, hogy ennek g-je amannak c-jével esik össze. Nyilvánvalóan tehát nincsen tisztában a violinkules jelentésével, amint ahogy formáját is sajátosan eltorzítja.

A kéziratnak nincsen semmi különösebb jelentősége.

15. Lugasi gyűjtemény, 1800.¹

Mármarosziget, Ref. lyceum könyvtára. Haránt 8-r. kötet. Belső lapján: «Josephi Lugasi ab Anno 1800. diebus Augusti &c». A kézirat legnagyobb részében ismertetésünk körébe nem vágó anyagot (divatos tánczene, verbunkosok, generálbasszus-jegyzetek) tartalmaz. Bennünket itt egyedül a 255., 257., 259. és 261. lapon található kóruspartitúrák érdekelnek: 9 szoltár és négy közkeletű egyházi ének négyszólamú kidolgozása. Egy két kivétellel nyolcvonalas rendszert találunk. Kéziratunk a szólamok sorrendjében (A T D B) a pataki emlékekkel, jelölésmódjában (C O X |) pedig a másik (debreceni) típusal mutat rokonságot. Sajátságos, hogy — a melodiáriumok rendes gyakorlatával ellentétben — kulcsot és módosítójeleket is használ a kóruspartitúrában. A négyszólamú kartételek hihetőleg Maróthy gyűjteményéből kerültek.

16. Fejér-Gönczi 1802.

M. T. Akadémia kéziratára, Népkölt. 180. Kis 8-r. (12×19 cm.) kötet, kopott táblájú félbőrötésben. Részben ceruzával, részben tintával írt egykorú lapszámozása a dallamrészben I—XXVII., a szövegrészben 1—158. terjed. Az 51. szám tévedésből kimaradt. Az előzéklapon «Stephanus Göntzi S. P.», áthúzva. A címlapon «Habuit Joannes Fejér» alatta más frás «Venit in Possessionem Stephani Göntzi Ao. 1802»; utána olvashatatlán, részben törölt bejegyzések. Göntzi Istvánról tudjuk, hogy 1803—10 accantista volt Patakon,² a neve után levő betűk hihetőleg Sáros Patakin-t jelentenek.

A kötet két kéz írása. A dallamok valamennyien és a szövegrész a 70. lapig az első kéz erősen megsárgult tintájú írása; a második kéz

¹ A kéziratra vonatkozó adataimat Szabolesi Bence dr. szívésségének köszönhetem.

² Orbán József, i. d. m. 174. l.

csak az 56. lapon megkezdett «Nóták» feliratú szöveggyűjteményt folytatja és elkészíti a mutatótáblát.

A kézirat tartalma a következő szakaszokra oszlik:

a) Egyházi és világi énekek dallamgyűjteménye az V—XXV. lapon. A dallamok többszólamú feldolgozása csonkán maradt: legtöbbször csak *T* és *B*, ritkábban *D T* és *B* van feljegyezve. A szólamok hangjelzése kezdetleges: kulcs nincsen, a kóták egyformán rombikusak; a melizmákat nyeles fekete kótákkal jelöli, egészen a pataki melodiáriumok (10., 12., 13.) modorában.

b) Öt világi nóta szövege a XXVI—XXVII. lapon.

c) Halotti énekek szöveggyűjteménye az 1—55. lapon, 1—84. futó sor-számozással. Nyilvánvalóan pataki szerkesztés, ámbár sorrendjében nem egyezik pontosan a régibb pataki kéziratokkal; a pataki anyag zömét alkotó 33 halotti énekből mintegy 20 darab maradt meg ebben a bővebb szerkesztésben.

d) Világi énekek *Nóták* felirattal az 56—141. lapon. A 70. laptól a második kéz folytatja a megkezdett gyűjteményt. Ez a szöveggyűjtemény mutatja tudtommal elsőnek az érzékeny dalok benyomulását a kollégiumok énekanyagába. Ilyenek: *Ott hol a patakocska, Gyötrelmeknek tárgya lettem, Kis méhek erődökön, kerteken, Megdobbant szívem csüggendez, Rejtsetek el oh szent berkek, Szép hajnal emeld fel*, sat. Csokonai versei is itt kapnak először több helyet a pataki kéziratok anyagában.

17. Battha Bálint kótatára, 1804—1808.

Sárospatak, Főiskolai könyvtár kéziratára 1666. Nyolcadrét (12×19,5 cm.) kézirat rongált táblájú félbörkötésben. A tábla belső oldalán: *Constat Sumtibus Valentini Battha*, alatta későbbi tintával latin epigramma a fentemlített Battha házasságára.

A kötet tartalma arra mutat, hogy azt a sárospataki főiskolai énekkar valamely tagja 1804. után másolta: az 1., illetőleg 121. lapon a kórusnak 1804., illetve 1808-ban Patakon előadott alkalmi énekei olvashatók. Pataki eredetre mutatnak a kötetben található egyéb alkalmi énekek is (v. ö. 119., 126., 331. lap). A kéziratban kétféle írástípus különböztethető meg: a dominálótípus betűi aránylag nagyok, tintája erősebben fakult, mint a másik apróbb, folyamatosabb írásé.

A kézirat 1—400. számozott lapon jórészt énekszövegeket tartalmaz: 250-nél több versszöveggel szemben mindössze 17, egyébként jólismert dallam található benne. A kötet ilymódon nem tekinthető az énekkar hivatalos karkönyvének; egy inkább irodalmilag érdekelt diák munkája lehet, annál inkább, mert már olyan verseket is tartalmaz, amelyek semmiképpen sem tekinthetők énekelt verseknek. Címlapjáról külömben a szokásos 'melodiárium' jelzés is hiányzik.

A kézirat alapterve megegyezik a pataki emlékek szokott elrendezésével: elől halotti énekek csoportja, azután a 223. l. *Egynehány válogatott Nóták* címmel 1—105-ig számozott világi énekek. A két rész közé alkalmi darabok és érzékeny műdalok csoportja ékelődik. Ilymódon a kézirat anyaga tulajdonképpen hármasságú tagoltságú:

a) Halotti énekek a 14—116. lapon. Sorrendjük egyik más kézirrattal sem egyezik pontosan. 14 éneknek dallama is megvan (csak a tenorszólam), a többinél nótajelzés utal a megfelelő melodiára.

b) A második szakaszt (118—222. lap) alkalmi költemények és műdalok csoportja alkotja. Dallamot nem ad; a nótajelzés helyébe dalcím és alkalmi meghatározás lép: az itt összegyűjtött darabok nagyobb része már nem énekelt, csak olvasott vers. Az alkalmi énekek a pataki kórus temetésekkor és más alkalmakon előadott darabjai; a műköltők közül leginkább Kovács József darabjai találhatók nagy számmal; mellette még Fazekas, Szemere Pál, Szabó István, Péczely József, Erdődy Lajos jutnak szóhoz bölcselkedő és érzékeny dalokkal; a 7—11. lapon Kármán *Urániájából* vett prózameséket is találunk. A költők neve legtöbbször nincs megemlítve.

c) A kézirat tartalmilag legérdekesebb része a harmadik (223—370 l.) *Egynehány válogatott Nóták*. Világi énekek; sorszámozásuk 105-nél abba marad. Dallamát — sajnos — csak egynek közli. Régibb népköltési gyűjteményeinkben számos darabja megtalálható: Harsányi jegyzetei pl. a pataki *Érzékeny és víg dalok* gyűjteményével (1834) 56 egyezést mutatnak ki; sok darab átkerült a *Népdalok és mondák* köteteibe is. Névszerint ismert műköltők közül csak Csokonai szerepel több népies — közkinccsé lett — darabjával.

18. Sebestyén Gábor 1809—1810.

Nemzeti Múzeum kéziratára, Oct. Hung. 545. Kis 8-r. (11×18 cm.) kézirat kopott félbőr-kötésben. Címlapján: *Holmi Más Verseskönyvekből ki szedegedett Versezetek És Halotti Butszúttatók Melyeket pg. magam tsináltam én K. S. G.* (Kocsi Sebestyén Gábor) *Ao. 1809. d. 2a Martii.* A monogramm feloldása és a címlap alján vételre vonatkozó megjegyzés modern írás.

A címlap pontosan jellemzi a kis kötet tartalmát: az 1—60. lapon jobbra ismert műköltők darabjait írta össze Sebestyén: Gyöngyösi, Révai, Dugonics, Nagy Ferenc, Kazinczy, Földi, Ányos, Verseghy, Horváth Ádám énekeiből találunk egyet-mást. A kötet végén megfordítva írott halotti búcsúztatók Sebestyén saját szerzeményei.

Számunkra érdekessé a kötetet a 64—68. lapon olvasható *Nóták* felírási szakasz teszi: itt hat éneknek dallamát is feljegyezte. Dallamait 8-9 vonalas rendszerben kóruspartitúra formájában jegyzi fel: a szólamok sorrendje *D T A B*, jelzésük $\times \circ \text{Cl}$. Toldalékszólamokat nem használ.

19. Sebestyén Gábor, 1810.

Nemzeti Múzeum kéziratára, Oct. Hung. 540. Az előbbinél valamivel nagyobb 8-r. (13×19 cm.) kézirat kopott táblájú kötésben. Címlapja kiszakítva. A boríték belső tábláján 1810 évszám, alatta ez a könyvtári bejegyzés «K. Sebestyén Gábor hagyatéka. Halotti versek, névnapi köszöntők, közmondások, verstani töredékek stb.» A vegyes tartalmú kötetet 1810-ben írta össze Sebestyén. Prózai jegyzetek, mint Római történet, Mathesis, Jegyzések a Magyar nyelvre és *A magyar Vers készítésre való rövid ut mutatás* (fo. 44b, toldalék 52b.) mellett Sebestyén magaszerezte alkalmi köszöntő versei meg néhány népies és egyházi ének dallama (összesen 10) található meg benne. A dallamok feljegyzése ugyanolyan, mint Sebestyén első kéziratában (18.) négyzólamú kartétel, nyolcsoros kóruspartitúra.

20. Halotti énekek, 1813.

M. T. Akadémia, Régi s újabb írók 8-r. 60. Vaskos 8-r. (12×19,5 cm.) kötet, erősen rongált, szürke táblás félbőrkötésben, melynek sarkán *Halotti énekek* olvasható. 10 számozatlan levél a dallamokkal és 1—353. számozott lap a szövegekkel; utána még 9 számozatlan levél. Végül 9 darab különféle, ide nem tartozó feljegyzést tartalmazó kis cédula. A kötet címe a szöveg-rész előtt, az első számozott lapon áll *I. N. D. Halotti Énekek mellyek iminnen amonnan öszve szedettek. Anno 1813. Die 17. Novembr.* Szabolcsi Miskolcra származónak mondja. Nyilván iskolai használatban lehetett, mert a 235—36. lap közé berakott cédulákon «lármázók» illetőleg «mulatók gyermekek» nevei vannak feljegyezve.

A szöveggyűjtemény a maga nemében a legterjedelmesebb ismert halotti énekgyűjtemény. A dallamrész 44 melódiát hoz; ezenkívül a szöveg közé még 7 dallam van bejegyezve: jórészt a dallamszakaszban már megvolt melódiák ismétlései. A feljegyzés technikája a lehető legprimitívebb: sem kulcsot, sem ritmust nem jelez. Minden feljegyzés egyszólamú: az ez időben már általános többszólamú éneklés nyomát csak az mutatja, hogy a dallamhoz rendszeresen odajegyzi a T (tenor) jelzést. Említésre méltó még, hogy a melizmákat fekvő kis ékkel jelöli, ugyanúgy, mint 2, 3, 4 és 5.

A kéziratnak csak az ad némi forrásértéket, hogy a dallamok között (nótajelzés gyanánt) néhány világi dallam is akad.

21. Horváth Ádám: Ó és Uj mint-egy Ötödfél száz Énekek.

Az akadémiai kézirat (Régi s újabb írók 8-r. 46.) keltezése: «8. 7br. 1813.», a brassai kéziraté: «11. Mai 1814». Horváth Ádám gyűjteménye a régi magyar világi dallamkincs leggazdagabb forrása. Adalékokat közöltek belőle Bartalus, Káldi, Gerecze,¹ kézíratait ismertették Binder, Erdélyi Pál, Szabolcsi és Mészöly Gedeon.² Itt csak a kéziraatra vonatkozó legfontosabb adatokat összegeztük: remélhetőleg a közel jövőben sor kerül a kézirat teljes kiadására.

Az *Ötödfélszáz énekek*nek ma két kéziratát ismerjük: egyik teljes, a másik töredékes; mindkettő a M. T. Akadémia könyvtárában. Egy harmadik teljes kézirat, amely 1907-ben a brassai állami főreáliskola tulajdonában volt, azóta elveszett, lappang. Ennek a brassai kéziratnak dallamrésze hasonmásban megjelent a Magyar zenetudomány c. folyóirat 1907. és 1911. évi számaiban.

A *Töredék* nem önálló kézirat, hanem Horváth *Magyar Áriónának* akadémiai kéziratába van — szándékos rendtelenséggel — bekötve. Ez a *Töredék* nem egyéb, mint a teljes akadémiai kézirat 1—68, 101—104. és 129—132. lapjának eredeti fogalmazványa. Horváth ugyanis, mikor 1814-ben rebellis hangú énekei miatt feljelentés érkezett ellene, ezeket a leveleket, amelyek a bevádolt énekeket tartalmazták, kiszakította, belerejtette a *Magyar Árión* kéziratába, az *Ötödfélszáz énekek* példányát más, zöldesszínű papírossal kiegészítette, a bevádolt énekeket pedig más, megváltoztatott szöveggel

¹ Figyelő (Abafi) XV. évf. 1883.

² EPhK. 1903. — Erdélyi Múzeum 1908. — I. K. 1927. — *Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve*. Szeged, 1930.

írta be az *Ötödfélszáz énekek* kéziratába. Az akadémiai kézirat tehát a fentemlített énekekre vonatkozólag nem adja Horváth eredeti szövegét: a gyűjtemény eredeti alakját a *Türedék* és az akadémiai kézirat egymást pontosan kiegészítő részeiből kell helyreállítani.

A kézirat tartalmában többé-kevébbé szorosan csatlakozik a fentebb ismertetett kollégiumi kótatárakhoz. Horváth bizonyosan hosszú időn át irogatta össze az *Ötödfélszáz énekek* anyagát: debreceni diákkorának emlékei bebizonyíthatóan nem kis helyet kaptak gyűjteményében. A kézirat különböző forrásból merített anyagának rétegei egész világosan megkülönböztethetők:

a) 1—66. szám. Négy darab kivételével mind Horváth saját költeménye: az insurrectióra és a francia háborúra vonatkozó politikai énekek vannak itt együtt. Mikor Horváth 1814-ben az *Ötödfélszáz énekek* anyagából *Magyar Árion* c. gyűjteményébe kiválogatta a politikailag kifogástalan darabokat, jórészt innen merített.

b) 67—114. Négy darab kivételével mind Horváthé: elméledő, bölcselmi líra, helyzetdalok; nagyrészt már megjelentek a *Holmban*.¹

c) 115—139. Ebből a 28 darabból mintegy 20 a régibb diákmelodiáriumok közkeletű anyaga, csak két darab Horváth szerzése.

d) 140—185. Horváth saját énekei, jórészt a *Holmból* válogatva.

e) 186—210. Horváth diákkori emlékeiből, saját szerzése csak egy darab.

f) 211—232. Marsnóták gyűjteménye; fele régibb anyag, fele Horváth szerzeménye.

g) 233—243. Horváth saját szerzésű durvahangú énekei.

h) 244—265. Régi énekanyag gyűjteménye; legalább fele kuruckori, Horváthé csak egy ének.

i) 266—296. A 31 darabnak kétharmadrésze egyedül itt található; valószínűleg előszó után, népi előadásból összegyűjtve.

j) 297—328a. Régi és népies anyag vegyesen.

k) 329—356. Tussok: 6 darab Horváthé, a többi idegen.

l) 357—407. Feltűnően durvahangú énekek: 9 Horváthé, a többi nyilván hallomás után feljegyezve. A diák-kótatárakban nincsenek meg.

m) 408—430. Egyházi énekek; 7 darab Horváth saját szerzése, a többi régi templomi ének.

n) 431—450. Horváth zsolnármelodiáokra írt énekszövegei.

Kitűnik ebből a vázlatos áttekintésből, hogy Horváth gyűjteményébe a régibb diák-melodiáriumok sok darabja belekerült; épen ezek gyűjteményének a legértékesebb darabjai. Az egyes darabok lelőhelyének pontos számbavétele után azt is meg lehet majd állapítani, melyek azok az énekek, amelyeket Horváth híhetőleg hallomás után, elsőnek jegyzett fel.

22. Abonyi kézirat (Szalay Trézia), 1816.

Nemzeti Múzeum, Ms. Mus. 986. Kis haránt 8-r. (10×17.5 cm.) kézirat, kötés nélkül; 18, géppel számozott levél. Tintája nem mindenütt egyenlően fakult, ezért nehéz különbséget tenni korábbi és későbbi írás közt. Keltének

¹ *Holmi*, I. k.: 1788. II. k.: 1793. III. k. 1792.

idejét a 3b. levélről tudjuk meg, ahol az *A Sionnak hegyén* kezdetű ének mellett ugyanazon kézzel és tintával írva 1816 évszám olvasható. Régebben Szalay család birtokában lehetett, mert az első levélen Szalay Trézike, az utolsón Szalai Julianna neve található többszörösen beírva. Az utolsó lapon Baranyai Péter nevet is találunk. A kézirat Abonyból került a Múzeum könyvtárába, innen jelzése.

A kézirat két részből áll: fol. 1—7. dallamok, fol. 8—18. a hozzájuk tartozó szövegek; az utolsó lapon megkezdett mutató.

A dallamrész összesen 56 (az ismételések levonásával 52) dallamot ad, túlnyomóan négyszólamra, kóruspartitúra lejegyzésben. Toldalékszólamos nem alkalmaz: a szólamok sorrendje $c \times \bigcirc |$. Ez a jelölésmód más kéziratban nem fordul elő. Melizmákat csak elvétve ad; jelzésük nem következetes: a 4b és 6a levélen pl. kis ponttal jelöli a tenor melizmatikus fordulatait, a hetedik levélen ellenben S alakú jellel: ez a rokon források ékalakú jelzése változatának tetszik. Megemlítem még, hogy a melizmákat a kísérőszólamokban is kiharmonizálja.

23. Kéziratos lap Csokonai hét énekének dallamával. 1824.

M. T. Akadémia könyvtára. A lap hasonmása közzé van téve a Harsányi-Gulyás-féle Csokonai-kiadás III. kötetének 369. lapján. Két ének a *Culturában*, öt a *Karnyónében* fordul elő. A dallamok hangjelzése ugyanaz, mint a Horváth Ádámé: szögletes és kerek kóták váltakoznak. Csak abban tér el Horváthtól, hogy altkulcs előjegyzést is jelez. A lapon 1824 évszám olvasható, hihetőleg a dallamok lejegyzésének kelte.

24. Pataki melodiárium, 1816—1831.

Sárospatak, Főiskolai könyvtár kéziratára 516. Nyolcadrét (13×21 cm.) kézirat, félbörkötésben. Lapszámozása 1—265., ezenkívül van benne elől 3, hátul 22 számozatlan levél. A kötés sarkán felül: *Melodiárium*, alul az 1816-os évszám olvasható. A bekezdő számozatlan levelek harmadikán későbbi írással *Hol vagytok vidám pillantatok* kezdetű nyolcsoros vers alatt «Csörge László 1831» feljegyzést találunk.

A kézirat énekanyaga az I. számozott lapon kezdődik *Edj néhány Halotti Énekek* felírással: tartalmát kizárólag halotti énekek teszik betűrendben csoportosítva. Az egy kezdőbetű alatt összefoglalt énekeket üresen hagyott lapok választják el egymástól. A gyűjtemény szinte kivétel nélkül csak énekszöveget ad: dallam mindössze öt van benne (a 24., 97., 246., 248. és 256. lapon); ezekből is kettő dallamförténeti szempontból teljesen értéktelen basszus-szólam.

25. Pataki dallamtár, 1818—1848.

Sárospatak, Főiskolai könyvtár kéziratára 1765. Vaskos 8-r. (12×19,5 cm.) kötet sárgászöld táblájú kötésben; sarkán *Melodiárium*. Összesen 409, részben tintával számozott lap. Címlapján *Szöveg és dallamtár 1818 (?)—48-ig*, (Alatta: *1830—48-ig. IX. szám.*). Nyilvánvaló, hogy a könyvtárban nem mindjárt tudtak eligazodni rajta. A tulajdonképeni legrégibb tartalom t. i. a 13. lapon kezdődik, az előtte levő dallamok pedig a harmincas években kerültek ide. Az énekanyag megoszlása ez:

a) Az 1—8. lapon műzenei technikával, hegedűkulcsban feljegyzett németes dallamok; az 5. lap felvilágosít arról, hogy az 1834/35. év pataki protokántorai dolgozták ki ezeket a darabokat.

b) A 13—41. lapon ötvonalas rendszerben, de kulcs nélkül és a korábbi melodiáriumok primitív ritmizálásával (egész és félkóták) feljegyzett dallamok: egyházi és világi énekek vegyesen. A 13. lap állapota (papír és tinta erősen sárgultak, piszkosak) arra enged következtetni, hogy kötés előtt az eredeti kézirat itt kezdődhetett. Az énekek jórészt egyeznek az alább 26. sz. alatt ismertetett nagy dallamtárral. Nyilvánvaló ebből, hogy párhuzamos forrásokkal van dolgunk: a 26. dallamtár tartalmazza a több szólamra kidolgozott darabokat, kéziratunk pedig a kidolgozandó tenor-dallamokat. Az is kitűnik ebből az egyezésből, hogy kéziratunknak ez a legrégebb szakasza az 1817—28. évekből való; a címlap első keltezése tehát helyes.

c) Az előző rész folytatásaként (42—99. lap) violínkulcsban, műzenei ritmizálásban feljegyzett darabok következnek; elsejük felett 1830 keltezés olvasható. Ettől az évtől kezdve honosodott meg Patakon a modern kótázás, Apáti János működésének eredményeként, akinek darabjait itt valóban (68, 69, 77, 81, 88, 90, 95. lapon) meg is találjuk. Ezek az énekek mind a 30-as évek munkái; következőleg a 26. sz. dallamtárral nem is mutatnak semmi közösséget.

d) Szöveggyűjtemény (100—294. lap). Főleg temetési énekek, csak elvétve akad köztük világi darab. A 236, 259, 260, 264, 276, 277. lapon egy-egy dallam is tévedt a szövegek közé. A 292. lapon solmisatiós tábla. A kéziratnak a 294. lapig terjedő első részéhez betűrendes mutató is készült (295—305. l.) kéthasábos rendszerben: egyik rendben az énekeket, másikban a «nótákat» (dallamokat) mutatja.

e) A kézirat utolsó szakasza (306—409. lap) leginkább világi énekek szövegét hozza: többnyire műköltők németes darabjai, alkalmi köszöntők. Dallam csak 3 akad (310, 314, 374. lap). A gyűjtemény írása a harmincas évekből, (a 314/5. lapon feljegyzett dallamot az 1835. év protokántorai dolgozták ki) hihetőleg átnyúlik a negyvenes évek elejére.

26. A pataki énekkar dallamtára, 1817—1828.

Sárospatak, Főiskolai könyvtár kéziratára 1759. Haránt 2-r. (22·5×39 cm.) kézirat szürke táblájú félbörkötésben. Címlapja *A sárospataki ref. főiskola énekkara Dallamtára 1817—1828*. Egykorú lapszámozása 1—88. (87—88. az énekek lajstroma); az üresen maradt lapok nincsenek megszámozva.

Egyházi és világi darabokat vegyesen ad, a szövegből rendszerint csak egy strófát a dallam mellé; a templomi darabokból csak az első sort. A legtöbb énekdarabhoz odajegyezték a kidolgozás dátumát is; az anyagnak körülbelül fele az 1817-es évből való. A lajstromot készítő protokántor 161 darabot számolt össze; ezenkívül még 19 olyan dallam található, amely a lajstromból kimaradt, az összes dallamok száma tehát 180. A dallamok lejegyzése kilencvonalas rendszerben, kóruspartitúra formájában történt. A szólamok sorrendje *A T D B*, jelzésük ugyanaz, mint az 1798-as melodiáriumban (13. sz.).

Az énekanyag 1798. óta teljesen kicserélődött: a kilencvenes évek világi énekanyagának helyébe jórészt németes jambusdallamok léptek.

*

Végül említsük meg még a pataki énekkar dallamtárait 1828. után: ezek a Főiskolai könyvtár 1760. és 1761. számú kéziratai. Érdekes bennük megfigyelni, mint alakul át lassan a régimódi kóruspartitúra rendszerű feljegyzés, hogy aztán teljesen helyet adjon a műzenei rendszerű, modern kótázásnak. A kollégiumok régi, magyaros énekanyaga már mintegy 1800 körül eltűnik a pataki dallamtárakból, de sajátos, régimódi kótázásuk még harminc évvel tovább tartja magát, aztán ez is feledésbe merül.

BARTHA DÉNES.

KAZINCZY GÁBOR LEVELEI GRÓF MIKÓ IMRÉHEZ.

1.

Nagyméltóságú Gróf,
Mélyen tisztelt Uram,

Vettem gróf Lázár Miklós úr által azon küldeményt, mely gyűjteménynek dús értékű kincse s életemnek egyik legbecsesb emlékezése leend. Fáj a lelkem, hogy ki nem fejezhetem a hála azon legbensőbb érzelmeit, mikre Nagyméltóságodnak irántami pazarló kegyessége ragadoz. Adná az ég, hogy a jövő nyujtson annyi alkalmat cselekvéssel érdemlenem meg hazám nagyjainak rokonszenveit, miként azt eddigelé, korlátolt tehetségeimnél fogva csak nyomtalan, de igaz jó akarattal tehetném.

Bevallom Nagyméltóságodnak, miként Lázár urnak is irám, hogy nem bátorkodtam közvetlenül Nagyméltóságodat megkeresni, jól tudván, hogy *nem hiába* fognám igénybe venni kegyességét. S ime, miként lepét s szegyenített meg Nagyméltóságod! Ezer hála és köszönet érte újra meg újra!

Meglepetve értesültem gr. Lázár úr leveléből, hogy Nagyméltóságod kezeihez el nem jutott azon levelem, mellyel Mikó krónikájáért alázatos köszönetet mondtam, miként tölem tagadtatott meg a szerencse Nagyméltóságod sorait tisztelhetni. Mindkettő annál csodásabb, mivel a mostani «organisálgatások» közt aligha nem egyetlen a postaügy, mely sok tekintetben javított. Egyébiránt meglehet, hogy Pestről eljövén, nem tudták egyelőre, hová utasítsák leveleimet s e veszteség ezen oknál fogva ért.

Engedje Nagyméltóságod kifejezmem, hogy Debreczeni Márton irod kincseinek felfödözése egy új lo mbbal szaporítja azon polgár koszorút, mi hazánk tisztelő elismerése Nagyméltóságod homloka köré font. Tetézve Nagyméltóságod eddigi fáradozásait azzal, hagyja egészben ismernünk e bámulatos példányát a halgatni tudó tehetségnek.

Némely jegyzetek, miket gr. Lázár úr a Nagyméltóságod birtokában levő Cserei féle jegyzőkönyvből számomra kiirni méltóztatott, igen ohajthatóvá teszik, magát a codexet látnom. Szabad-e ez újabb jelét kegyeinek reménylenem?

Isten áldja meg Nagyméltóságodat s ne vonja meg tőlem a szerencsét, magamat azok közé számíthatni, kik Nagyméltóságod hajlandóságát életök legszebb adományai közé sorolják.

Mély és igaz tisztelettel

Bánfalva, jul. 27-d

alázatos szolgálja

Kazinczy Gábor.

(Eredetije nyolcadrétű, négy oldalra írva Kolozsvárt az Erdélyi Múzeum Egyesület gróf Mikó levéltárában.)

2.

(Megszólitás nélkül.)

Áldom az Istent, hogy midőn Excellentiád iránti érzéseimnek vajmi bárgyú tolmácsa vagyok, nem *jöhetnek* még csak gyanújába sem az őszintetlenségnek. Egyetlen ambitioja életemnek a legteljesb függetlenség levén, egészen-szeretnem, egészen-gyűlölöm lehetett, miként szívem sugallta, miként meggyőződésem parancsolá. Azon catastroph, melynek convulsióit átszenvedtük, egy rosta volt, mely szétválasztá a magvakat és polyvát egy nagy-szerű tűzvész, minek lángolása sok kebel mélyébe hagyott egy pillantást vetnünk, — pillantást, mely a lehető legkevesebb esetben volt örömadó. Pusztulás a megmaradott nagyok s hivek között. Elevenen eltemetéshez hasonló érintkezéstelenség a még létezők között. Magunkra hagyatás, egyedüliség, szemben a naponta fulánkóoló élményekkel...

Elhagyom, hogy a tisztelet megadásával a szeretet érzéseivel, a hála hűségével tekintsek föl a kevesekre, kik, nékem, a hazát képviselik, azon érzést, minek látkörén túl a mindentelen chaos vagy az utálat és gyűlölség sötét országa kezdődik.

Nincs senki e hazában, igenis, senki, kinek többel tartoznám, mint Kegyed. Pedig e nyilatkozat nem akar «testimonium paupertatis» lenni.

Adja Isten, hogy mit most ingyen kegyelemül vagyok kénytelen elfogadni: megérdemlett, gazdag jutalomul tekinthessem egykor. Ez reám nézt szint oly tartozás, mint legfőbb óhajítás.

Ha súlyt helyeznék *Kegyed* irányábani, egyéni érzéseimre: vajon gyakran megzörgetném ajtáját «hogy megnyitassék», hogy lélekemelő, kevélyítő, boldogító vonatkozások jóltevő hatásával enyhítem, erősítsem, üdítsem lelkemet. *Igy* arra szorítkozom, hogy koronkét meg-meglopjam Kegyedet, sovár önzéssel, zaklató szívvvel.

Öt év óta élek itt, nem látogatva *senkit*, nem érintkezve csupán azokkal, kik fölkeresnek vagy kikkel *találkozom*. Szeretnék «verschollen» lenni, ha az bármiként is lehetne. Post equitem sedet atra cura.

E szolgálirói járást érintendvén a császári út s a közbirtokosok egy tisztelgési tanácskozmányra levén hivatalosok: bevártam ezt, hogy loyális pazar-készségök közé állítsam a Muzeum ivét. Utólag sajnálom, hogy a «lélek nem vitt reá», személyesen mennem oda. Banderiumra etc. alakultak, de az ívre, a házi uron kívül, kit megkerestem (s ki a legsajátabb középkori kóborlovag egyéniségek egyike) egyetlen egy ember sem írt egy fillért is.

Küldöm tehát az összeszerezhetett hívek sorát, hogy a május 3 d tanácskozmányának e parányi öszvegről is tudomása lehessen. 800 forint, *most*, koldusadomány, de minden fillére egy áldás a Kegyed nevére.

Mindenek felett örvendek, hogy Szamosközinek classicaei munkáját Kegyed adja ki. Bár minél előbb. Fut az idő s ki tudja, mit hoz a Pandora szelenczéjét üritgető végzet. Szamosközinek néhány könyve eredetiben van meg az egyetemi könyvtárban, más egyebekhez kötve, (de én megismerém a nagy ember írását), letisztáztattam, s mikor Kegyednek szüksége leend reá, rendelkezése alá adandom.

Emlékiróim sorsa bizonytalan. Ez ügybeni szives ajánlatáért fogadja Excellentiád hálás köszönetemet; nem sok reményem van, hogy a bírói eljárás valami kivételeességet engedne. Azonban hiszen *most minden* lehető s utána leszek, tudomást szereznem.

És *most* fogadja Kegyed, nagy és nemeslelkűségéért legbensőbb üdvözlését

legigazabb tisztelőjének
Kazinczy Gábor.

Az Aranka-fele gyűjtemény Kolosvártt van-e már s használható? Reménylhetjük-e az Adatok folytatását s mily tartalommal? Bár mindenre elégségesnek tehetnök Excellentiád perceit!

(Eredetije negyedrétü, három oldalon. Kolosvártt az E. M. E. Mikó levéltárában.)

3.

(Megszólítás nélkül.)

Bánfalva, febr. 20d 1860.

Napról napra váraoztam, hogy az idei melléklett kiadásomat Excellentiádnak mint «beköszöntöt» át nyújthassam s ez örömem maiglan haladt. Hagyján! ha azt Excellentiád legbensőbb szívérzésem kifolyásául akként fogadandja, mint én ohajtanám. Nekem ugyan sem nagyobb kevélységem, sem magasb boldogságom nincs, mint bármi jelenségét hagyni fel annak: *kiket* tartottam érdemeseknek arra, hogy előttök merev kálvinista nyakamat prosternáljam. Nincs *senki* az élők között, ki által, szemeimben, Excellentiád megelőztetnék.

Nagyon elkeserített, hogy volt valaki, aki az ajánlólapomon álló szentírási helyt nem Excellentiádra, hanem *magamra* gondolta vonatkozottnak. Megöl a méreg, ha e bárgyuság nem magában marad.

Hagyjon Excellentiád néhány szót elfecsegnem.

Megkértem Lévaýt, hogy a superint. gyűlés folyamáról értesítse Excellentiádat s úgy tudom, tevé. Azóta e tájt csak a magyar ruházat ügye rázkodtatja, lázasabban, hogysem — fajunkat ismerve — ne kellene tartanunk e hév hűledezésétől. Pedig az bitóra fogna bennünket állítani. Úton útfélen predikálom, hogy magyar nadrágot nem szabad felhúzni a nélkül

hogy egyszersmind vallásos fogadalmat ne tegyünk: le nem ölteni többé; a mit teszünk e téren, ne legyen az egy veszélytelen, tehát olcsó *demonstratio*, ne legyen egy *divatkór* gyermeközi szalmatüze: hanem legyen egy mély benső meggyőződés kifolyása, mely nyilvános bizonyóságtétellel is akarja láttatni, hogy «*hozzájok*» nem tartozik, külsőleg sem. Annyit *minden esetre* nyerünk, hogy az attila nem lesz a csizmadiák, kálv. papok, falusi urfiak etc. vasárnapi ruhája — mert oda jutánk vala Magyarországon — többé, hanem «rehabilitáltak».

A Kazinczy-ünnepélyt Abaújban *nem* engedte meg a felsőség s a megye *Rendei* azt egy félre fekvő, járhatlan útú faluban tarták meg «tánczvigalom» név alatt, 12-d. Meg voltam híva s az irtózatos idő s még irtózatostb út daczára el *kellett* mennem. A mit láttam s hallottam, az minden képzelmet felülhalad s valóban *leírhatlan*. Egy tengerével a benyomásoknak jöttem el: mi lesz mind ebből?...

Gömörben *mára* készültek egy tánczvigalmat adni az Academia palotájára, *kimondva* (az *írott* meghívók szerkezetéről nem is szólok), hogy hivatalnok- s katonának nem szabad benne részt venni. Szóval e bál valódi lázas agitatio tárgya volt, mely több megyére kiterjeszkedett. S íme 15 d. jő a parancs, mely az összvejövetelt *betiltja*. Elhatárázák, hogy a diszes teremben *ebédre* jönnek öszve a férfiak s délután látogatóban a nők s lesz táncz kivilágos virradtig. Kíváncsi vagyok, mi fog történni s el nem mulasztom Excellentiádat értesíteni. Igen sajnálom, hogy el nem mehettem, de a hurut, mely novemb. közepétől két hónapig gyötört s az abaúji út folytán ismét *meqlátogata*, tűrhetlenné tevő tudömnek a szabad levegőt s benn is az elfulásig gyötör.

Mi lesz mind ebből s kívül és belül a határokon? Úgy látszik nekem, hogy az emberiség fejlődésének egy annyira új stadiuma elé megy, mihez csak a népvándorlási korszak creatióit hasonlíthatnók. A fergetegben, mely világokat rombol, persze nem jutott az atomnak szerep: bizzunk Istenben, hogy gondja egyiránt lesz arra is.

Engedje Excellentiád, hogy figyelmét egy pár kis dologra felhivjam. Egy valaki megrendelte *Laurent* eme munkáját: Études sur l'histoire de l'humanité; classicai mű, nem csak az én ítéletem, hanem az öszves criticaí irodalom elismerése szerént. A megrendelő meghalt; nem volna-e Excellentiád hajlandó átvenni? Bérmentesen elszállíttatnék. — S még egyet:

Michaelis de Ungaria Sermones, Augsburg 1400 oly ritka könyv, hogy az ideí Börsenblatban hirdetve kerestetik; *gyönyörű* példányban kapható 10 forintért. Új év körül én mindig oly koldus vagyok, hogy valóban sajnálnám, ha e magyar ritkaság nem a kellő kezekbe kerülne, pedig, bár kopott példányban, magam is birom.

Venio nunc ad fortissimum...

Egy külön lapra jegyzém föl némely kétségeimet, miket az Excellentiád mély tudománya s irántami jósága vegyen pártfogása alá. Mike úr, gondolom, a családí kérdéseket eligazítani sziveskedendik, ha Excellentiád ajánlata járuland nyomtalan esedezésemhez.

A lapokból értesültem, hogy Rindsmaul grófnő Kazinczy Ferencz leveleit Dessewffy Aurélhoz a Kolosv. Közlöny szerkesztőjének kézbesíté. Nem eszközölhetné-e ki Excellentiád, hogy e leveleket, *hű* másolatban, *én* kapjam? Dess. Emil megbizott atyja írásainak rendezésével — (25 fényes ív már nyomtatva is van) — kezem között D. Aurél levelei, s kár volna, ha szétszaggatás által e gyönyörű gyűjtemény csökkenne becsében.

Azonban «*claudite jam rivos...*» hiába elkapott Excellentiád, de annyira nem, hogy dicsőségemnek ne tartsam kimondani újra meg újra, hogy vagyok

Excellentiád *leghibebb* tisztelője
K. Gábor sk.

Szorítsa meg, esedezem. Excellentiád helyettem a Bethlen János kezét. Nevemnek értéket adott az, hogy ő emlékezett reá.

Kérem e csomót, mely itt megy, *alkalmilag* Apor kezéhez szolgáltatni. (Eredetije negyedretű, négy oldalra írva az E. M. E. Mikó-levéltárában Kolozsvárt.)

Közli: KRISTÓF GYÖRGY.

KATONA JÓZSEF LIRIKUS ÉVEL.

Katona József 1816. augusztus 27-én költői episztolát írt Dukai Takách Judithoz,¹ a tőle «nem látott», de ismertén előtte álló ideálhoz, kinek szeleme «mennyei érzéssel» tölti el. Közel érzi magát hozzá: a «kegy» (gratia) és «rény» páratlan megtestesülésének tudja «a magyar Olymp világán, hol oly álmos még a drágán vett homálytól fedezett lét». Pannonia már ünnepli, valóságos «Istenné Duka keblében.» Maga elé képzei őt költeményeiből ismert kedves tartózkodó helyén. Épen most, hogy ő is oda akarta tenni a maga kis koszorúját zsámolyára, jut el hozzá *Kesergő özvegyének* bájos siralma, s épen mikor üdvözölni akarja, hallja klavirját felzúdulni, amint megírta: «Aranyfürtű Apollomnak Karjai közé rogyok». Irigylve gondol a szerencsés Apollóra. — A naivul bókoló udvarlást a poetrix és szép lélek őszinte magasztalásával egyesítő vers a maga egészében érezteti, hogy személyes levelezés megnyitásául is készült, s nem a költőnő valamely nyomtatásban olvasott versének hatása alatt, hanem költészetével s életével való közelebbi megismerkedés után. A közül a két költemény közül is, melyekre külön hivatkozik, csak az egyiket, *A Kesergő özvegy* c. helyi érdekű allegoriát olvashatta volna nyomtatásban (1815-ben jelent meg Trattnernél), a *Klaviromhoz* c. 1816-ban írt költemény, melyből a fenti idézetet is vette, az 1823-as *Hébé*-ben jelent meg először; e kettőn kívül talán még *Az én magányom* címűnek ihlető hatása érezhető Katona versén.² Ő hozzá is eljutottak tehát kéziratban Malvina versei.

A közvetítő minden valószínűség szerint Bárány Boldizsár volt. Ő ismerethette meg irodalmi tárgyú beszélgetéseik során 1816 körül Katonával Dukai Takách Judit verseit is. Ő maga kb. két évvel előbb megkezdte levél-

¹ K. J. összes művei III. (Abafi Nemzeti Könyvtár 19. sz.) 294—6. l.

² L. Vadász Norbert: *D. T. J. élete és munkái*. 1909.

váltását a Dunántúl híres költőnjével. Mikor az barátőjét, Csányi Zsófit, Horváth József Elek jegyesét siratta meg, Bárány «a hullámozó kék Balaton táján» felfogta bús hangjait s gyászához csatlakozó s egyben őt magasztaló verset küldött neki; ez maga ismeretlen, de Judit válasza megmaradt. Ettől kezdve bizonyára Bárány is a kiválasztottak közt volt, kiknek kéziratban megküldte új verseit, s ez úton ismerkedett meg velük Katona is, mielőtt ő is megírta hódoló versét.

Kevéssel utóbb hasonló alkalommal fejezte ki ő is részvétét, mint két évvel előbb Bárány. Csak öt nappal K. verses levelének kelte után ismét meghalt Judit egy barátőnéja, még hozzá épen Horváth József Elek felesége, akit egy évvel előbbi menyasszonya halála után vett el. E barátőnt, Ujváry Bettit, ismét költeményben siratta el D. T. J., s e költeményt ki is nyomatta Szombathelyen. Erre válaszul, részben versenyképen írta Katona legtöbbet emlegetett, de mindeddig teljesen félremagyarázott költeményét, az *Egy könny (Betti sírhalmára)* címűt.¹ Miletz János a költő életrajzi adatait hajszolván, pesti leányismerőseire vonatkozólag nem igen tudott adatokhoz jutni; Katona Sándor említette neki, hogy bátyja szállásadójának — a cseregyermekeként náluk is megfordult kisebbeken kívül — volt egy Borbála nevű kb. 14 éves leánya is. Miletz a Katona költeményében megsiratott Bettit azonosította Rotsnik Borbálával, s mivel K. Sándor azt mondta, hogy mikor a költő 1812-ben elköltözött Rotsnikéktől, minden kapcsolata a családdal megszakadt, kikövetkeztette, hogy K. még 1812 végén vagy 1813 elején írhatta költeményét. Bettit tehát — okoskodja ki a költeményből Miletz — «szülői, nagy valószínűséggel akarata és vonzalma ellenére 1811 végén vagy a következő év elején nagyon fiatalon, alig 17 éves korában férjhez adták. A költő mély érzelme különösen akkor tűnt ki leginkább, midőn volt imádottja rövid házasságában, ősz felé, egy kis Amália nevű leánya születése után, újszülöttével együtt, kora sírba szállt.»² Miletz képzetét veszedelmes útra terelte a magyarázás és adatgyűjtés buzgalma, s erre az útra kételkedés nélkül követte mindenki, főleg mióta Junius (Zilahi Kiss Béla) tovább színezte a gyászosvégű szerelmi idill meséjét. Azóta minden irodalomtörténeti munka így adja elő Katona első szerelmét, s legújabbban Hegedűs Zoltán³ megpróbálta K. még egy versét bevonni az ettől ihletett alkotások közé. Senki sem vette észre, mily ugrás van Miletz előadásában, s hogy mennyire valószínűtlenné teszik a tőle kieszelt történetet magának a költeménynek egyes szavai. Nem kényszerítve férjhezadott, hanem szeretve szerető hitvesről van itt szó, s a költő egyáltalán nem áll férj és feleség közt, legfeljebb távolálló idegenként tudhatott hű szerelmükről, s inkább maga lenne szívesen halott, csak

¹ Katonán kívül másokban is erős visszhangja támadt e költeménynek. Biberauer községi ev. prédikátor németre fordította. (L. Akad. kézír. Régi és újabb írók. 8-r. 44. XXIII.) Szedes Fábiant pedig szintén válaszkölteményre ihlette. Ez utóbbi 1822-ben a Szépliteraturai Ajándék 88. lapján meg is jelent *Dukai Takáts Judithoz* címmel, a következő jegyzettel: «1816-ban Nov. 18-ikán azon Munkájára, melyet Ujvári Bettinek, H J E Hitesének halálára készített».

² K. J. családja, élete és ismeretlen munkái. 1886. 55. l.

³ K. J. lírai költészete. 1927. 24. l.

hogy az egymást szeretők továbbra is egymáséi lehessenek. A kis Amáliát is említi D. T. J. elegiája is, egy jegyzet pedig azt mondja Bettiről: «Életének 22. esztendejében szülte kised Amáliáját, aki is mintegy előre érezvén édesanyjának általa okozott halálát, hat hónapokkal előbb dicsőebb árnyékká változván, testét elhidegülve hagyá s mindkettőjüket egy nyugalmas sír fedé.» Sőt Katona versében is ott van nemcsak Elek, a férj, hanem Judit neve is. A benne visszhangot keltő költeményhez versformában is ragaszkodik (12+12+7 szótagból álló periodusok páronkénti rímmel); valószínűleg így tett annak idején Bárány Boldizsár is, mert a neki szóló válasz formája is ugyanaz (váltakozva rímelő 12-es), mint a Csányi Zsófia szóló gyászversé. D. T. J. néhány sorát is látnivalóan tudatosan variálja Katona, attól függetlenül is, hogy a helyzetet az ő verséből ismeri. Különösen érdemes egymás mellé állítani a következő sorokat:

Ah mi ez az élet? — csak pusztá	Oh milyen nyomorult az ember, az
	[ideál;
Hogyha óhajtságunk boldogságunkká	Ösvényén! csapodár forgandóságé lett,
	[vál,
Azt a sors felzavarja.	Hogy behengerült ebbe;
Pusztítja egekbe vágyó örömmünket	Világokat álmod a világ hátára
És aranyhegyeket ígért reményünket	S alig a csontember egy kis gödröt
Egy kis hant eltakarja.	[tára,
	Már nincs könnyél egyebe!

Amily jellemző e két strófa szembeállítására férfi és nő költői stílusára általában, époly jellemző külön a drámaíró sajátosan látó képzeletére a *világokat álmod a világ hátára* kifejezéssel és már azzal, hogy az elvont élet helyett az embert látja maga előtt az élet ösvényén, mikor az élet kiszámíthatatlan gyzásos fordulatain tüpreng.

Azt, akit K. e versében barátnője kedvéért elsiratott, bizonyára nem is ismerte; erre mutatnak a költemény szavai is:

a hely, hol vagy, utálót
Nem tart — ismeretlen ismerőssé vál'ott —
Túl minden gát-bilincsen.

Egyébként, minthogy Horváth — maga is alighanem egy *Bánk-bán* írója — abban az időben szintén ügyvéd volt, őt könnyen ismerhette volna.

Katona tehát nem Rocsnik Bettinek, hanem Ujvári Bettinek, Horváth J. E. hitvesének emlékét örököltette meg költeményében s nem 1812 v. 13-ban, hanem 1816 végén vagy 1817 elején. Már pedig ez a költemény látszott ama felfogás legszilárdabb tárgyi támasztékának, hogy Katona verseinek egy részét drámaíró pályája legkezdetén, esetleg még előbb írta, azok tehát az ifjúkori kísérletek korának termékei. Gyulai a *Gyermek-kor* c. költeményről hitte, hogy Katona «1811—12 körül írhatta, midőn mint jogász le-lerándult Pestről szülőihez.» De ennek a költeménynek melancholiája is sokkal férfiasabb és sokkal gazdagabb multra tekint vissza, sokkal több kiábrándulást fejez ki, semhogy a gyermektífú írhatta volna: az ifjúnak épen a csalódásokon át férfiúságra ébredése van mögötte. Azután ott van az a strófa, melyben 15 évre tekint vissza azóta, hogy otthon gyermekkorát élte; már pedig ötödik évével nem zárhatta gyermekkorát. 1802-ben vitték először Pestre, ezzel szakadt meg nyugodt, csöndes gyermekélete, ekkor kellett először idegen világba beilleszkednie; ettől kezdve hivatala elfoglalásáig csak két

teljes iskolai élet járt Kecskeméten. Tizenöt év után, olyankor, mikor leginkább élt szemlélődő életet, egyszerre ráeszmélt, mennyire megváltozott vele gyermekora színhelye is:

Az eget s napot kivéve
Majd minden ismeretlen.

Ha az «alig tizenötöd éve» megjelölés leginkább 1816/7-ben érthető, ugyanezt az értelmezést támogatja a ritmus vizsgálata is. Nagyon valószínű, hogy e sajátosan záródó, épen nem szokásos ritmus a Dukai Takách Judit-hoz szóló epistola megírásakor merült föl Katonában. Álljon itt egymás mellett a *Gyermek-kor* első s a *D. T. J.***hoz* utolsó versszaka:

Hű emléke a természet
Élő keblén elenyészett,
Mi volt első virányának,
Mellyel egyült elmulának
Édességi emlődnek! —

Óh a szerencsés Apolló!
Karjai közt ily lantoló!
Csak azóta irigyelem
Istenségét, hogy ezt lelem:
«Karjai közé rogyok!»

Az episztola négysoros párosrímű nyolcasokban van írva, csak utolsó két versszakában üt még hozzá K. idézetképen *D. T. J. Klaviromhoz* c. Himfy-sorokból álló versének utolsó szakaszából egy-egy sort: «Aranyfürtű Apollomnak Karjai közé rogyok!» Mikor Katona a *Gyermek-kort* megírta, az a ritmus csengetett benne, mellyel episztolája külső okokból megállásig, kikerekedéséig jutott; így időben ez a költemény is egészen közel jutna a *D. T. J.*-hoz szóló vershez s a Betti-elegiához. Különben K. itt megmutatózó verselő készsége is ellene szól annak, hogy a *Gyermek-kor* lényegesen korábbi lehetne; Hegedüs Z. szerint is épen e versben «talán legjobban mesterkélte és feltűnően szabatos a rímelés.»¹

A Katonától datált három költeményen — *D. T. J.***-hoz*, *Uj eszten-dőre* és *Dabasi Halász Bálint*hoz (Neve napjára s tőle való búcsúvételre, 1818) — továbbá a *Gyermek-koron* s a Betti-elegián kívül nem lehet ezeknél korábbi a versgyűjtemény három első darabja sem, az *E verseimhez* c. előszó, a *Musához* szóló invocatio és a Bárány Boldizsárnak szóló *Barátom*hoz c. ajánlás sem. A kötet élére való helyezésük tervszerűsége is mutatja, hogy nemcsak nem korábbiak a datált verseknél, hanem valószínűleg az utolsók közé tartoznak; legfeljebb arról lehetne szó, hogy mikor a kiadásra gondolván, az eddig készen álló versek csomóját már egybeírta, néhányal még megtoldotta. Az egybeírás, noha Hegedüs bebizonyította, hogy a kéziratban álló évszám (1818) nem a költő kezeírása, sokkal később nem történnhetett, a *Bánk-bán* kiadása után már csak azért sem, mert az összeíráskor készült irónikus bevezető versekben sem mutat semmi erre, sőt inkább több helyütt² gyaníttatja, hogy oly költő készül ezzel a közönség elé lépni, ki még teljesen ismeretlen. Legvalószínűbb, hogy egész lírai korszaka drámaíró munkássága végére, a *Bánk-bán* első megírása és kiadása közti időre (1815/6—1820) esik. A kézirat külsőségei létrejöttének semmi további részletére nem világítanak rá, noha — Hegedüs Zoltán megfigyelése szerint — egyes hézagai arra mutatnak, hogy az összeírás nem egyhuzamban történt.

¹ I. m. 48. l.

² «Engemet egy se tud» — «nem is én vagyok csak magam, aki rád kurjogat, óh kegyes Múza! holott soha még nem is ismeréd.»

K. részben négy és hat leveles csomókra, részben egyes levelekre írta verseit; egy csomót az elején egyszerre másolhatott le, azután megszakításokkal másolhatott tovább, de hogy volt-e valami célja egyes lapok türesen hagyásával, az nem állapítható meg. Arra sem lehet gondolni, hogy az elől egy csomóban lemásolt versek korábbiak volnának a többieknél, hiszen — formai okokon kívül — ott van a Bárány Boldizsárhoz írt vers is, mely 1817 előtt semmikép nem érhető. 1816 végéig tarthatott Katonának Báránnyal való szoros barátsága, mikor vele a költemény szerint «a Schillereket csodálván a hét eget befogni erőlködék» s a *Rostát* is írta; csak akkor szakadhatott tőle messzire, nyugatra (hol akkor emlékszik barátjára, ha szemébe tűn «a szép nap kelete»). Bárány¹ ugyanis 1816 december 21-én tette ügyvédi esküjét. Ez után rövidesen hazatért Kisgombára.² Mikor tehát K. a kéziratot írni kezdte, legfeljebb egy-két utólag hozzáírt vers kivételével annak egész anyaga együtt volt.

Hogy a tizenhat pontosabban meghatározhatatlan keletű költemény közt egy sem volna korábbi a kéziratban szereplő legkorábbi dátumnál (1816 aug. 27), az persze semmivel sem bizonyítható, de hogy K. csak kész drámaíró korában fordult a líra felé, az fejlődése irányából is valószínű. Hogy alkalmi poézist, iskolás verselő gyakorlatot ismert már diák korában, az bizonyíték híján sem vitás, de hogy ettől bármi szál vezetne tovább az ő fejlődésében, mint a piaristák másik nagy költő-növendekénél Vörösmartynál, annak semmi nyoma. Épen azért köthette annyira kizárólagosan magához a színpad, mert előbb sem képzelete, sem kedélye nem kapott megfelelő táplálékot. Csak így lehetséges, hogy előbb lett drámaíró-technikus, mint költő — noha végül oly hatalmas mélységig jutott el! Többeknek feltűnt már Katona egyedülálló volta abból a szempontból, hogy első drámái költeszeten való szegénységük s lélekrajzuk gyermekes hibái mellett «oekonomia» dolgában mennyire előre vannak. Ez egyik oka, hogy Heinrich, sőt Bayer sem mer bízni oly drámák viszonylagos eredetiségében sem, melyeknek épen színszerű formálása Katonától ered. Miután néhány kezébe került vagy talán kezébe nyomott silány német drámát lefordított a színészek számára, maga is megpróbálkozván két lovagregény dramatizálásával, munka közben jött rá fokozatosan a drámaírásnak a színpad természetéből folyó technikai lehetőségeire, s most már nem tudott újabb silány drámákat azon mód fordítani, hanem legalább e technikai lehetőségek szempontjából tökéletességre törekedett. Nem is tudta már az eseményeket másképp látni, mint kora színpadára képzelve; István- és Aubigny- drámája felvonásvégeinek és felvonáskezdetekinek az alapul vett, helyenként fordított német drámáktól való eltérései különösen jellemzők e szempontból. A színszerű látás dolgában már ez utóbbiban egészen ott van, akárcsak a *Bánk-bán*ban. Tovább már nem jut, inkább enged költészete mélyülésével a hatásra számító kiélezett-

¹ L. Badics: *Magyar írók ügyvédi vizsgálatai*. IK., 1901. 206. l.

² Berzsenyi már 1817 február 1-én ide címezte megjegyzéseit nyilván már onnan megküldött ódájáról. (Akad. kézír. M. Irod. Lev. 4 r. 120.) Február 12-én Bárány is ott volt a Berzsenyi utasításai szerint kijavított ódával a keszthelyi ünnep szereplői közt, s az ő verse is megjelent a Helikon I. kötetében. 1818 elején az Erdélyi Múzeum utolsó számában Döbrentei hozzá szóló üzenetében megjegyzi, hogy új lakóhelyét nem tudja.

ségből, a nélkül, hogy technikája lényege változnék: a felvonások nála met-
szetek a közönségre való számítás nélkül tovarohanó életből; a döntő moz-
zanatoknál erre nyit rá a függöny felgördülte, egyetlen felvonásban sincs
külön bevonulás vagy a bemutatott tevékenységnek való nekikészülődés, de
elvonulás, kiürült színpad sincs egynek a végén sem. (A *Bánk-bán* rendezői-
nek már csak e következetesség miatt sem volna szabad a közönség érte-
mével szemben való gyámkodásból a függöny-technika e tökéletes élet-
szerüségét eltörölni.) A színszerűséggel szemben a költői törekvés s a psy-
chologiai elmélyedés lassabban fejlődik, erősebben csak azokban a drámák-
ban, melyeknek egész anyagát történelmi forrásokból szedte össze, s melyek-
hez az vezetete már, hogy a történelmi olvasmányokban megismert emberi
szenvetések lírikuma ragadta meg. Hogy ezekkel egyidőben már pusztán
tudományos célú történelmi adatgyűjtését is megkezdte, azt néhány abból az
időből való jegyzete bizonyítja.

De bár drámáiban most ideiglenesen a színszerűség rovására is tért
hódít a lírai elem, még ekkorról sincs semmi nyoma, hogy a *Borzasztó
torony* egy s a második Ziska-dráma három betét-dalán kívül versírással
foglalkozott volna. Azok színpadi helyzetköltészet voltukon kívül azért sem
mutatnak az irodalmi lírához való közeledésre, mert egynek formája sem
az irodalomban szokásos versforma, hanem ismert — bizonyára jórészt
színpadi — énekek dallamára készült szövegek; ezekben a ritmikus tiszta-
ságra való törekvés alól felmenti a dallam. (A *Borzasztó torony*ban maga
Katona jelzi, melyik operafáriához készítette a betoldott éneket.) Azért e
betétek formai szempontból szintén előzményei Katona későbbi verselő gy-
akorlata egy részének. *Versei* sorában is vannak, melyek ritmusa csak ének-
minta föltevésével értelmezhető. A *boldog Éjj* c. költeményénél pedig eredetileg
maga odajegyezte a kéziratba: «A tudvalévő Söhöne Minka nótájára.»¹
A drámai dialógus verses formájának értékére, csaknem lehetőségére
is valószínűleg az Erdélyi Múzeum néhány megjegyzése hívta csak föl

¹ Az akkoriban nagyon kedvelt nótát a tizes évek közepén már magyar
szöveggel is énekelték. Tóth István NK.-val jelzett forrása 170. lapjáról
másolta le az *Ariák és dalok* közé (Akad. kézír. Régi és újabb írók. 8-r.
63. sz. 53. l. No 94.) az első két versszakot:

Adagio

Kedves Minkám el kell válnom, Ah! mely nagy kint kell kiállnom

Most midőn é - des bálványom! Tőled távo - zom.

El lesz a nap setétedve, Egésszenn bé - esteledve,

Völgyőnn, halmonn, keseregve, Minkám hango - zom.

Katona figyelmét, mikor már a *Bánk-bán* tervével foglalkozott; ebben sincs semmi meglepő a színpadról elinduló költőnél akkor, mikor nálunk a jambus-deklamálás még egészen ismeretlen. Nagyon valószínű, hogy csak ezután következett be nála a líra felé fordulás. 1816-ban éli a ritmus-fölfedezések, a zenei költői élmények idejét. Dukai Takách Judit hatásán kívül különösen jellemző, mennyire elragadja Bozóki Istvánnak rokokó-kecsességű és zeneiségű, szinte páratlan virtuozitással megírt verse, *Az Est*;¹ lemásolta magának s utóbb kiadásra szánt versgyűjteménye végére is odaillesztette azzal a megjegyzéssel: «Ez nem az én munkám. A szerzőnek csak adózni akartam a bennem okozott elragadtatásért. Ennek ide ragasztásával kívántam gyengébb verseimnek megszenvedést szerezni az olvasó szeméi előtt.» Hogy e versre is 1816-ban bukkanhatott, mutatja az, hogy 1817 *Új esztendőre* írt versében² ennek formáját igyekszik megvalósítani. Az, hogy míg korábban nyoma sincs színpadtól független magyar költői törekvésekkel való ismeretségének, 1816—17 körül oly lelkesen figyel föl formaértékekre s azokért nem is elsőrendű poéták verseire, ugyancsak támogatja azt a felfogást, hogy figyelme épen ekkoriban fordulhatott a líra felé. Ez, érdeklődésének korábbi iránya, az irodalmi élet hiánya s ráadásul Katona szülőföldjének művelődés szempontjából való elszigeteltsége mellett, amire legújabbban Farkas Gyula könyve³ is rávilágított, könnyen érthető. A formai elemnek a hatásban való nagy részessége folytán a líra mindig csak szerzőjének anyanyelvén foghat meg először igazán. Katona sokat olvasott, kivált németül, de a nyelvi zene értékeléséhez aránylag későn jutott el; a magyar irodalmi törekvésektől távol állván, sokáig bizonyára azt sem vette észre, hogy a már otthon megismert ósdi rímfaragáson kívül van igazi magyar líra is. S ha azokat a jelenségeket, melyek az új érzék ébredését jelzik, összefogjuk egymással és azzal, amit Bárányról tudunk, valószínűnek látszik, hogy e fordulatban, vagy legalább az új törekvés megerősödésében, neki jelentékeny része van; a *Barátomhoz* szóló versből és annak a gyűjtemény élén való elhelyezéséből is érezhető

Katona e nótára írt versének kezdete:

Szép kedves! aludj csendesen, Hogy álmod édes lehessen;
Én itt a setét hívesen kedves! dúdolók
Álom, álom, szép lepleddel, Szendergő Kedvesem fedd el!
Én, míg sziszerre gerjedel, Néki bókólok.

Ugyanannak a fordításnak, amelynek kezdetét Tóth a 30-as évek közepe táján lemásolta, már elferdített változatát közölte 1817-ben a Hasznos Mulatságok (I. féleszt. 28. sz.), majd 1826-tól kezdve a sárospataki daloskönyvek. (*Régi és újabb ... Dalok gyűjteménye*). Mindezekben a Minka név helyén Linka áll.

¹ V. ö. Magyar Könyvszemle, 1931. 139. l.

² Magát e verset bizonyos nehézségek ellenére sem tudom másképp érteni, mint újévi tréfának, az új esztendő geniusához szóló pajkos üdvözetnek. Hegedűs szerint Dérynének vagy Végh Franciskának szólhat. Nem tudom elgondolni, hogy újévi üdvözetben korai, a magáét megelőző halált jósolna a költő s kérje: «akkor kedves vedd jól nedves szememből vég-tisztemet» — hacsak tréfaképpen a pardon nélkül csak 365 napig élő új esztendőnek nem.

³ *A magyar romantika* 1930. 98. l.

ilyesmi. Katona másik rávonatközö nyilatkozatából (a *Bánk-bán* Jegyzésében) s magából a *Rostából* nyilvánvaló, hogy irodalmi olvasottság és elméleti tudás dolgában megismerkedésükkor Bárány Katona fölött állt. Nem is csoda: a legműveltebb dunántúli városok egyikéből jött, annak is híres liceumából s a soproni magyar társaságból.¹ Dukai Takách Judithoz csaknem bizonyosan ő vezette barátját; az sem lehetetlen, hogy a Bozókítól kiadott verskötetre is ő hívta föl figyelmét — a soproni társasághoz bizonyára eljutott a pozsonyi ifjak antológiája, melyhez hasonlóan éppen az előző évben (1804) ők is kiadtak,² s a társaság hagyomány-folytonossága megőrizhette más hasonló kiadványok emlékét. A német költők közös olvasását Katona maga említi.

Katona szókinsésének ezidőbeli változása is igazolja, hogy a „modern” magyar költészettel csak a *Bánk-bán* első kidolgozása után ismerkedett meg behatóbban. Többeknek feltűnt már, mily aránytalanul sok az új vagy az irodalomban újonan elterjedt szó és összetétel verseiben szemben a *Bánk-bánnal*, magyarázatát azonban nem tudták adni. Ez éppen abban van, hogy lírája későbbi a dráma első kidolgozásánál. A végleges *Bánk-bán* nyelvújítási szavai és feltűnő összetételei³ is többnyire csak az átdolgozáskor kerültek a szövegbe, részben minden kényszer nélkül, épúgy odaillo régi szavak helyére. Ugyanez áll a *Jeruzsálem pusztulása* prózai és verses kidolgozásának nyelvi különbségére is: ez utóbbinak rövid töredékeiben is aránytalanul több az új vagy újonan felkapott szó,⁴ mint a prózai kidolgozásban, többnyire olyanok, amelyekhez hasonlókat K. csak lírájában használ. Első drámáiban is előfordulnak már oly nyelvújítási szavak, amelyek a hírlapírás, a színpad és a regényfordítások útján közkeletűekké váltak. De az a szép-irodalmi ízléskövetelményektől irányított harc nyelvújító mozgalom, amelyet Kazinczy és társai vezettek, csak a *Bánk-bán* első kidolgozása után ébresztett benne visszhangot. Az iránt is alig lehet kétség, hogy a nyelvújítási harc mozgatói közé akaratlanul sodródott Berzsenyi vált most legfőbb nyelvmesterévé — Helmeczynek ez irányban különösen feltűnést keltő *Kalauz értekezésével* együtt, az 1816 júliusában megjelent második kiadásban. A Katona verseiben előforduló nyelvújítási szavak csaknem kivétel nélkül ott vannak e kötetben — 35-nél több a Berzsenyitől használt vagy Helmeczytől megemléltett feltűnőbb új szavak száma — míg az addig már meg-

¹ Még 1811-ben is, mikor az egy évvel idősebb K. már jogász és javában dolgozik a színi műsor gyarapításán, Bárány a soproni liceum növendéke s a soproni magyar társaság ünnepi versszerzője. A Petriktől és Szinnyeitől említett magyar versen kívül valószínűleg ő a szerzője a Raits Péter nevenapjára (1811 június 29.) kiadott *Koszorúban* B B jelzéssel megjelent latin elégiának is.

² A lipcei Literaturzeitung éppen e két könyvecskét ismertette együtt. (1807. nov. 13.)

³ pl. kóbor (az első kidolgozásban: fattyu), erőszakoskodni, padlat, lebókol, ifjonc, kinézés — (prüszkölő) becsrangpor (ott csak: prüszkölő porok), féleszelösködés, gyászasztal, szörszálhasító (ott: hideglelős rut fontolgotó) stb.

⁴ pl. büszk, béke (a prózaiban: tsendesség), emlék (ott: emlékezet), ür (ott: üreg), rény, véd fátyol, hálaadat, éh (ott: éhség), tünemény, képzemény stb. — Ez azt is még valószínűbbé teszi, hogy az átdolgozást nem a *Bánk-bán* írása előtti, hanem annak átdolgozásával egy időben, a Bárány-féle *Rostának* is hatása alatt végezte már». (IK. 1929. 406. l.)

lehetősen elterjedt és *Himfyben*¹ is előforduló *növevény*, *szesz* és *visszhang* szavakon s a Katonán kívül sehonnan nem ismeretes *andal* és *szizzer* elvonásokon kívül csak Szemere *dörg* és *sohaj* és Kazinczy *lég* szava nem fordul elő a második Berzsenyi-kiadásban. (A *sohaj*t Szemere csak 1815. január 17-én Kazinczynek írt levelében veti föl, a *lég* Kazinczy Szépliteratúrájából ismeretes először nyomtatásban!) A Helmecky példatárában szereplő szavak közül a *szigornak* alkotójául is ő ismeretes, de nyomtatásban egy-két más sem ismeretes korábról; Berzsenyinek legjellemzőbb, részben tőle alkotott szavai közül többet használ Katona (enyhely, vázkép, a báj-előtagú összetételek, ernye-féle birtokosalakok, virány stb.) Épen ezeknek az új szavaknak előzmény nélkül való tömeges használatából világos, hogy nemcsak a magyar vers, hanem a magyar nyelv reformját is akkoriban tette magáévá Katona — de akkor korlátlanul, ellenállás nélkül mégpedig elsősorban Berzsenyin, kisebb részben a Bozóki-féle kiadványon, továbbá valószínűleg Kazinczy Szépliteratúráján át. S e kapcsolatban ismét nem kerülheti ki figyelmünket, hogy Bárány szemében a líra terén Berzsenyi volt a legfőbb tekintély, és Döbrenteivel is levelezett Pestről.

Az, hogy Katona szerelmes verseinek ismert személyekre való vonatkoztatása lehetetlenné válik, ha lírikus évei ily későre esnek, nem riaszthat vissza. Dérynére úgyis csak egyes kikapott részleteket lehetett vonatkoztatni, sok más ellene mond. Katona magánéletét alig ismerjük, adataink oly hézagosak, mint abból az időből már egy nevesebb írónknál sem — épen akkori névtelensége és halhatatlanságának késői kezdete miatt. Amíg környezete bőven szolgálhatott volna felvilágosítással, s írásai is mind együtt voltak, senki sem érdeklődött utána. Akkor pedig, midőn a negyvenes és ötvenes években Katona költői bíre mindinkább szárnyra kelt, és a családnál egyik-másik városi hivatalnok tudakozódott a költő élete felől, vagy kérdést tett hátramaradt művei iránt: K. egy földije² szerint «mindig csak rideg, elutasító válasz volt a felelet», mert a család a költő halála után történtek miatt neheztelt a tanácsra. Miletzig senki sem vizsgálta át az addigra erősen megfogyatkozott hagyatékot, csak a verseknek az öreg Katonától másolt kéziratát szerezte meg Horváth Döme.³

De Katona esetében különösen félrevezethet az életbeli háttér keresése azért is, mert mint a Betti-elegia esetében is láttuk, mások költeményeinek témáját is megpróbálta variálni. A szív mélyéről jövő igaz érzés látszata azért is megtéveszthet, mert Katona drámairó tehetségének lényeges jegye az azonosulni tudás; nála a legmélyebb szenvedély hangja kevésbé jogosít föl az apró részletek vonatkoztatásáig menő következtetésekre, mint bárki másnál.

WALDAPFEL JÓZSEF.

¹ Épen *Himfy* az egyetlen magyar verseskönyv, amelynek olvasása korábbi időből kétségbevonhatatlanul igazolható. A *Jeruzsálem pusztulása* III. felvonása 8. jelenetének fogalmazására használt papírszeletekre Katona előbb a *Kesergő szerelme* második kiadásából jegyeztetett.

² Csanádi Sámuel: *Kecskemét nagy fiáról*. Fővárosi Lapok, 1888. 88. sz.

³ E kéziratot H., Gyulai szerint, az Erdélyi Múzeumnak ajánlotta föl; ott azonban semmi nyoma.

ISMERETLEN RÉSZLETEK VERSEGHY FERENC ÉLETÉBŐL.

1. *Nevelősködése 1811-ben.* Verseghy életében sokat jelentő fordulat hogy 1806-ban Gr. Szapáry János, a nádor főudvarmestere tanítónak alkalmazza leánya mellé.¹ Ez a foglalatossága mintegy öt esztendeig tart,² nem tudjuk pontosan, meddig. Az 1811. évben, amikor a február 20-i pápens elrendelte a pénz devalvációját, s egy március 16-i rendelet Verseghy nyugdíját is leszállította 50 forintra, már nincs a nádor szolgálatában; az 50 forintot is visszaköveteli ugyan, de élete ebben az időben meglehetősen gondtalan lehet, mert a fizetésleszállítás idejében — a gyermek Báró Prónay László mentora, nevelője.

Életének erről a mozzanatáról eddig nem volt tudomásunk; a nevelősködés néhány hiteles emlékét azonban a ciszterciek zirci levéltára megőrizte. 1811. március 20-áról maradt egy németnyelvű levélfogalmazványa a bárónéhoz,³ amelyben «Laci» mosásáról és egyéb kiadásairól van szó. Van egy napló-szerű fogalmazványa, amelyben a kissé önféjű gyermek viselkedését, csínyeit és büntetését jegyzi föl. Július 16-án a györgyei birtokról küldött jó sok élelmiszer átvételét igazolja a tisztartónak s az elismervényt mint Báró Prónay László nevelője írja alá. A szeptember 13-i számadásban gyógyszeréken kívül («Apotheke für mich und Laci») a kis háró hegedűórára és táncmesterének fizetett kiadásokról számol el. De ezenkívül is ezekre rúgó összegekről vannak hosszú, pontos följegyzései. Nyilvánvaló, hogy az egész háztartást — valószínűleg a bárók egy budai házában, vagy általuk bérelt lakásban — maga vezette, úgy nézem, már ekkor is Ossiczky Jánosékkal együtt — Ossiczkyné (*Marie*) főz számukra — akik szintén valamelyes, eddig földerítetlen vonatkozásban vannak a bárókkal. A báróné Verseghy rendszeres jelentéseket készít a háztartásról, a napi eseményekről, a fiú haladásáról, akinek neveléséről és tanításáról — bizonyára a szülők utasításai szerint — maga intézkedik. Leckéire gondosan készül: még a latin deklinációt is maga írja le számára a magyarjával együtt. Alaposabb részletekről s arról, hogy meddig tartott ez az igazi «hopmesteri» tiszte, talán a Prónay-család levéltára adhatna fölvilágosítást. Egyéb, mint az Egyetemi Nyomdánál teljesített fordítói és korrektori foglalkozásáról a tízes évekből nem tudunk, evvel pedig jól megférte állása, amely — eddigi tudomásunktól eltérően — legalább is megélhetését jól biztosította. Adataink csak 1811-re szorítkoznak.

Kissé különös, hogy az evangélikusok egyházi életében mindig vezető Prónay-család kath. papra bízta gyermeke nevelését. Talán jobban meg-

¹ Császár Elemér, *Verseghy Ferenc élete és művei*, 1903. 174—175. l.

² Szapáry Leopoldina grófnővel való foglalkozásának eredménye lehet egy könyvsorozatának terve, amelyből — sajnos — csak az első kötetnek egy nagyobb töredéke készült el. A leányneveléshez szükséges könyveket akarta megírni. Erre vall a töredék címe: *A' magyar Kisasszonykáknak Magyar Nevelője* — avagy Rövid Sommája ama' tudományoknak, mellyek a' mostani világban a' Kisasszonykáknak nemes neveléséhez megkívántatnak. I. Rész: A' Természetírás. (Zirci Levéltár, 221. sz. köt.).

³ Zirci Levéltár, 225. sz. Verseghy vegyes művei, 93—106. l.

értjük a dolgot, ha megmondjuk, hogy a számadásokban és jelentésekben szereplő «Laci» Báró Prónay Simonnak 1802-ben született fia, a báróné pedig — Hirgeist Ninon, annak a Hirgeist Ferencnek a huga, aki nemcsak Kazinczynak, de Verseghynek is rabtársa volt s egyben talán barátja is.¹ Verseghy szokatlanul nagy és sokirányú műveltségét fogolytársai igen jól ismerték, a Szapáry-comtesse nevelése és a nádori udvarhoz fűző szálai előmozdíthatták alkalmaztatását.

2. *Marczibányiné végrendelete.* Verseghyt a Marczibányi- és Majthényi-családokhoz melegebb kapcsolatok fűzték. Hogy ezek a szálak Herpi Krisztina személyén át szövődtek-e, amint Császár gondolja,² vagy más vonatkozásuak is voltak-e, nem tudjuk. A végrendelet végrehajtójának személye miatt is érdekes az a hiteles kivonat, amelyet Marczibányi Istvánné végrendeletéből Verseghy Ferenc 1815-ben kapott s amelyet a zirci levéltár a *Verseghy Vegyes művei* c. szám nélk. kötetben (267. l.) őriz. A kivonat így szól:

«Néhai Méltóságos Martzibanné Asszony Excellentiája Budán Böjt-más havának 21-ik napján költ Testamentumának Extractusa.

Tizedszer: Köteles legyen Universalis Örökösöm Tizenötezer forintnak Interestéből, mellyeket néki a többi Capitalisokon kívül e végre hagyok, a következőzendő pensioakat ki fizetni, úgymint a) Tekintetes Borsitzkyné született Lukáts Franciska Asszonynak még él esztendőnkint háromszáz forintot, b) Tisztelendő Verseghi Ferentz Urnak míg él hasonló képpen háromszáz forintot, c) Aichleitner Antal Consiliarius Urnak úgymint ordinarius Crusomnak (?) míg él hasonló képpen háromszáz forintot. Holta után e háromszáz forint fizetessen esztendőnkint özvegyének, míg életben leend.»

«Extractum hunc Originalis Testamenti Numero 10° Conformem esse testor. Budaë, 31. Maii 815. Baro Ignacius Eötvös qu. Testamenti Executor.»

Verseghynek erről az évjárdékáról eddig semmit sem tudtunk.

GÁLOS REZSŐ.

TOMPA SÍRVERSEI EGY BARÁTJA ARÁJÁNAK SÍRKÖVÉRE.

Tompa Mihálynak egymásután kerülnek elő ismeretlen versei, levelei,³ de még mindig sok van kéziratban, egyes családok birtokában. Ezek sokszor eltérő szövegűek,⁴ vagy ismeretlen adalékot szolgáltatnak a már megjelent

¹ Prónay Simonnak László nevű fiáról sem Nagy Iván családfája (*Magyarország családai*), sem a nála pontosabb és megbízhatóbb Wurzbaché (*Biographisches Lexikon*, 24: 12/13. l.) nem tud; Kazinczy azonban — akinek adatában, épen, mert Hirgeist Niniről van szó, megnyugodhatunk — följegyezte, hogy Prónay Simon báró és Hirgeist Nini legelső gyermeke, «László szül. 1802. dec. 5 én.» *Magyar Pantheon*, Abafi kiad. 393. l.

² Id. műve 172. l.

³ IK 1913. 1916. 1918. 1919. 1922. 1924. 1926. 1927. 1929. stb., Akad. Ért. 1916. 142.

⁴ Pl. a Szeremley Gáborné felett mondott halotti beszéd szövege (Riszdorfer-család, Kun-család kézírata).

költeményekhez. (Pl. *Teréz emlékezete*; Bernáth Teréz volt a neve.) Egyszer Tompa egy barátja kérésére sírfeliratok írásával is megpróbálkozott 1846-ban, ill. 1847-ben. Dobozy Ferencz nevű barátjának elhunyt a menyasszonya, egy Diószeghy leány, s az akkor már ismert nevű költőt kérte fel a sírirat megszerkesztésére. Tompa el is küldte négyféle változatban, de a legátus, akire bízta, elfelejtette odaadni, s így Tompa 1847. jan. 26-án újra leírta s elküldte. Hogy megkapták-e s alkalmazták-e, nem tudjuk. A versek ugyanazon témának a változatai s tudtunkkal eddig még ismeretlenek. (Vajon nem a *Halott felett* c. költemény előfutárjai-e ezek?) A kis versek is igazolják, hogy Tompa szerette a természetet s belevonta az emberi érzelmek kifejezéseibe épügy, mint a *Virágregékben*. A versek ügyében a következő leveleket küldte el (eredeti kézírással írva):

Az első levél így szól:

Tekintetes Dobozy Ferencz urnak
t. cz. barátilag

Kazán.

Edes barátom! Teljes sajnálkozással és fájdalommal hallám esetedet, még mi előtt szomorú soraidat vettem volna. Az emberélet igazán olyan fájdalmakat hagy fel az embernek, minőkre gondolni sem tud. —

Én jobban szerettem volna menyegzőtökre írni, mint kedves mátkád halálára, isten látja lelkem; azonban ha ezen szomorú kötelességgel csekélységemet bizza meg barátságod s bizalmad: írok, okvetlen, s rövid időn írni fogok. Most a levélhozó siet; azonban, ha reggelig itt tartanám is, készen nem lehetnék, mert ünnepi alkalommal sok ember megfordulván nálam időmet ellopják.

Három nap alatt Kazán leszsz a vers.

Petőfi nincs nálam.

Isten veled édes barátom! s vigasztalás!

barátod
Tompa.

A másodiknak, amelyben a verseket küldte, csak a borítéka maradt meg:

Tekintetes Dobozy Ferencz urnak
t. cz. barátilag

Putnokon.

T. cz. Szepessy gyógyszeráros úr tisztelettel kéretik, legyen szíves ezen sürgető levelet gondjai alá venni, míg a címzett úr szülei Kazáról érte nem küldenek; s Dobozy Ferencz úr óhajtása volt, hogy Putnokon a patikában tétessék le levele

Tompa.

(Hátul: fekete pecsét ötágú koronás nemesi címerrel)

A harmadik levélnek nincs borítékja. Így szól:

Beje, Jan. 16-án 1847.

Kedves barátom! Felette kellemetlenül hatott rám második leveled, s igen fájna, ha egy pillanatig is kételkedtél volna barátságomban. Első leveledre, *harmadnap* alatt válaszoltam s a kért verseket belezártam; a karácsi legátus *Nemes Menyhért* ígerte Kazára vinni s most látom, hogy megcsalt. Nevét annak a becsületes embernek azért írom ide, hogy testvéred-

nek tanuló-társa levén Putnokon: kérje számon tőle: hova sikkasztotta leveletem? Igen sajnálom, igen restellem a dolgot!

Ime, ismét útnak indítom *másnap* ezen levelet, ha úgy nem járnék evvel is

Három alakban küldöm a verseket, válasszátok, a melyik jobban tetszik; ohajtom nyerve meg tetszéstöket, igyekeztem meglehetőst írni, de barátom, nekem, ki megboldogúlt kedves mátkádat nem ösmertem, körülményei, viszonyai előttem idegenek, szüleit, testvérét sat. szinte nem ösmerem: nagy baj sikeresen írni.

Ohajtom, hogy valamelyiket használhassátok; ohajtom továbbá szivemből, hogy vigasztaljon meg az isten, s igen nagy vesztéted fájdalomát jótékonyan enyhítse meg!

Isten veled
igaz barátod
Tompa.

Ezután jönnek a síriratul ajánlott versek sorban. Barátjára bizta a költő, válassza ki, amelyik tetszik neki (Épígy csinált az *Olajág* címének megválasztásakor is.)

1.

A' síremlék' első, homloklapján, a megboldogúlt neve, életkora elhunytá.

a másodikon jobb kéz felől:

Sárga gyopár fedj bé; *zöld* rozmarin ága hajolj rám!
Bús sírom hantján, nyílj ki *fehér* liliom!

a' harmadikon:

Hű mátkám! a gyopár szív-búdat; a rozmarin, édes
Szülők! az eleven kíntokat jegyezi.

a' negyediken:

Én vagyok a liliom, sírnak *halovány* liliomja!
Szűz koszorús fővel, menynek arája levék!

II. A másik levélben ezek olvashatók.

az első lapra:

a megboldogultnak neve, kora, sat.

és

Sárga gyopár fedj bé; bús rozmarin ága hajolj rám
Sírom hantjainál, nyílj ki *fehér* liliom!

a' másodikra:

Hű jegyesem! mellytől elsáppada arczod utánam:
Bánatodat híven jegyzi a *sárga* gyopár!

a' harmadikra:

Oh kedves szüleim! sírom két összeboruló
Rozmarinága! virág nem nyílik élteteken!

a' negyedikre:

Én vagyok a liliom, sírok *halovány* liliomja,
Szűz koszorús fővel mennynek arája levék!

III. Egy harmadik levél versei

az első lapra :

a megboldogultnak neve, kora, elhunytá sat.

és :

Sárgás gyopár boríts be engem!
 Hajolj rám gyászos rozmarin!
 Fehér liljom, piros rózsával
 Virülj fel sírom hantjain!

a' másodikra :

Hű mátkám! csendes holdas estén
 Ha híved meglátogatod:
 Szakassz a sárga sírvirágból,
 Mely jegyzi sápadt bánatod!

a' harmadikra :

Virága nincs a rozmarinnak.
 Kedves szülőim! éltetek
 Elhullatá örömvirágít
 Felette bánat s gyász lebeg!

a' negyedikre :

Én rózsá voltam s liljom lettem
 Síromnak halvány liljoma!
 Ne szánjatok! szűz koszorúmmal
 Levék az ég menyasszonya!

IV. Egy negyedik lapon e sorok olvashatók

az első lapra :

A megboldogultnak neve, életkora, elhunytá sat.

a' második lapra :

Sárga gyopár fedj bé; bús rozmarin ága hajolj rám,
 Sírom hantjainál nyilj ki fehér liliom!

a' harmadik lapra :

Hű mátkám! a gyopár szívbúdat; a rozmarin, édes
 Szülők! ah eleven kíntokat jegyezi.

a' negyedikre :

Én vagyok a liliom, sírnek halavány liliomja
 Szűz koszorús fővel mennynek arája levék!

Látjuk, hogy a distichonokban írottak csekély eltéréssel csaknem egyezők egymással.

A kéziratok Dr. Kun Viktor sárospataki földbirtokos tulajdonában vannak; Dobozy Ferenc felesége anyai nagybátyjának testvére volt s öle örökölte a kéziratokat.

GULYÁS JÓZSEF.

HORVÁTH DÖME EMLÉKEZÉSEI.

Horváth Döme, a kiváló bíró — meghalt mint ny. kúriai tanácselnök 1899-ben — a múlt század 50-es éveinek írója, még javakorában, nyilván épen az 50-es években, feljegyezte kora nagy íróiról szerzett személyes benyomásait, kivált azokat az emlékeit, amelyek Kecskeméten gyűltek lelkébe, amikor, mint a város ügyészének alkalmá volt velük szülővárosában megismerkedni. Emlékezései közül, amelyek édesatyám hagyatékában maradtak fenn, három irodalomtörténeti érdekű: ezeket alább közlöm.

I.

Petőfi.

Petőfi mint színész 1842/43-as évek táján tartózkodott Kecskeméten 6—8 hónapon át.

Házszomszédom *Hábel József* mészárszék-bérlő — aki fiatalabb korában Petőfi atyjával mint mészároslegény Félegyházán együtt szolgált és komák voltak — Petőfinek keresztatyja lévén, kosztra szeretetből és jószívű segélyezésből magához járatta. Nevezett kedves szomszédom Hábel József vezette őt át hozzám s így ismerkedvén meg velem, a magyar és német irodalom jobb termékeivel eléggé bőven ellátott könyvtáramat igénybe vette s tetszése szerint nagy szenvedéllyel elhordogatta azokat tőlem és olvasgatta. Minden vasárnap, ha csak kedve volt hozzá, általános meghívás folytán asztali vendégem volt ebédnél, s vidám kedélyű s ritka gazdasszonynak ismert jó nőm társaságában mindig jól találta magát. De magaviselete s modorával bizalmatlanságra soha sem adott okot.

Már akkor versei az Athenaeum s egyéb fővárosi lapban sűrűn megjelentek s azokra jó nőm figyelmét rendszeren és örömmel felhívta. Mint gyakorló ügyvédnek sűrűn kellett utaznom: én azokból a jobbakat, jó nőm figyelmeztetésére azután olvasgattam.

Arra híven emlékszem, hogy könyveim közül Schlegel és többek, különösen Voss testvérek mesteri fordításában 4-rét s egy nagy kötetben meglevő műveit Shaksperenek már az első napokban elkérte tőlem s közben másokat és sokat olvasgatván, azt csak végeltávozása alkalmával adta vissza. Emlékszem reá, hogy Shaksperéből úgy szólván minden egyes jelenetre részletesen visszaemlékezett és alaposan tudott. Ezt, beszélgetésünk közben, mint aki ifjabb koromban szinte szeretettel olvasgattam, meglepetéssel gyakorta tapasztaltam.

A Szuper és Hetényi szintársulatánál rendszeren szerepelt, de alárendelt szerepekben s vékony eredménnyel. Magával e részben önmaga se volt megelégedve. Innen, úgy emlékszem reá — az országgyűlés kedvéért is — az akkor nagynevű, s Posonyban működő Szabó József szintársulatához távozott.

Azontúl több éven át nem találkoztam vele, csak is egyszer a fővárosban, Czakó Zsigmond költőnknek a Rókus kórházból történt temetése alkalmával. Én ott Szabó Márton helybeli születésű pesti váltóügyvéd barátommal s Petőfinek is közeli barátjával jelenvén meg, láttam és tapasztaltam, hogy Czakó tragikus halála őt lelkében mennyire megrendítette s a geniális

Czakót mi mélyen szerette és becsülte. Sőt Frankenburg Adolf és Erdélyi János felhívására akkor vivén fel magammal Katona Józsefnek addig a nagy közönség által nem ismert, s általam az aquarell eredetéről hűen lemásoltatott arcképét, azt a temetés alkalmával nékie fel is mutattuk, s nagy örömmel sokszorosan újra és újra szemlélte s az arckép vonásaira nem győzött szeretetteljes lélekbeni megjegyzéseket tenni.

Azután még egyszer találkoztam vele.

1849-ben három napon át Debrecenben megfordulván, ott a Bika vendéglőben találtam s az épen akkor már Erdélybe távozóval néhány percig szívélyesen beszélgettünk.

De már akkor — énnekem legalább úgy tünnek föl — vonásai s egésze lényé dúlva voltak s folyton ideges állapotban szenvedett.

II.

Bajza és Vörösmarty.

Mind a kettővel ifjúkori s reám nézve jótékony és általam kegyelettel megőrzött korábbi ismeretségem volt.

1838-ban mint első éves jogász Pesten lévén, ott a nálamnál fiatalabb s az ügynevezett bölcsészeti 9-ik osztályt látogató Bérczy Károly, később jeles írónkkal, közl. ministerségéről kegyeletes emlékezetű Ordódy Pállal, a később nyitramegyei nagyhíru főjegyző és képviselő Szental Györggyel és később Párisban emigránsként és nagynevű s érdemű fotográfként működő Országh Antal fiatal barátaimmal, csak magunknak és magánkörbe kiseded irodalmi társulatot heti gyűlésezés és felolvasás mellett alakítván és tartván fel, sikerültebb kiseded műveinket s különösen német és francia nyelvből megkísérlett apró műfordításainkat átadtuk netáni használatra az akkori Atheaeum és Figyelmező nagynevű szerkesztőinek: Vörösmarty s legtöbbször Bajzának. És a kisszerű átadott művekből nagyon sok, általuk, inkább jóakaratu ösztönadás és szeretetből, mint a művek hivatásszerű becse s iránti tekintetből, el lett fogadva, s a fő és leginkább a melléklapban, miként szerényen kérelmeztük, vagy álnév alatt, vagy névtelenül, de közölve lett. Ugy látszott a nagy férfiak szerettek és becsültek bennünket, oda mutat, hogy a kis kör részére egy tiszteletpéldányt kaptunk folyton, és ez elválásunk után Bérczy Károlynál maradt mindnyájunk emléke gyanánt. Tanúsítja továbbá az, hogy hűségünk és kiseded munkánkért, minden héten szerdán este, a Csiga vendéglőben, a három lapszerkesztő és kiadóknak egy mellékasztalához egyszer mindenkor meghívott vendégei voltunk és lehettünk.

S miként ennél nagyobb boldogság nem érhetett, ennél nagyobb megtisztelést és örömet a világ minden fejedelme nem adhatott volna.

A fő asztalnál rendszeren ott voltak: Vörösmarty, Bajza, olykor: a már akkor rég nős Schedel Ferenc, ott volt: Fáy András, olykor Szemere Pál, az öreg Sztrokay és Bártfay igen sokszor, s a színházi előadás után oda jöttek a legjelesebb színészek, egy Megyery, Szentpétery, Fánccsy, Egressy és többen, s mi voltunk azok a boldogok, akik a nagy férfiaknak a haza, az irodalom és művészet érdekében társalgás közben s vidám tréfálkozás mellett tolmácsolt nézeteiket és gondolkodásukat hallhattuk és élvezhattuk.

Mint a világba szétszórt ifjak, már 1839-ben elváltunk egymástul, de bár Bérczy Károlyon kívül mi többiek más pályán futni kényszerültünk, a kegyelet és tisztelet a nagy férfiak iránt mindig kísért hűen bennünket. Ime az történt, hogy 1848-ban Hit és hontagadó jurátuskori színművem, általam kinyomatván, azt Vörösmartynak, a koszorús költőnek ajánlottam s ő azt, a nemzet egyik legnagyobb fia és költője, szeretettel elfogadta.

Ez volt velök szemben korábbi, még ifjúkori ismeretségem.

Igy történt, hogy a midőn 1849. júliusában a magyar kormány és országgyűlés Pestről Szegedre költözött, s Vörösmarty mint képviselő, és Bajza mint a Kossuth-Hírlap szerkesztője színte Szegedre törekedvén, a régi megemlékezés alapján, itt Kecskeméten átmenőben lévén, egyenesen házamhoz szállottak s öt napon át nekem és boldog emlékezetű jó nőmnek soha nem feledett kedves vendégeim voltak.

Ezalatt mindig együtt voltunk, a kedvükért Simonyi János és Kar'tta János kecskeméti városi képviselők folyton nálunk lévén, a már borongósan mutatkozó napokat elég türethető kedéllyel, én és jó nőm a kedves megtisztelés miatt valódi boldogságban töltöttük s őket Félegyházra a magam kocsiján szállíttattam és kísértem el.

Hűen emlékszem reá: már akkor mind a két nagy férfiú inkább reménytelen volt a Haza sorsa iránt, mint bizott benne. S aggodalmuk — tudjuk — teljesedett is.

Azontúl Vörösmartyval sohasem találkoztam többé csak a temetésére rándulhattam. De Bajzával még egyszer összejöttem, hanem szánandó állapotában.

Ő már akkor szellemileg majdnem teljesen oda volt. Csak sétált mereven a pesti főbb utcákon s a kirakatokat óraszámra automata módra inkább meredten bámulta, mint értelmileg szemlélte.

Ily helyzetben találtam őt egyszer, s megismertetvén vele magamat, mintha talán még vissza emlékezett volna — kezemet szorongatva, keserű mosolygással inkább andalgott velem, szemközt, szólva valami érthetlent, de tiszteletteljes kérdéseimre zavartan felelt már. Önkéntelenül köny toltam a szemembe s szíves kézrázás mellett váltam el, de fájdalmas érzés tartós kíséretében a jeles férfiútól.

III.

Horváth Mihály.

Horváth Mihály, mint kath. káplán 1836—8-ig Kecskeméten tartózkodott. Mint segédpappal s Cyrill testvéremnek régi barátjával az iskolai szünnapokban, itt ismerkedtem meg vele, s a már akkor jeles egyházi szónok és jónevű fiatal író megtisztelő barátságára méltatott.

Mint egyházi szónokot három ízben hallhatám. Talán 1836-ban gr. Nádasdy Ferenc, akkori váci püspök, bérnálásra itt lévén, az összes népesség kíséretében a kath. kórházból egy öreg koldust önmaga temetett el püspöki ornátusban s a koldus fölött, a derék akkori lelkész sok hív működésében teljesen rekedtté válván, a predicator Horváth Mihály segédlelkész tartá. Évtizedeken át emlegette hitfelekezeti célnak nélkül a polgárság s egy szerre kiváló népszerűvé vált.

Utána való évben még kétszer hallottam. Szent István ünnepén a szokásos egyházi beszédet az anyateplomban ő tartotta s rendkívüli hatással. Feltűnt a beszéddel mint történetíró és hazafi s mint nagyon jeles szónok. Szent István fölött elég hosszú életemen át szebb és alaposabb beszédet azóta se hallottam és olvastam.

Még azon évben elhalt nálunk városi főjegyző Gyénes Péter, egy igen derék és reményteljes itjű férfiú. Köztudomás és a néphit szerint rendkívül szép fiatal neje könnyelműségének s hűtlen magaviseletének szívfájdalmában lett áldozatává. Temetésén a népesség ezer és ezer számban részt vett. A halotti, akkor kimaradhatatlan gyászbeszédet Horváth Mihály segédlelkész tartá, oly szép, megrendítő s mindenkire erkölcsi irányában úgy megható s a könnyelmű nőre célzatosan, de finomul lesújtó beszédet soha se hallottunk. A prot. papok és tanárok s a nép is, el volt ragadtatva. Az özvegy rögtön elköltözött a városbul, s a derék pap is csakhamar Abonyba lett áttéve.

Mint történetíró már akkor működött és kezdett feltűnni. Itt írta: a püspök kedvéért és ajánlatára: Nádasdy Tamás életrajzát, s itt írta a M. Akademiánál később másodíjt nyert pályaművét: Párhuzam a hazába költözött őseink s a nyugoti népek műveltsége és helyzete fölött. Már akkor erősen készült és dolgozgatott egyik legbecesebb művéhez: az ipar és kereskedés történelméhez az Árpádok, s közben az Anjouk és három utolsó század előtt. Egyes töredékeket jó kedélyében sokszor felolvasgatott előttem.

Az utána következett években 1849-ig a fővárosban többször találkoztunk egymással. De tartósabban több évekig sehol.

1849 elején egyszer megfordulván Debrecenben, ott meglátogattam. Végtelenül szívesen látott s egy fél napot nála töltöttem.

Utána csakhamar 1849 nyarán mint kultuszminister a fővárosba költözvén, ott is meglátogattam. Ismét csak szívességét és barátságát tapasztaltam. Az ő ajánlatára lettem Vukovich Sebő igazságügyi minister által a pesti váltóörvényészékhez bírónak kinevezve, de mielőtt, júliusban, kormánybiztosi minőségem és teendőim miatt bírói állásomat elfoglalhattam volna, a kormány és közegei már Szegedre kényszerültek vándorolni.

Horváth Mihály mint minister júliusban Kecskeméten át Szegedre költözvén, házamnál szállásolt, s jó nőmnek szülei családját és őt már leánykorában ismervén, nálunk magát végtelenül jól érezte.

Azontúl csak az év vége felé találkozhattam vele.

Kis ideig 1849 aug. szept. és okt. hónapokban magam is másutt bujkáltam. Titokban haza térvén és szép csöndesen családom körében megvonván magamat, ekkor történt, hogy egy este, hajszos alakban, egy egyszerű, de jó külsejű ismeretlen lépett be hozzám. Szétnézve, halkan tudatta velem, hogy menekvő lévén, egyszersmind meg kívánt látogatni. Mereven ránézvén, inkább hangja s alakjárul felismertem; megilletődve borultunk egymás nyakába. Rögtön az utca felőli különszobába veztettem s ott bezártam, a cselédeknel kinn levő nőmet bekérvén, vele a helyzetet és vendéget előzetesen megismerlettem s azután együtt áttértünk hozzá. Találkozásunk igazán érzékeny, s jó nóm ritka tapintatot és megilletődést tanúsított.

A vendég öt napot késett nálam s folyton a végszobában volt elzárta. Csak nőm tudta és látta a két első napon. Azután kellő előkészület mellett biztosítva érezvén magunkat folyton együtt voltunk — a derék Hornyik János történetírónkat és főjegyzőnket s a vendég volt, már itteni káplán korában régi jó barátját egymagát avattuk a dologba, az által a vendég részére álnévre rendes jó útlevelet szereztünk s az utolsó két estét mind a négyen jó kedéllyel és reményben együtt töltvén, a 6-ik napon, saját kocsimon elszállítottam Kun-Sz.-Miklóstra, folyton pusztákon menve s ott az ottani derék ismerősök segélyével a vendég tovább, de mindig pusztákon át a fővárosba tért s onnan jó emberek segélyével szerencsésen külföldre menekült.

Ezután éveken át csak hírért hallottam. Történetműveit mindig első momentban megszereztem s mohón olvastam és tanulmányoztam.

Az alkotmányos étellel vissza térhetvén H. M., amint a fővárosba tért, már az első napokban deákparti képviselő koromban megkeresett s irántam és jó nőm iránt mindvégig meleg ragaszkodással és barátsággal viseltetett. Ezt minden alkalommal s nagy megilletődéssel tanúsította.

Egyszer megtulván tőlem, hogy jó nőm látogatóban oda fenn van nálam, még az nap meglepett és látogatott bennünket. Öröm volt látnom, s mély megilletődés és köny nélkül nem nézhettem, a mint jó nőmet látva s őt megölelve, hol egyik, hol másik kezét össze meg össze csókolgatta. Jó nőm már másnap visszatérvén, az estét, közel éjfélig, az Aransasnál kedélyesen s a régi visszaemlékezések kíséretében együtt töltöttük el.

De csakhamar a véletlen útján H. M. jó nőmnek két napon át, otthonunkban, kedves vendégévé válhatott.

H. M. mint szegedvárosi képviselő s én mint Kecskemét városáé, a nemzet egyik nagy fiánál, b. Eötvös közokt. ministernél azon törekedtünk, hogy az állam Szegeden fő s egyelőre Kecskeméten négy osztályú alreáliskolát állítson. Megállapodtunk, hogy biztos egyezkedésre a Városokhoz, elébb Szegedre s onnan hozzánk, együtt lerándulunk.

Ugy is történt.

Pestről együtt utaztunk s Eötvös és H. M. egyenesen Szegedre. Ott tényleg kiegyezvén és végezvén a főreáliskola iránt, három nap múlva, visszatérőben utaztak hozzánk, s az ünnepelt férfiak két napon át az én és jó nőm kedvese vendégei voltak.

Az alreáliskola ügye tényleg kedvezőleg meg lett fejtvén s hamar kiegyeztünk.

De csak is elfogultan emlékezhetem H. M.-nak házamnál történt érkezési percére.

A mint én és jó nőm a belépő kedves vendégeket rövid szó után saját szobáikba vezettem s H. Miskát a régi — 49-ben öt napon át használt zárkájába ismét üdvözöltük — megilletődve nézett körül a szobába s utána rám és Eötvösre s együttesen jó nőmre pillantván, annak érzékenyen a nyakába borult s Eötvös előtt, a ki szinte könybe lábbadt, könyezve s többszörösen kezet csókolt és ismét, meg ismét hálával emlegette az ő iránti jótékony szívességét.

Jó nőm ezt a percet, ezt a jelenetet sohasem feledte el s erre mindvégig érzékeny kegyelettel emlékezett vissza.

H. M. és én azután is sokáig együtt képviselőködtünk. Sőt a kath. autonomia ügyében ő volt a közvetítő és szentlélek, aki mind Eötvösnél, a legnemesebb jellemnél, mind Deáknál, a Haza bölcsénél, legjobban hatott az ő irányában legnagyobb részben ellenszenves főpapság és Primás miatti tekintetből, közvetlenül auth. követ nem kívánván lenni, a kárpit mögött ő tett legtöbbet. Bartal Gyuri és igénytelen egyéniségem által ez érdekében ő tett legtöbbet, ő mozgatta közvetítésével és névtelen cikkeivel s iránytervezetével az ügyet, s bárha tényleges eredményre nem vergődhattunk: a kétségtelen szellemi eredményben nékie legtöbb — úgy szólván oroszán-része volt.

Utolsó betegsége alatt szegény H. M.-t két ízben látogathattam meg. Ellágyulással fogadott s utolsó napjait és az őt ért kórt mintául szolgálható férfias nyugalommal viselte. Még akkor is emlegette jó nőmet és annak irántai nemesszívűségét s örömmel emlékezett arra is, hogy örökbecsű történeti művének 8-ik kötete megírása közben éntőlem hallá először, hogy a bárgyú, de a patriarchális képmutatást mindenütt valódi szemfényvesztéssel érvényesíteni tudó I. Ferenc király alatt nem az 1794-ben megejtett kivégzések voltak az utolsók, de ezt a gyalázatteljes rendszert több éven át még mindig s különösen 1801—2-ben Zsarnóczy János, Mikola István és Kis Károly elítéltek és kivégzettek irányában ép úgy foganatosították; s hogy e részbeni figyelmeztetésem után, az ő megbízásából, én szedtem az esemény leírásához a pestmegyei levéltárból a megfelelő adatokat s ez új epizódot a gyalázatteljes korszakból az én szívességem után hozhatta napfényre.

A jeles történetírónak és nagy hazafinak halála csakhamar bekövetkezett s a kik temetésénél nagy számmal jelen voltunk és kikisértük, az én csekélységem is egyike volt azoknak, akik őt, a legjellemesebb és tevékenyebb hazafiak egyikét s minden körülmények közt hű barátot őszinte szívvel megkönyeztük.

Áldás emlékére!

Közi: VÁCZY JÓZSEF.

MIKSZÁTH KÁLMÁN KÉT ISMERETLEN LEVELE.

Mikszáth majdnem negyedszázada elnémult alakja és írói művészete a *Különös házassággal* kapcsolatban ismét az irodalmi érdeklődés homlokterébe került. Döry Ferenc,¹ a történetíró, döntőnek látszó érveivel próbálta igazolni, hogy Mikszáth regényének cselekvénye nem azonos a históriában ismert eseménnyel. Folyóiratunk kritikusa rámutatott e hibás nézet tarthatatlanságára²: hiszen ez a felfogás a szépirót történetíróvá tenné. Épen e vitás kérdésekre ad kitünő választ a Magyar Nemzeti Múzeum Görgey-család levelestárában őrzött két ismeretlen Mikszáth-levél. Mikszáth élete utolsóelőtti évében írta Görgey Albertnek, *A fekete város* megjelenése után. A levelekből

¹ Döry Ferenc: *Gróf Buttlér János házassága*. 1931.

² Hegedüs Zoltán bírálata: IK. 1931. 368—370. l.

következtetve Görgey kérdőre vonta az író t hősének illetéknépeni beállításiért, erre a vádra válaszolt Mikszáth frappánsul. A levelezést megindító két Görgey-levelnek nyomaveszett, de így is tisztán és világosan lehet látni Mikszáth sajátos felfogását a történelmi regényről.

Igen tisztelt Uram!

A «Fekete város» egy családi legenda körül forog melyet Görgey István említ egyik munkájában. E történet alkalmasint csak mese, legfeljebb valami csöppnyi igaz mag lehet benne.

Én már most a legendát mely szerint egy Görgey nevű alispánt Lőcsén lefejeznek, olyan korba tettem (a II. Rákocziéba) a hova a sok zavar miatt mely akkor volt, legvalószínűbben volt beilleszthető, — mert a *megettörténelés* illuzióját fen kell tartani. Ez az egyetlen törvény mely az író kötelezi.

Az én Görgey nevű alispánom tehát sehogy se illeszthető be a Görgey család akkoriban tényleg élő tagjai közé úgy hogy a család történetének ismerőjét meg ne zavarja adataiban.

Legjobb tehát úgy venni hogy az egész regény költött, amint hogy költött is. A Görgey család pusztán keret melyet néhány általam szeretett tagjában nagyra tartok s melyet megaranyozni kívántam tollammal. Teljesen egyre menne ha az alispánt Nagy Mihálynak hívnák vagy bárminek. Mert nem valamely család *igaz történetét* akartam papírra tenni, hanem egy kor-nak az igazi *levegőjét*.

Azt akartam, hogy az olvasó visszaringatva érezze magát abba a korba. A család igaz története közömbös az író előtt, még maga a történelem is. Josika élve hagyja Zách Klárát, Schakespeare (sic!) nagy történelmi drámáiban nevetséges volna történelmet keresni. Nem úgy történt az. De azért becsesebbek azok az emberiségnek mint a legszabatosabb történelmi tények. Szóval valódi tényállást még a történelem sem követel. Carlyle úgy írja le az eseményeket hogy azok hangulatokat keltsenek. Kitélti a hézagokat saját fantáziájával, nagyit, zsongorit, elhallgat, amint az ő művészeti érzéke kívánja.

Áttérve az én regényemre megjegyzem hogy bár költöttnek deklarálom azt, ez nem zárja ki hogy némely személyem élt. Így például élt Quendel, Fabricius is okvetlenül élt — csak talán nem akkor. Görgey Pál is talán élt, de nem Pálnak hitták talán és nyilván nem akkor élt és nem volt testvére Jánosnak. Ám ha valamikor élt heves temperamentumával s ha ezek a dolgok így történtek vele, *akkor neki ilyennek kellett lennie*.

És ez az az egyetlen pont amelyre ráállva az olvasó fölvetetheti a kérdést kellő joggal: *hogy igazat irtam-e?*

Fogadja kedves érdeklődéséért köszönetemet s mély tiszteletem kijelentését

Horpács aug 15 1909

kész szolgálja

Mikszáth Kálmán

Nagyságos uram

Egy pár napig Pesten tartózkodván, csak most találom második igen becses levelét.

Sajnos hogy hamarébb nem ért az a szerencse ösmerhetni (ha csak egy levél útján is) bizonyára másképp irtam volna meg segítségével a «Fekete várost».

De ez a hiba, csak a történet ismerőjét érinti (s az sajnos kevés van) a poéta kigondolt történetet mesél s a mesében előforduló lélektani s egyéb feladatok művészi megoldása képezi vágyódását.

Regényem rögtön *kifogástalan* lehetne csak költött neveket kellene adnom hőseimnek létező nevek helyett. Természetesen csak is ebben az egy pontban értem a kifogástalanságot — vagyis rögtön eselnék az erre irányuló megjegyzések létalapja.

Ujlag igen köszönöm szives érdeklődését s legyen meggyőződve hogy habár semmit se törődtem azzal, hogy abban az időben milyen Görgeyek éltek s milyen nexusban voltak egymással vagy a történet egyéb személyeivel, — egy azonban előttem lebegett mindenkor s vitte a tollamat az a bámulat és szeretet mely Görgey Arthur fenséges alakja révén ugyszólván az egész családhoz tapad.

Mély tisztelettel maradtam

Horpács sept 12. 1909

igaz hive

Mikszáth Kálmán

Közlő: KOZOCSA SÁNDOR.

ADATOK FELVINCZI GYÖRGY ÉLETEHEZ.

Az első magyar „színiigazgató“ életrajzi adatait folyóiratunk lapjain (1897:73—85.) Ferenczi Zoltán tisztázta. Legutolsó életrajzi adatát 1706-ból valónak mondja. Ekkor szerezte az Uzoni Fosztóék és Thaly által neki tulajdonított *Rútkán kelő hűves szellő* kezdetű éneket¹ — ezt Borbély² szerint még a mult század közepén is divat volt tudni Kolozsvárt. Thaly az ő szokott bizonyítás nélküli kijelentéses modorában kolozsvári tanárnak mondja az általa *Vinczynek* nevezett Felvinczi Györgyöt³ s utána ugyanezt ismétli Szinnyei⁴ is. Ha a hagyomány által bizonyítottnak vesszük is azt, hogy az említett éneket Vinczy illetve Felvinczi szerezte, a sok hányattatáson keresztülment Felvinczi életére nézve az utolsó adat eddig az 1706. évből származik; további életéről nem tudunk semmit, még halála éve is ismeretlen volt. Ferenczi szerint is «halála úgy látszik, ez időre (azaz 1706 körülre) esik».⁵

Legutóbb azonban a Herepei János szívességéből néhány újabb adathoz jutottam.⁶ Ezeknek az adatoknak alapján Felvinczi életét az említett időponton túl is nyomon követhetjük. Már Borbély révén is tudtuk, hogy

¹ Thaly: *Tört. kalászkok*, 219—222. és *Adalékok*, 121—129. l.

² *A m. ír. tört.* I:161.

³ *Adalékok* 129. Nevének ugyanilyen alakban való közlésével, mint „a toroczkai iskolában egységihívó tanítót“ említi Szilágyi *Erdély irodalom-történetében* (Budapesti Szemle 1858.—IV:235.)

⁴ *Magy. írók* XIV:1236.

⁵ l. h. 85. Később (ugyancsak az IK.-ben) mint kolozsvári szolgabíró mutatja be az 1710-es évek körüli időből.

⁶ Az adatok a kolozsvári lutheránus egyház meglehetősen megviselt levéltárának rendezése közben kerültek elő.

Felvinczi Kolozsvárt mint alszolgabíró (azaz mint afféle a végrehajtó és közjegyző között álló tisztviselő) szerepelt.¹ Az újabb adatok azt mutatják, hogy később is, egészen 1713-ig eféle hivatalt viselt.

Három, a Felvinczi kezeírásában fennmaradt okirat szolgáltat számunkra adatot. Az első² Kolozsvárt 1711. augusztus 26-án kelt. Az okirat Posztócsináló Kovács Márton esküdt polgár, Székely Szöcs György esküdt centumvir és Felvinczi György Kolozsvár város egyik hűtös szolgabírájának bizonyáglevele, a lutheránus egyházközség belsőmonostor-utcai házának Phradericus Nyerges Bálint belsőmagyar-utcai házával való elcsereléséről. Az okirat a Felvinczi nevét Georgius Fel Vinczi alakban őrizte meg.

A másik oklevél Felvinczi György és Pataki István Kolozsvár város hűtös szolgabíráinak bizonyáglevele, mely szerint Gyarmathy Fazekas István és felesége Dési Ilona külsőmonostor-utcai házhelyöket 33 m. frt.-ért eladták Kartány Józsefnek. Az okirat ugyancsak Kolozsvárt kelt 1712. január 23-án.

A harmadik oklevél több, mint egy évvel későbbi, 1713. március 11.-i (Kolozsvár) keltezésű, s benne Fekete István centumvir és Felvinczi György Kolozsvár városa hűtös szolgabírájának bizonyáglevele maradt reánk. Az oklevelet annak bizonyágául állították ki, hogy Fojt Jakab patikárius és felesége Hosz Sára hosszú-zappany-utcai puszta házhelyöket elcserélik Csegezi Tar Gergely és felesége Köpeczi Anna külsőmonostor-utcai puszta házhelyével. Itt a Felvinczi névalírása G. Felvinczj alakban szerepel.

A tartalmilag közölt három oklevél alapján kétségtelen, hogy Felvinczi halála évét nem 1706 körüli időre, hanem még az 1713. éven is túltra kell tennünk.

Külön érdekessége a három okiratnak, hogy a vörös viaszba nyomott, többé-kevésbé elmosódott gyűrűpecsétekből meg lehet állapítanunk Felvinczi nemesi címerét is: kerek talpú pajzsban könyöklő pánccélos kar egyenes kardot tart. Koronás nyíltsisakpajzsának díszje törökfőn átszúrt kardot tartó könyöklő kar. Takarók mindkét felől.³

Bármilyen kevés is ez, mégis megérdemli az említést: néhány szerény adat a magyar színészet egyik úttörő egyéniségének életéhez.

SZABÓ T. ATTILA.

BENYÁK ÉS METASTASIO.

Benyák Bernát piarista szerzetes *Joas* c. iskolai drámájára először Takáts Sándor hívta föl a figyelmet,⁴ egyben helyesen megállapította a dráma jelentőségét irodalmunkban. Hogy a magyar dráma nem eredeti, hanem valamilyen külföldi dráma hajtása, azt mindenki érezte, aki vele

¹ i. m. 160. Valószínűleg Ferenczi második közlése nyomán; a későbbi, általam ismertető adatok „hűtös szolgabírá”-nak mondják Felvinczit.

² Mind a három oklevél magyar nyelvű; szakadozott, vízfoltos, de csak kevés-é hiányos állapotban maradtak fenn.

³ Az oklevelek kivonatát és a gyűrűpecsétek címertani leírását Herepei János közölte velem — ezért e helyütt is köszönetet mondok neki.

⁴ *Benyák Bernát és a magyar oktatásügy*, 1891.

foglalkozott, de forrására nem tudtak eddig rámutatni — az egyetlen ismert kísérletet, Riedl Frigyes föltevését, hogy Benyák Racine *Athalie*-jét adta magyarul,¹ elfogadták az újabb irodalomtörténetírók, Pintér Jenő is, és legújabban a dráma kiadója, Perényi József,² noha maguk is megállapították, hogy erősen eltér tőle. Valami közvetítő szövegre gondoltak, latin vagy német átdolgozásra.

Riedl föltevése nem volt egyéb, nem is akart több lenni, mint a nagy olvasottságú és biztos szemű tudós ötlete, hiszen az akkor még kéziratban lévő drámát nem olvashatta. Nézetének nincs is alapja: a *Joas* nem az *Athalie*, hanem egy másik világi drámának, Metastasio *Gioas*ának magyarosítása.³

A *Gioas* tárgyát a Bibliából merítette Metastasio — ott két helyen is olvasható, jórészt megegyező szöveggel: a *Királyok könyve*, II: 11. és *Krónikák könyve* II: 22—23. részben. A történet magva a következő: Athalia, fiának, Ochosias királynak halála után megölette annak gyermekeit, de Joas kikerülte a gyilkot. Titokban nevelkedik, s hét éves korában Joada főpap királynak köszönti; katonasága legyőzi és megöli a gonosz nagyanyát. Ezt az anyagot adja Metastasio drámájában, ragaszkodva a forráshoz, sőt még hozzá is teszi: «come apparisce dal Sacro testo.» A cselekvény egészen megmarad a bibliai keretben, de elhagyja a forrásából a harcot az Istenhívők és a bálványimádásba süllyedtek között — ez választja el leginkább Racine drámájától, amely a harcot részletesen rajzolja és indítékul használja.

A magyar dráma egészen az olasz nyomán halad. Nem szószerint fordítja ugyan az eredetét — szószerinti egyezésre sehol sem találunk a két szöveg között — de jelenetről jelenetre híven követi (eltérés ritkán van) s a dialogus vezetésében is ragaszkodik forrásához. Egyetlen nagyobb szerkezeti változtatása, de ez is csak külső, hogy az olasz eredeti két felvonása helyett háromra bontja a drámát. Ami egyéb eltérés a két dráma között van, az jelentéktelen: Benyák helyenként megtoldja az eredetét. Részletezőbbé teszi a beszédeket s ez terjengőssé teszi a magyar drámát. Így az előzményeknek elmondásában, Athalia gyilkos merényleteinek elbeszélésében, meg akkor, amikor Athalia felveszi a harcot a főpap ellen s ezen kesereg. Bővit továbbá forrásán, oktató célú fejtegetések beleszövésével. Így a királyfiak legyilkolásának, majd Sebia, Ochosias özvegye, szomorú sorsának elbeszélésében, és mindjárt a dráma elején, ahol Metastasio dialogusát monológgá formálja át, hogy Ismael szerepébe egy imaszerű részt szőhessen bele.

Ezekén kívül csak a következő, szintén egészen jelentéktelen változtatásokat tette a drámán:

Metastasiónál a főpap felesége a templomban rejtette el Joast, Benyáknál a nyoszolyásházban (M. a *Királyok könyvét*, B. a *Krónikák könyvét* követi!);

¹ *A magyar dráma története c. egyetemi előadásában.*

² Benyák Bernát: *Joas*. 5. s. k. l.

³ Riedl nézetének alaptalanságára már 1909-ben, egyetemi előadásban rámutattam, ugyanakkor megjelöltem, szintén a magyar dráma ismerete nélkül, az igazi forrást Metastasio *Gioas*ában. (V. ö. az előadásaimról készített kéziratot jegyzetet, Gálos Rezső birtokában.) *Szerk.*

Benyák felsorolja a Biblia nyomán a főpapnak a templom őrzésére adott rendelkezéseit — ez nincs meg Metastasiónál;

Athalia, mikor félre akarja vezetni a főpapot a fegyverkezését illetően, a magyar drámában egy álmára hivatkozik: Ochosias megjövendölte neki álmában, hogy a filiszteusok kiragadják majd kezéből a hatalmat — az olasz dráma nem él ezzel a fogással;

a Joas II. felvonásának 7. jelenete (Benyáknál: *Kinyúlás*), amelyet a dráma maga is *intermissionnak*, toldásnak nevez («Haec scaena intermittitur») nincs meg a Gioasban; Perényi József megállapítása szerint¹ Plautus *Miles gloriosus*ából került ide.

Az átdolgozás mértékének és módjának megítélésére közlök a két drámából egy részletet — szándékosan olyant, amelyben a magyar szerző nem köti magát mereven forrásához. (*Joas*, III: 3.)

. . . Oggi d' un regno
Dio ti fa don, ma del suo dono un
[giorno
Ragion ti chiederà: tremane e questo
Durissimo giudizio, a cui t' esponi,
Sempre in mente ti stia. Comincia
[il regno
Da te medesimo. I desiderii tuoi
Siano i primi vasalli: onde i soggetti
Abbiano in chi comanda
L' esempio d' ubbidir. Sia quel che dei
No quel che puoi, dell' opre tue
[misura.
Il pubblico procura
Più che il tuo ben. Fa che in te
[s'ami il padre,
Non si tema il tiranno. E dei regnanti
Malsicuro custode
L' altrui timore: e non si svelle a forza
L' amore altrui. Premi dispensa e pene
Con esatta ragion. Tardo risolvì:
Sollecito eseguisce. E non fidarti
Di lingua adulatrice
Con vile assenso a lusingarti intesa.

Ez aza nap, amelyben királyi széket ád alád Izrael Istene... Megemlékezzél, hogy a királyok s egyéb fejedelmek és előljárók nemcsak magokról, hanem az alattok valókról is számot adnak az Itélő Isten előtt... szükségem, hogy ha valami feslett hajlandóságot veszel észre magadban, azt előbbször gátold meg... Életedet először magad szabjad a törvényhez, ha akarod, hogy az alattad valók azon járjanak. Nem a tulajdon akaratodon, hanem az igazság törvényén járj, annak egyenes útjáról soha el ne tévelyedjél... Országok, emberek ostori az olyan királyok, akik minden útonmódon azon vagynak, hogy a népet félelemben tartásák... Az alattad lévőket úgy kedveljed, mint a jó atya az ő magzatit és tapasztalni fogod, mi nagy része a fejedelem szerencséjének, ha a nép szeretetét kegyetlenségével meg nem vesztegette... Vigyázz, hogy hazudozók törébe nekerülj

Bátran kimondhatjuk, hogy a magyar dráma nem egyéb, mint az olasznak szabad átültetése. Az egyetlen mélyreható különbség, bár ez is részben akaratlan, hogy a *Joas* prózában írt iskolai dráma erős oktató és morális célzattal, a *Gioas* pedig, noha a tanító célzat tőle sem idegen, költői alkotás, mégpedig versben írt oratorium. Az eltérések olyan lényegtelenek, a toldások annyira nem követeltek nagyobb szellemi munkát, hogy az átdolgozás kétes értékű érdemét bátran Benyák Bernát számlájára írhatnók. Arra gondolva azonban, hogy a magyar dráma színpadi utasításai latin nyelvűek, s a magyar szövegben is sok a latinos mondatszerkezet — p. o. a «szolgák csoportos sokaságát leírni tapasztaltam»: nem térhetünk ki az elől a feltevés

¹ A magyar *Joas*-kiadásban, 8. l.

elől, hogy Benyák nem az olasz eredetiből dolgozott, hanem annak egy latin iskolai célokra adaptált átdolgozását használta — erre vall az is, hogy a tanító célzatú betoldások B.-nál jobban kidomborodnak, mint M.-nál.¹ Benyák *Joasa* tehát Metastasio *Gioasa* alapján készült ugyan, de valószínűleg egy latin iskolai dráma közvetítésével.

MÁLLY FERENC.

BATSÁNYI VERSES LEVELE VIRÁGHOZ.

A kismartoni hercegi könyvtár — jelenleg Esterházy Pál herceg tulajdona — *Miscell* 1925. jul. 27. jelzéssel őrzi Batsányi Jánosnak Virág Benedekhez írt verses levelét. Udvaros József dr. úr szívességéből lemásoltam a levelet. Így hangzik:

Virágnak Batsányi.

- Hogy-hogy? én adgyak-e vigasztalást néked,*
 Hogy el ne tsüggessen csoportos inséged? —
 Én, ki gyengült testtel 's bádgyadott elmével
 Már alig küszködöm bánatom terhével; —
5. *Én nyújtsak-e néked segélytő kezeket.*
 Hogy birhasd bajaid' le-nyomó terheket? —
A' Sánta légyen-e vezére Bénnának,
Gyáva enyhítője szomorú sorsának? —
 Avagy világtalan vezesse a' vakot? — —
10. *Ah! nem látok én már soha több víg napot!*
 Régen eltávozott örömem egéről, —
 Alig emlékezem *hajdan* fényéről! —
Ma-holnap azt halod *égy éjszaki széltől,*
Mely Gajához téved Hernád vidékétől,
15. *Hogy, kinek Múzsáját oly szívesen látod,*
 Már nints többé, 's csak volt, *néhai* barátod:
 Ama' társad, kinek lantya' zengésére
 Örömmel siettél Helikon' hegyére;
 'S *kit most elébb siratsz* tziprussa' tövében,
20. *Hogy-sem ismerhettél volna személyében. —*
 Ugy van! nem sokára el-múlik insége, —
 Érzi, hogy közelitt pályájának vége;
 Nem soká vissza-tér régi lak-helyébe,
 A' bús semmiségnek iszonyú keblébe! —
25. *Igaz: hogy nem jutott ki-szegzett tárgyához,*
Bár híven megtette, a' mit magával hoz
Emberi 's polgári szent kötelessége,
A' mellynek tüztől lángadozva ége. —
Tsak azt mutathatta, hajdan mire menne,
30. *Hogy-ha végezése nem gátolná benne! —*
 De ki állhat ellent Halál' hatalmának?
Nints határozattya bús virodalmának! —
 Valakik e' földön valaha valának,
*Ambator részei Természet Urának,**

* *Participatio Divinitatis.* A' Stoikusok szerint.

¹ *Gioast* latin fordításban, mint iskoladrámát Magyarországon is előadták több hely-n. V. ö. Zambrí Alajos, *Metastasio és a magyarországi iskoladráma a XVIII. sz.-ban.* EPhK. 1919. évf. 59. l. Szövegét nem tudtam megszerezni.

35. Valakik valaha az élet' terhére
Születendők, kínos létek érzésére:
Mind el kell menniek *Setátság' helyére,*
A' honnan még soha senki még nem tére.**
Nem használ itt senki' bajnoki ereje,
40. Sem a' gyenge Szűznek nyiló esztendeje;
Sem a' tüzes Ifjú' virágzó ideje,
Sem a' jó erkölcsű Ösznek tisztos feje.
Ama' Király, ki ma koronákon sétál,
Holnap porban fekszik Jobbággya' poránál. —
45. *Nintsen* könyörület nála: egyre kaszál
Mindent, valamikor valakit hol talál. —
Bóldog, ki *nappjait olly-képp' rekesztheti,*
Hogy *öt fellyül-éli* jó emlékezeti.
De bánatra-méltó, ki alig kezdhetette
50. Úttyát, már el-esik annak közepette! —
Nézd ama' nevendék alma-fát. Le-dőle!
Most, mikor gyümölcstöt várhatsz vala tőle!
Eddig tsak virágzott! tsak azt mutatta még,
Mi lenne belőle, ha engedné az ég. —
55. *El-jött rendelése:* s időnek előtte
Ime, gyökeréből a' szél ki-döntötte! —
Szerentsés! mert a' ki elébb ápolgatta,
Kedves Nevelője mostan messziratta. —
De vallyon! ki-mulván, lessz-e ki szívében
60. Fenn-tartson engemet emlékezetében?
Lessz-e, ki egy könyvet ejtsen *sír-halmomra,*
'S egy szent áldást mondjon el-tűnt árnyékomra?
Most, bár érdemim még nem-is olly nagyok,
A' kaján Irigység' ki-tett tárgya vagyok! —
65. *Ez a' Kevélységnek fertelmes leánya,*
Az alaton Lelkek' lappangó bálványa,
Melly tsak szurdékokban kezdi öldöklését,
Míg tovább üzheti tene vérengzését:
Irtózatos fejét már fellyebb-emeli,
70. 'S *sebhedésem' módgyát* nyilvánban kémleli. —
Ah! ez-e tehát a' *kilencz Szűz óltalma?*
Ez-e *hívségemnek érdemlett jutalma?* —
De talán, ha egyszer e' testtől meg-válok,
Hogy-ha majd Stiksz' kómor vizén által szállok;
75. *Hogy-ha a' bóldogság' mezején sétálok,*
'S *Anyosom' lelkével fel' s alá járkálok:*
Tán akkor, tekéntvén szíves barátimra,
Nem önti-ki mérgét hideg hamvaimra! —
Ha mind-azon-által dühös fülánkjával
80. *Ott-is tsáfot üzne barátod' porával:*
Ne hagyd háborgatni akkor árnyékának
Nyugalmit! Fogj lantot, 's mondd-meg a' *Hazának:*
Ezt: Hogy a' Jók ellen én soha nem szólltam;
'S *Hazámnak kü fíja, jó polgárja voltam!* —
85. *Hanem, oh bús képzés! távozzál előllem;*
Más vigasztalást vár most *Virág én-töllem.* —
Vig hí, oh Barátom! örvendgy bizvást néki,
Tünnyenek el borúltt homlokod' árnyéki:
«Nem sokára Héved, ennyi gyötrelmétől
90. *Meg-szabadúl, 's el-vál földi életétől.»*

**Iter tenebricosum

Illud, unde negant redire quemquam: Catullus.

- Lehet-e még nagyobb vigasztalás ennél?
De, hogy-ha ezzel-is meg nem elégednél,
Tudgyad: hogy, ha majdan ama' határidő,
Mellyet élte' ura néki szabott, el-jő;
95. 'S e tsalfa világtól végső bútsút vészen:
Te szivedhez szíve akkor is hív léssen!*

HAJAS BÉLA.

Batsányi Jánosnak fűnt közölt verses levele csak ebben a formájában volt ismeretlen a tudomány előtt — lényegében megegyezik a költőnek hosszú, öt részből álló *Búsongás* című versével.¹ Az egyezésre, noha épen a vers kezdő sora megváltoztak, ráirányítja már a figyelmet az alcíme: *Virág Benedekhez*. A két szövegnek nemcsak a kapcsolata nyilvánvaló, hanem a viszonyuk is. Bizonyos, hogy a verses levél a régibb szöveg, s az, bőlcseledő fejtegetéseivel is, valóságos levél volt, a *Búsongás* a későbbi, verssé átdolgozott szöveg. Az utóbbi keltét Toldy — talán Batsányi utalása alapján — 1793-ra teszi, úgy gondolom tévesen, s az 1793-as évszám nem a versnek, hanem a levél keletkezésének időpontját adja meg. A két változat között ugyanis hangulati eltérésükből következtetve, hosszabb időnek, de legalább egypár évnél kellett eltelnie, s ha a levél még a Magyar Múzeum idejében, tehát 1792 előtt keletkezett volna, Batsányi mindenestre lenyomatta volna folyóiratában.

Bár a most közzétett levél a vershez képest nem sok újat ad, mégis igen érdekes tanulsággal szolgál: bevezet a költő műhely-munkájába. Nyomon követhetjük, mint nemesíti B. az épen csak a költészet körébe emelkedő verses levelet később költeménnyé. Meghagyja ugyan a levél személyes jellegéből mindazt, ami közvetlenné teszi írását, de letörli róla az alkalmosságát, ami kettejük pillanatnyi helyzetére utal, és szétöri az eredetinek logikus, gondolatról gondolatra haladó, de mégis kezdetleges, szinte prózai szerkezetét — annál inkább, mert a bőven ömlő eszmék vékony tengelye fokozatosan elhajolt a kiindulóponttól. Gondolatait a versben határozott pontok köré csoportosította s nemcsak külsőleg bontotta négy részre (az ötödik rész, a költemény I. része, toldás), hanem belsőleg is külön egységekké fejlesztette — közben el is mélyítette gondolatait, kivált a vers második felében — s dikcióját kicsiszolta. A levélnek azokat a sorait és szavait, amelyek az újabb szövegben megváltoztak vagy elmaradtak, dűlt szedéssel adtuk.

A két változat viszonyát a következő összeállítás mutatja:

<i>Búsongás</i>	<i>Virágnak Batsányi</i>
I. rész	hiányzik
II. rész	31—46. sor
III. rész	47—62. sor
IV. rész	67—72. sor
V. rész, 73—92. sor	1—24. sor
93—108. sor	73—84. sor
109—114. sor	85—96. sor
hiányzik	25—30. sor

¹ Toldy kiadásában (*Batsányi János költeményei*, 1865.) 43—46. l.

A vers genesisé pedig a következő: a verses levél második harmadából (31—72. sor) három részre tördelve lett a költemény II—IV. része, aránylag kisebb változtatásokkal: még a látszólag más szövegezésű sorokban is csak egyes szavak és képek változtak, a tartalom nem. A levél bevezető részéhez — első harmadának nagyobb feléhez (1—24. sor) — hozzácsapta azután Batsányi a levél a harmadik harmadát (73—96. sor) s ebből a két részből alkotta meg a *Búsongás* V. részét. Amazt, az eredeti bevezetést, alig változtatta meg, emezt gyökeresen átdolgozva: nemcsak új alakba öntötte, hanem még a gondolatokat is újakkal cserélte föl, s csak az eszmélancot záró utolsó szem maradt a régi. Végül az így költeménnyé emelkedett szöveg elé megírta a bevezető I. részt, a *Búsongás* lehangulatosabb nyolc sorát.

A két változat, egymás mellé állítva, élesen megvilágítja Batsányi művészi érzékének fejlődését: a költemény mind kompozíciójában, mind stílusában magasan áll a verses levél fölött.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

KATONA JÓZSEF GIMNÁZIUMI ÉS EGYETEMI TANULMÁNYAI.

Katona iskoláztatásának adatait Csányi családi emlékezésén alapuló rövid közlése után Toldy próbálta összekeresni, megnézvén néhányat a pesti piarista gimnázium anyakönyvei közül. További hiteles adatokat csak Hajnóczy kecskeméti kutatásai szolgáltatottak. Ezek után is több hézag mutatkozott s a hiteles tények és kivált a Csányi és Miletz nyomán továbbszármazó egyes állítások itt-ott ellenmondóknak látszottak. Ezek tisztázása végett újból áttanulmányoztam — Friedreich Endre rendi könyvtáros úr szíves támogatásával — a pesti piarista gimnázium K. idejéből való névkönyveit, továbbá az egyetem bölcsészeti és jogi karának jegyzékeit. Ez úton sikerült a hézagokat pótolnom, egyes kérdéseket helyesbítenem.

A grammatikai és humanista osztályok elvégzésének helye és ideje tekintetében Hajnóczy adatai teljesen helytállóak. K. pesti tanáraitól, előmeneteléről s egyéb körülményekről az eddigiéknél pontosabb felvilágosítás nyerhető a pesti piarista gimnázium informatióiból. Tanára az első két grammatikai évben (1802—4.) Szemes Imre, a neves hitszónok volt. Az első évben, mint ismeretes, Rotsnik Ignác könyvtárszolgánál lakott, a másodikban azonban valami Virmernél a molnárok terén («in platea Molitorum, 925.»). Az első évben, amint már Toldy közölte, instructora is volt: Telek István másodéves humanista. E két évben kitünő eredményt is ért el: az első év első felében 80 tanuló közül vallástanból 12., egyéb tárgyakból 18. eminens, a második felében 75 közül 12., a második év első felében 84, a másodikban 82 társ közt 16., eminens volt. A harmadik osztályt Kecskeméten járta — Hajnóczy közlése szerint Fitos Antal osztályában. Az 1805/6-i iskolai évet ismét Pesten kezdte, Belessay István osztályában volt «rhetor», de már az első félévet a korábbiaknál gyöngébb eredménnyel végezte: 6. lett a prima classis-ban. Vagy ezért vitte haza atyja már a második félévre vagy gyöngye egészsége volt oka, mint gyanították, ennek is, hanyatlásának

is, Kecskeméten Bálint Antal osztályában fejezte be ezt az évet, a következő pedig Bieliczky Páléban.

A filozófus-évekre vonatkozó adatokban volt legnagyobb a zavar. Ez részben abból származott, hogy Csányi 4 grammatikai osztályt számított, holott az első Ratio Educationis érvényessége idején is csak 3 volt, részben — a kecskeméti adatok közlése óta — abból, hogy a poéta-osztály befejezésétől a jogi tanulmányok kezdetéig Katonánál nem két, hanem három év telt el. Így K. minden életrője 1808/9 és 1809/10-re teszi filozófiai tanulmányai idejét, az előbbit tartják a család emlékezetében megmaradt szegedi évek, sőt Miletz, mivel az öreg Katonának 1810 január 22-től kezdve maradtak csak meg Pestre írt levelei, azt írja: «a második évet is itt (Szegeden) folytatta, de ezen tanszakot 1810-ben Pesten fejezte be».

A pésti egyetem bölcsészeti karának névjegyzékeiből kiderül, hogy K. az első filozófiai évfolyamot már 1807/8-ban elvégezte s csak ezt az évet tölthette Szegeden, 1808 őszétől már Pesten volt, itt kezdte ekkor a második évfolyamot, de ezt kétszer kellett járnia: ezért telt el három év a poéta osztály és a jogi tanulmányok közt. A *Classificatio Phylosophiae Auditorum secundum in annum in Regia Scientiarum Universitate Pestensi Semestri I^o Anni 1808/9* c. jegyzék szerint a 17 éves Katona (életkorát az egyetemi anyakönyvek mindvégig helyesen állapítják meg) kifogástalan magaviseletű volt, de vallástánból és elméleti filozófiából már e félévben nem osztályozhatták. Alkalmazott matematikából két 2-es, fizikából 1/2 és 1-es, egyetemes-történetből 1/2 és 2-es osztályzata van. Vallástant Sigel Th. Aqu., filozófiát Szűts István, mathesist Fabrici Lajos, fizikát Tomtsányi Ádám, történelmet Trenka Mihály Alajos tanított. A második félévre is beiratkozott, de a vizsgálatok előtt eltávozott (deseruit scholas) és 1809/10-ben újból járta a második évfolyamot; ez évben ott is áll neve után aláhúzva a *Repetit* jelzés. Ezúttal az első félévben vallástánból 1/2 és 1-es, filozófiából 2-es, mathesisből 2-es osztályzatot érdemelt, fizikából 1/2 osztályzat után ott áll a jelzés, hogy a I. classisban 7. Történelemből azonban az eminensek közé emelkedett: 86 hallgató közül e tárgyból 71-en vizsgáztak, s ő a 17. Epen ez az egyetlen tárgy, amelynek tanára megváltozott: most Stipsics Alajos Emánuel tanította. A második félévben vallástánból 2/1, filozófiából 2-es, fizikából (Hadaly Károlynál) 1/ és 1-es osztályzatot kapott, történelemből az újonann kinevezett Keresztúry Józsefnél a rangsorban mindössze egy hellyel került hátrább, mint az előző évben, de már csak 2-est kapott: a 75 közül vizsgázott 66 tanuló közt 13 eminens után a I. classis 5. helyére került. Magyar nyelvi és irodalmi órákon, magyar anyanyelvű lévén, sem a gimnáziumban, sem az egyetemen nem vett részt: az egyetemen épen azokban az években Révai tanítványainak ellenállása folytán alig is tarthatott Czinke előadást, osztályzatot magyarból akkoriban senkinek sem írtak be, noha volt rá külön rovat. Hogy a kötelező tárgyakon kívül mást hallgatott-e Katona az egyetemen, annak semmi nyoma.

Jogi tanulmányainak kezdetén, 1810/11. első felében Markovics Pálnál hallgatott természetjogot, egyetemes közjogot és nemzetközi jogot (Jus naturae, publicum universale et gentium) igen gyöngé eredménnyel (61 hallgató közül 14 eminens és 29 prima után 9. helyre került a II. classisban), Winkler Pálnál Magyarország s az örökös tartományok statisztikáját jó

eredménnyel (11 eminens után a I. classisban 10.) A második félévben Winklernél statisztikát és bányajogot, most már valamennyi társa közt a leggyöngébb eredménnyel (62 közül 11 eminens és 35 I. cl. után 16. a II. classisban!), Markovicsnál nemzetközi jogot s egyetemes és magyar közjogot (J. publ. Univ. Gent.; J. publ. part. Regni Hung.) ugyancsak gyöngye eredménnyel (15 eminens és 40 I. cl. után második a II. classisban, utána hatan következnek). E rendkívül gyöngye eredmények nyilvánvaló magyarázata az, hogy ebben az évben kezdődött a színészekkel való barátsága, s egész érdeklődését a színház kötötte le: épen a második félévben dolgozott első drámafordításain.

1811/12. első felében Vuchetich Mátyásnál hallgatott római jogot és Sax Mihálynál politikát: az előbbinél 51 közül 12 eminens és 27 I. cl. után 4. a II. classisban, az utóbbinál 50 közül 17 eminens után 21. a I. classisban. A második félévben Saxnál büntető és hűbéri jogot, Vuchetichnél kereskedelmi, pénzügyi és váltójogot tanult közepes eredménnyel (50 közül 16 eminens után 24., ill. 49 közül 13 eminens után 17. a I. classisban). Végül a harmadik évben, 1812/13-ban az első félévben Brezanóczy Ádámnál egyházjogot, Kelemen Imrénél magyar megánjogot, a másodikban Brezanóczynál egyházi magánjogot, Kelemennél hazai jogot és stylus curialist tanult ugyancsak közepes eredménnyel (I. félév: 46 közül 16 eminens után B.-nál 10., K.-nél 16. a I. classisban. II. félév: B.-nál 42 közül 18 eminens után 15., K.-nél 47 közül ugyancsak 18 után 12. az I. classisban). Vizsgálatai 1813-ban augusztus 19-én értek véget; egy-két héttel utóbb megkezdte a joggyakorlatot.¹

Hadd jegyezzem még meg e kapcsolatban, hogy Bárány Boldizsár egy évvel Katona után jött a jogi karra s mindvégig egy évvel mögötte járt, noha vele egykorúnak jelzik az anyakönyvek. Kiderül ezekből még az, hogy B. teljesen árva volt, neveléséről Kroneker nevű nagyatya (egyben gyámja) és nagyanyja, Thulmon Julianna gondoskodtak. Többnyire a I. classis legjobbjai közé tartozott, másodéves korában azonban (1812/13) mindkét félévben minden tárgyból az eminensek közé emelkedett. Az ő évfolyamában különben kezdettől fogva mindvégig Helmecey (Serfözö) Mihály az első eminens.

WALDAPFEL JÓZSEF.

SZENCZI MOLNÁR ALBERT RELIGIO-EMBLEMÁJA.

Ismeretes, hogy Szenczi Molnár Albert minden magyar verse latin és német vers fordítása vagy kedves olvasmányaiban talált verses és prózai mondások paraphrasisa; némelyiket többször is idézi, majd eredeti alakjukban, majd saját fordításában. Így a *Postilla Sculletica* előszavába szúrt magyar distichon is (Számkivetésben járt ez földön Christus Urunk-is, Járjuk el ez járást hát mi is, ő tagai) oly latin versből készült, amelyet *Idea Christianorum*... c. kiadványa ajánlásában eredetiben idéz (Exul erat Christus, qui nunc super omnia regnat).

Arról a verséről, amelyet Kálvin-fordítása címlapjának hátára nyomtatott, a címlap egyik képeinek magyarázatául, Dézsi azt írta;: «a gondolatok

¹ Erről és K. ügyvédi vizsgájáról l. Badics: *Magyar írók ügyvédi vizsgálatai*. IK. 1901. 206. l.

itt is kölcsönzötteknek látszanak s inkább csak a verses formába öntés származhatik Molnártól». ¹ Valóban ez sem eredeti, hanem Béza Religio-emblemájának elől-hátul egy-egy kérdéssel megtöltött paraphrasisa.

Beza XXXV. emblemája a *Poemata varia* 1599-i kiadása 129. lapján:

Quaenam sic lacero vestita incedis
[amictu?]
Religio, summi vera Patris soboles.
Cur vestis tam vilis? opes contemno
[caducas].
Quis liber hic? Patris lex
[veneranda mei].
Cur nudum pectus? decet hoc Can-
[doris amicam].
Cur innixa cruci? Crux mihi sola
[quies].
Cur alata? homines doceo super
[astra volare].
Cur radians? mentis discussio te-
[nibras].
Quid docet hoc frenum? mentis cohi-
[bere furores].
Cur tibi mors premitur? mors quia
[mortis ego]

Szenczinél:

(Ember kérdésére felel az Religio.)

E. Mond meg ó szent Religio
Istentől nemzett leánzó,
Ki tiszteled nagy hívségben
Az Istent minden időben:
Mire való ez korona
Fejeden csillaggal rakva.
R. Én mutatok mennyországra
Utat és az bódogságra.
E. Mire viselsz rosszas ruhát?
R. Megvetők mulandó jókat.
E. Mit jegyez az könyv kezdben?
R. Atyám törvényét nézd ebben.
E. Mellyed miért mezítelen?
R. Tiszta hívségem érts ezen.
E. Miért könyöklesz keresztre?
R. Kereszt nyugot meg kedvemre.
E. Szép szárnyaid mire valók?
R. Mennybe röptülni tanítok.
E. Miért vagy ily fényességgel?
R. Szívet tisztítok új fényvel.
E. Mire tartsz zabolás féket?
R. Szívnek tiltom kényességet.
E. Halált mit nyomsz lábad alá?
R. Vagyok halálnak halála.
E. Mit kell érteni ez hadon,
Környülted e zurzavarón?
R. Mindenütt nagy erőszakot
Szenvedek méltatlanságot,
De szenyvedvén erőt vészek
S végül Istenhöz felmegyek.

Szenczinek alighanem már régebben megtetszett ez az emblema-vers. Valószínű, hogy amint már Dézsi is gyanította, az 1609-ben megjelent *Icon religionis*, amely Bod szerint «effigies versibus ad emblemata accomodatis ingeniose descripta» volt, ennek külön metszet alakjában való kiadása lehetett. A Béza-féle emblema jellemző elemeinek megtartásával új ábrázolást készítettett, legalább Béza idézett kiadásában más kép van. Nem lehetetlen, hogy hasonló kép a latin *Institutio* valamelyik kiadásának címlapján is volt. A Szenczi-féle fordítás címlapja két felső sarok-képének felirataként szereplő evangéliumi hely is ott van a könyv több latin kiadásán, ugyancsak más kép felirataként.

Az, hogy Szenczi Béza latin verseivel is kedvvel foglalkozott (egy másik vers fordítása 1616-ban a helvét hitvallás Sz. Csene Péter-féle fordításának oppenheimi kiadásában jelent meg tőle), kívánatosná tenné annak megvizsgálását is, nem volt-e része Béza zsoldárainak is az ő zsoldárfordítása kifejezésbeli formálásában.

WALDAPFEL JÓZSEF

¹ Sz. M. A. naplója stb. 428. l.

KÖNYVISMERTETÉS.

Gulyás Pál: A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században. Bpest, Orsz. Széchenyi-Könyvtár. 1931. 2-r. 272 l. 68 melléklet.

A magyar könyvnyomtatás történetének tudományos összefoglalására mindeddig várni kellett. Amit Gulyás könyvéig ebben az irányban a magyar szellem termelt, az vagy kísérlet volt, mint Ballagi Aladár munkája, vagy tudományos módszer nélkül készült, mint Novák Lászlóé, a legértékesebb meg, Ferenczi Zoltáné, csak egy részletkérdést vizsgált. Gulyás Pál hatalmas arányú könyve az első tudományosan feldolgozott és alapvetően megírt könyvnyomtatástörténet.

A tudós kutató mélyreható alaposágával és lelkiismeretességével, a bibliografus gyakorlati érzékével írta meg könyvnyomtatásunk bölcsőkorát. 26 fejezetre osztotta könyvét s ezeken belül, egymástól elkülönítve, nyomdánként tárgyalja az első másfél század magyar könyvnyomtatását. A bevezető fejezetben a könyvnyomtatás feltalálásával és külföldi terjedésével foglalkozik. Az eredet kérdésében természetesen Gutenberg mellett tör lándzsát s meggyőzően cáfolja azokat az érveket, melyeket Coster mellett hoztak fel. Külön fejezetet szentel az általa kevésre becsült «első magyar könyvnyomtató» Hess András működésének, aki állítólag Karai László biztatására jött Olaszországból hazánkba. A felfedező Németország (a XV. sz. 60-as évei), majd a feltalálást először átvevő Olasz- (1464) és Franciaország (1470) után a könyvnyomtatást hazánk 1472-ben, tehát harmadik helyen honosította meg. Hess András műhelye «pártolás hiányában» egy-két éven belül megszűnt. Ezzel azonban nem szűnt meg hazánkban a könyvnyomtatás: egyházi és világi főuraink külföldi kiadókat bíznak meg, vagy magyar ifjakat iskoláztatnak külföldön, hogy a szükséges munkák előállításában fennakadás ne álljon be. Az ezekkel kapcsolatos kérdéseket világítja meg Gulyás a következő fejezetekben: *Külföldi könyvnyomtatók a magyarság szolgálatában és Magyarországi könyvnyomtatók a külföldön.* Érdekes itt a szerző megállapítása, hogy Sztárai Igaz papságnak tikorét, melyet felfedezője, Toldy Ferenc, még kolozsvári nyomdatermékeknek tartott, Krakkóban nyomtatták.

Könyvnyomtatóink nagyrésze külföldi, főleg német és olasz származású, volt azonban egypár magyar is közöttük, így Abádi Benedek, aki Krakkóban képezte ki magát, Csáktornyai János, Segesvári Gáspár és Szebeni Nyírő János. A tárgyalt 19 nyomda közül irodalmi szempontból csak Nádasy Tamás újszigeti, Heltai Gáspár kolozsvári, Karádi Pál abrudbányai és Hoffalter több magyarországi városban megforduló nyomdája jelentős. Érdekes és jellemző a kor tulajdonjogi viszonyára Abádi Benedek esete: anyagilag

nem a legkedvezőbb helyzetben lévén, 25 példányban újra kinyomtatta Sylvester János 1541-ben kiadott *Új testamentumának* egy részét, természetesen a saját költségén. Engedélyt azonban a gróftól, mint nyomdatulajdonostól, erre nem kapott, mire az utólag készült példányokat Sylvester lefoglalta. Abádi ekkor panaszos levélben egyenesen pártfogójához fordult s kérte: paráncsoljon rá Sylvesterre, hogy ezeket az utólagosan nyomtatott példányokat szolgáltassa vissza.

A század legjelentősebb és irodalmi alkotások terén is legtermékenyebb műhelye Heltai Gáspár kolozsvári nyomdája volt. Gulyás világított rá először arra, amit még irodalomtörténetírásunk nem tisztázott, hogy Tinódi Sebestyén azért fordult *Cronica*jának (1554) kinyomtatásával az akkor még Hofgreff vezetése alatt álló kolozsvári nyomdához, mert műveit az énekelt szöveg mellett annak dallamaival, ill. hangjegyeivel is el akarta látni, s ezt akkor nemcsak máshol Magyarországon, de még külföldön (Bécs vagy Krakkó) sem tudta volna elérni. Érdekes, hogy Heltai a *Cancionale* című széphistória-gyűjtemény anyagát külön-külön is kiadta, változatlan szedéssel, új címlapkiadásban: ilyen volt Tinódi *Zsigmond király históriája*. Érdekes az is, amit Gulyás Heltai szépirodalmi-jellegű nyomdatermékeiről tipografiai szempontból mond: «Heltai ezen nagy irodalomtörténeti jelentőséggel bíró kiadványai tipográfiai kiállítás dolgában nem tartoznak a nyomda legkiválóbb termékei sorába. Nyomása egyenetlen, díszítése szegényes. Lát-szik, hogy sebbel-lobbal ütötték össze, hogy minél előbb elárasszák vele a könyvpiacot». A széphistóriákat díszítő illusztrációk tekintetében is nagy zavarok voltak: ugyanazt a képet négy-öt helyen is értékesítették, így p. o. a *Fortunatus* históriájában a 3. részben szereplő lakomát ábrázoló kép Bogáti Fazekas Miklós *A tökéletes asszonyállatokról* című széphistóriájának címképe, de Gulyás szerint «eredetileg bizonyára a *Fortunatus* harmadik részéhez készült, melynek felírása szerint: «agitur iam hic de conuiuis». Heltai halála után az országoshírű és tekintélyes nyomda vezetését özvegye, Majd fia, ifj. Gáspár vette át. Jellemző a XVI. sz. irodalmi ízlésére és szükségletére, hogy a fiatal Heltai, aki szüleinél jóval kisebb nyomdaigazgatói tehetségnek bizonyult, miután csak úgy «kapásból» megpróbálkozott egy széphistória kiadásával, (Ilosvai Péter: *Ptolemeus-históriája* [1588.]) az oly szokatlan sikert ért el, hogy ettől kezdve sűrűn nyomtat, Gulyás szerint, ilyen «nem komoly» szellemi termékeket. A jelző nem találó: a széphistóriák a kor legkedveltebb olvasmányai voltak.

A *Balassi Menyhárt árultatásáról* szóló komédiával kapcsolatban érdekes dolgot világít meg Gulyás, amire eddig irodalomtörténetírásunk nem fordított kellő figyelmet: így elsősorban a könyv betűtípusainak a gyulafehérvári nyomda betűivel való összehasonlítása alapján véglegesen megdőnti Kanyaró Ferencnek¹ azt a feltevését, hogy a dráma Gyulafehérvárott készült, és az egyező adatok sorával bizonyítja be, hogy a füzetet valóban Abruviánán állította elő Karádi Pál, a valószínűleg Kolozsvárról magával hozott és már némileg elhasznált betűanyagot értékesítve; sőt azt sem tartja

¹ Kanyaró Ferenc: *Méliusz ismeretlen és elveszett művei*; Magyar Könyvszemle. 1906. 299. 1.

lehetetlennek, hogy Hoffhalter Rudolf segítségével nyomtatta ki munkáját, aki akkor antiquarius-üzelmei miatt állását veszítette.

A nyomdák történetének vizsgálata után egy nagy összefoglaló fejezetben *XVI. századi könyvnyomdánk belső életét* rajzolta meg. A technikai és gazdasági részek mellett érdekes új adatokat tárt föl a XVI. sz. cenzurájáról, az egyes nyomdák privilégiumairól és a könyvek forgalombahozásáról. Nagy hiányát érezzük a név- és tárgymutatónak — úgy tudjuk, pusztán anyagi okok miatt maradt el. Ezzel szemben viszont ki kell emelni a könyv remek *illusztráció-anyagát*: a szebbnél-szebb facsimilét, XVI. századi irodalmunk legjelesebb termékeinek gyönyörű hasonmásait.

Gulyás könyvében a könyvnyomtatás szerves fejlődését nem látjuk, — de nem is kereshetjük — mert mint a magyar kultúrelét megnyilvánulásának többi terén is, nem szervesen összefüggő fejlődéssel, hanem lelkes férfiak önzetlen tetteinek eredményeivel állunk szemben: innen van, hogy egyes nyomdák bemutatását és termékeinek kitűnő leírását kapjuk, ebben az első tudományos apparátussal és módszerességgel készült magyar könyvnyomtatástörténetben — s ez a könyvek szeretetében eltöltött negyedszázados kitartó munka maradandó eredménye.

KOZOCSA SÁNDOR.

Gálos Rezső: Adatok a deákos költészet kialakulásának történetéhez. Győr, szerző kiadása, 1932. N. 8-r. 31 l.

Gálos Rezső tanulmánya programmértekezésnek készült, de kinőtt ebből a fajtából: jól tette szerzője, hogy önállóan is közrehozta. A XVIII. század végén görög-római mértékekben megszólaló magyar költészet megindulását és megerősödését, valamint céljainak tudatosodását vizsgálja, abban a keretben, amelyet Négyesy László és követői e tudományos feladat számára megszabtak. A tudomány eddigi eredményei — az irány beállítása egyfelől a hazai és külföldi versreformáló törekvésekbe, másfelől az akkori irodalmi életbe — Gálos megállapításai nyomán lényegükben nem módosulnak, de kiegészülnek, két irányban is: tartalmasabbak és mélyebbek lesznek.

Széleskörű vizsgálódásai leggazdagabban a forráskutatás terén gyümölcsöztek. A deákosok egy csomó versének megtalálta eredetijét, részint az újlatin, részint a klasszikus költészetben — kivált az Anakreon neve alatt járó gyűjtemény és Martialis hatásának megállapítása érdekes; kiásta a feledésből Szilágyi Sámuel egy versét s benne fölismerete a legrégebb magyar Haller-fordítást; szétoszlatta azt a misztikus ködöt, amelybe ellenőrizhetetlen, de valószínű fogadott hírek a XVIII. század derekának antikizáló verstörekvéseit borították: a köd elszállt s Molnár János kísérletein kívül nem maradt ott semmi!¹

¹ Baróti Szabó Dávid 17 epigrammájáról mutatta ki, hogy Martialis-fordítás!

² Egy íróra vonatkozólag azonban nem lesz Gálosnak igaza: kétségbe vonja Kazinczy híradásának megbízhatóságát, hogy Ráday Gedeon még nőtlen korában, tehát 1740 előtt, írt antik szabású verset. Kazinczy ezt az adatot nyilván magától Rádaytól kapta, s így el kell fogadnunk hitelesnek.

De élesebb világot is vet a kérdés-komplexusba Gálos. A 'ritmiszták'-at lenéző s a rím ellen hadakozó poétikai álláspont gyökerére rámutat a hasonló célú német és francia törekvésekben, amelyek némi fáziskülönbséggel megelőzték a mieinket, s megtalálja köztük a nyilvánvaló kapcsolatot; hangsúlyozza, nyomatékosabban, mint eddig szoktuk, Molnár Jánosnak és a triászának tudatosságát, nemcsak a formakeresésben, hanem a célkitűzésben is: költői munkásságukat tudatosan vonták be tudós színnel, és tudatosan törekedtek afféle «fentebb stíl»-re. Végső megállapítását igen szabatosan foglalja össze a következő mondatban: «A mértékes verselés által költészetünknek ez az iránya tudós költészetté lett és végképpel elvált a vulgáris énekköltészettől, vele együtt azután a nem-latin műveltségű közönségtől.»

Az értékes dolgozat egy tévedését meg kell említenem, mert a benne foglalt állítás verstörténeti szempontból jelentős lehetne, ha kiállná a bírálatot. Gálos azt állítja, hogy Szilágyi Sámuelnek 1781-ben fordított verse, a *Reggeli-Dütséret* «a legrégebb olyan költeményünk, amely a németes verseléshez simul». Ez kettős tévedés. Először: nem a legrégebb, hiszen közismert, hogy Ráday Gedeon *Tavaszi estéje* már 1735-ben német schemára készült. De a német hatást ezen a téren sokkal messzebbre vezethetjük vissza: Szeneci Molnár zsoldárai egy századdal korábban szemmeláthatólag Lobwasser német versmintáit követik, sőt bizonyára Balassi is egyik-másik versét német rájárára vonta. Másodsor: Szilágyi verse nem is simul a német verseléshez. Forrása jambikus lejtésű, az övé ütemes; amaz váltakozó hetedfeles és négyes jambusokból, tehát 13 és 8 szótagú sorokból van összefűzve, emez 12-esekből és 13-asokból; a német keresztírmes, a magyar párrimes; amott szabályos a különböző strukturájú sorok váltakozása, emitt önkényes. Az egyezés csak annyi, hogy a németben is, a magyarban is a négysorú versszakban van két-két 13-as sor (a magyarban nem mindig!) A magyar 13-as torzképlet (6+7, s a második rend hol 4/3, hol 3/4 osztású) — úgy látszik ez vezette félre a szerzőt.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

Kazinczy Ferencnének, gróf Török Zsófiának férjére vonatkozó eddig kiadatlan levelei. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel ellátta: *Dr. Biczó Ferenc.* A kaposvári leánygimnázium 1931—32. értesítője. Önállóan is: Kaposvár, 8-r. 32 l.

Bitá Dezsőnek, a budapesti tud.-egyetem egykori tanárának hagyatékában Biczó Ferenc hat érdekes levelet talált: Kazinczy Ferenc özvegyének Guzmics Izidorhoz írt német nyelvű leveleit, s lenyomatta őket, az eredeti kézírathoz híven, a kaposvári leánygimnázium értesítőjében. A levelek közül tudományos szempontból a legfontosabb az első. Kelet nélkül ugyan, és válaszul Guzmicsnak hozzá intézett levelére, de nem sokkal Kazinczy halála után írta az özvegy; elbeszéli benne férje betegségének lefolyását és halála körülményeit. Minderről eddig keveset tudtunk — most Kazinczyné élénk, szemléletes elbeszélése határozott, éles képet ad a nagy irodalmi izgató életének utolsó napjairól.

Irodalmi érdekességű a másik öt levél is, mert jórészt Kazinczy munkáinak sorsáról szólnak. Az özvegy, férje iránti kegyeletből, meg gyermekei

javára is, ki akarta adatni Kazinczy műveit, köztük elsősorban leveleit, s ebben a törekvésében találkozott a M. T. Akadémiával, amely szívesen vállalta a feladatát. De nehézségek merültek föl, anyagi természetűek is, ezeket iparkodott az özvegy, Guzmics és Kazinczy pesti barátai segítségével, elosztatni. Sajnos a levelek, részben helyenként pongyola stílusuk miatt is, homályosak, sok bennük a célzás és félig kimaradt gondolat, s ezeket Guzmics válasza nélkül nincs módunk megfejteni és kiegészíteni.

Talán még érdekesebbek a levelek írójuk szempontjából. Kazinczynak németül levelező özvegye nem volt írónő, mint a kor másik irodalmi vezérégyéniségének, Kazinczy ellenfelének, Batsányinak felesége. Baumberg Gabriella maga is költő volt, legalább is egyenrangú társa ezen a téren férjének, s levelei irodalmi alkotások, szép lelkének művészi tükrei. Kazinczyné levelei formátlanok, híján az íróművészetnek, de ahol férjéről szól bennük, ott szintén szép lelket tárnak elénk: közvetlenek, sőt mintha ilyenkor a szeretet és a hűség szárnyat adna nekik — a fogyatékos stílusú sorokból igazi költőséget érzünk ki. Ez az asszony méltó volt Kazinczyhoz: megértette férjét s irodalmi törekvéseit, tudott értük lelkesedni s ezekben az egyszerű, nyilvánosság elé nem szánt levelekben is meg tudta találni érzelmei megszólaltatására az igazi, szívhez szóló hangot.

Az özvegy levelei után, függelékül, egypár más, e korból való kiadatlan levelet közöl Biczó Ferenc; nagyobb érdekük nincs, csak Desseswfy József grófnak Guzmicshoz intézett három levele, 1829-ből, szolgálat némi adalékot a gróf jelleméhez és megérteti viszonyát Kazinczyhoz.

A kiadó a levelek elé rövid tájékoztatót bocsátott. Beszámol a kiadás létrejöttéről, fölhívja a figyelmet, jól megválogatott idézetekkel, a levelek fontosságára és egy kis lelki képet ad Kazinczynéről: lelkesedve, szeretettel, de túlzás nélkül.

KEREKES ÉMIL.

Dr. Varga Bálint: Szenczi Molnár Albert a magyar zsoldárénekszerző élete és trói működése. Budapest, Sylvester rt. 1932. 81 l.

Iskolaügyünk, kivált a modern nyelvi tanítás régi érdemes munkása egy éven belül a két francia zsoldárfordító, Marot és Béza életrajzát adta ki, most pedig néhány hó elteltével ugyanattól az érdeklődéstől vezetve s ugyanolyan célkitűzéssel a magyar protestantizmus zsoldárkönyvének szerzőjéről írt könyvecskéjét jelentette meg. Csak Dézsi életrajza és az ugyancsak Dézsitől közölt források nyomán akar rövid képet adni, inkább csak figyelemkeltésül olyanok számára, akik naponta éneklik Sz. zsoldárait, de róla alig tudnak, s különösen az ifjuság okulására. E szerény célkitűzése ellenére az IK. nem elégedhetik meg pusztá említésével, sem ily munka hasznosságának s a megérdemelt otiumot nemesen gyümölcsöztető fáradhatatlan buzgalomnak elismerésével.

A füzet első harmadát tevő életrajz egészen Dézsiének kivonata, de figyelemmel kísérte V. az egész forrásanyagot is. Az eredeti forrásokból főleg a mindennapi élet apró mozzanatainál merít bővebben¹, mint a tuda-

¹ Egészen alaptalan és megtévesztő a «Heuschlin Elizába való» szerelem említése. (11. l.) Az «Ad insigne infantis» cégér magyarázatában (12. l.) sincs igaza Dézsivel szemben.

tosan mértéktartó D. Ebből a sokszorososan szűkebb keretek mellett természetesen aránytalanság is származik. Igaz, hogy van ez apróságok közt valóban jellemző is, főleg Sz. és kora szinte babonás vallásosságára (pl. mikor naplójában torkosságáért kapott isteni intelmeknek tulajdonít egy darázscsipést). Azokra a helyekre vonatkozólag, amelyeken Sz. megfordult, továbbá a kiválóságokról, akikkel érintkezett, célját tekintve helyénvaló utbaigazítást ad. Az életrajz végén rövid jellemrajzot ad, ebben szokatlan merészséggel használ föl physiognómiai megfigyelést; furcsán hat p. o. abból, amit arcképéről leolvas, ez: «Mosolygós, kissé élveteg, csókra készítő ajka nem mutatja mély hitét s igaz vallásosságát.» Sz. kéziratának sorsáról is szól, majd érdekes összeállítást közöl arról, hány helyen fordult meg életében (515) s egyeseken hányszor.

Sz. munkáiról, melyekről D. forráskiadása előtt kitűnő bibliografiát adott, 3 csoportban szól V., először az apró versekről, majd, tudományos végül vallásos kiadványairól. Az első csoportról megjegyzi: «ezeket tudunkkal még senki sem szedte össze s nem adta ki egy csomóban.» E fölismert érdemes feladat teljes végrehajtásával tette volna tudományos szempontból a legjobb szolgálatot: kár, hogy ötletszerű válogatással a magyar verseknek is csak egy jelentékeny részét nyomatta le s kettőt a latinnyelvűekből. A Kerecsényi Dezsőtől a Prot. Szemle 1930. évfolyamában kiadott egészen hasonló természetű versikékről említést sem tesz, pedig azok Sz. legkorábbi ismert magyar verspróbái.

Amit Szenczi többi munkájáról ad, az jórészt az ajánlások és előszók szemelvényekkel bőven megtűzdelt ismertetése: jó is, hogy a régi könyvek írójuk élete, lelkülete, szándékai és kora szempontjából egyaránt legtanulságosabb részeinek legalább főbb gondolatai és adatai így magyarul is együtt találhatóak.

A munkák ismertetésének további része azonban igen szegényes. Tartalmuknak többnyire csak jegyzékét adja s néhány számára feltűnő dolgot jelöl meg vagy ír ki, p. o. kiveszett, de régente részben igen gyakori szavakat. A zsolnárfordítást, melynek érdeme tárgyához vonta, a vallásos iratok időrendjéből kiemelten utoljára tárgyalja. Ha azok, akiknek elsősorban írta a könyvecskét, azt szeretnék belőle megtudni, mi által vált e zsolnárfordítás a magyar protestantizmus s egyben a magyar költői hagyomány egyik örök értékévé, abból és a zsolnárfordítás jellemzéséből vajmi keveset kapnak — azt is inkább csak Németh László szépen megírt, de egészen impressionista s a vers- és zenetörténet tanulságaival mit sem törődő cikkéből vett idézetek alakjában.

Általában a munkák ismertetésének szegényes és rendszertelen volta, valamint egyes hibái¹ legfőképp a szerzőnek az újabb magyar irodalomtörté-

¹ Visszatér nála pl. Ziegler és Betuleius azonosítása; az Apophthegmata-t egy helyen tévesen szótárnak minősíti. (33. l.) A *Discursus de summo bono* 44 versikéje (40. l.) nem a latin citatumokból készült közvetlenül, hanem az azokból készült német verseknek fordítása. A magyar nyelven való zsolnáréneklést 1598 januárjában említő naplójegyzet legkevésbé sem teszi valószínűvé, hogy Sz. maga tett már ekkor próbákat a zsolnárfordításban. (76. l.)

neti szakirodalomban való járatlanságából folynak, különösen Melich, Thiennemann és Császár Ernő cikkeinek mellőzése bosszulta meg magát helyenként, de egészben meglátszik, hogy kívülről jutott magyar irodalomtörténeti tárgyához s a minden lépésnél nélkülözhetetlen kézikönyvekben sem otthonos.

WALDAPFEL JÓZSEF.

1930. évi *Katona-Emléklap*. Katona József új síremlékének felavatási ünnepélye halála évszázados fordulóján 1930. április 26—27-én. Kiadja a Katona József Kör, Kecskemét, 1931. A Kecskeméti Közlöny kiadása. 8-r. 55 l.

Katona József halálának évszázados fordulóját országra szóló, a költő emlékéhez méltó pompával ülte meg szülővárosa. A kecskeméti Katona József Kör, amely épen 40 esztendeje (1891. óta) ápolja a legnagyobb magyar drámaíró emlékét, nemcsak az ünnepségek rendezéséből vette ki a legnagyobb részt, hanem gondoskodott azok hű leírásáról és az elmondott beszédek megörökítéséről is. Ez az izléses füzet adja az új síremlék létrejöttének rövid történetét, a költő és szülei hamvainak exhumálásáról telvett jegyzőkönyvet, a temetés leírását. Közli ezután a Kisfaludy Társaság és a Katona József Kör 1930. április 26-án tartott díszgyűlésén elhangzott beszédek (Marton Sándor, Kozma Andor és Hajnóczy Iván) és felolvasásokat: Áprily Lajos költeményét, Komáromi János szép novelláját (*Örök bú*) és Hevesi Sándor tanulmányát a *Bánk-bánról*. (*Katona József száz esztendeje*.) Érdekesen mutat rá Hevesi tanulmányában arra, hogy a tragédiában nincs meg a szomorúság és a jókedv egyensúlya, nincs benne mosolygás, ezért nem tudott régebben a közönség szívéhez hozzáférni.¹

A szépen kiállított füzet a hatalmas síremlék mellett maradandó emléke a kecskeméti ünnepségeknek és bizonyítéka annak a szeretetnek és gondoskodásnak, amellyel a Katona József Kör és Kecskemét városa Katona József emlékét ápolják.

TÓTH LAJOS.

¹ A megokolás alig állja meg a helyét: az esztétika nem követeli meg a jókedv és a szomorúság egyensúlyát, meg a mosolyt a tragédiától — nincs is meg az igazi tragédiákban. *Szerk.*

IRODALOMTÖRTÉNETI REPERTORIUM.

Az 1931. év második fele.

(Második, bef. közlemény.)

II. Egyes írók.

- Láng Ádám.** *Waldapfel József.* Láng Ádám Genovéva-drámája. IK. 1930. 474—477. l.
- László Aladár.** A becsületes megtaláló. (Vígjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Magyar Színház 1931. nov. 21. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat II. 673. l. — M. Színpad. 324—326. sz.
- Lázár István.** Szent Gellért. (Regény.) — Ism. (B. A.) Magyarország. 180. sz.
- Lendvay Márton.** *Pitroff Pál.* Lendvay Márton és Egressy Gábor versengése 1841-ben. Nemz. Ujs, 294. sz.
- Lengyel Laura, Dánielné.** Az idegen leány. (Regény.) — Ism. Esti Kurir. 292. sz.
- Lengyel Menyhért.** 1. Boldog város. (Regény.) 289 l. — Ism. Uj Nemz. 223. sz. — Berend Béla. Századunk. 459—461. l. — Kerecsényi Dezső. Nkelet. 972—974. l. — 2. Evelyn. (Színmű 3 felvonásban.) Bemutatta a Vígshízház 1931. dec. 5. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 674—676. l. — M. Színpad. 338—341. sz. — Rausch Géza. M. Kultúra. 516—517. l. — 3. Caruso vagy Ramses (Komédia 7 képbén.) Bemutatta a Nemzeti Színház Kamaraszínháza 1931. okt. 15. — Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat. II. 488—489. l. — Ebeczki György. Uj idők. II. 589. l. — Radványi K. Élet. 440. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. 982. l. — M. Színpad. 285—288. sz. — (ö.) Képes Krónika 43. sz. Gáspár Jenő. M. Kultúra. 326. l.
- Lenkeh Henrik.** Isten tábora. (Versek.) — Ism. P. Lloyd. 242. esti sz.
- Lestyán Sándor és Vaszary János.** A potyautas. Vidám kaland 3 felvonásban. Bemutatta a Magyar Színház. — Ism. (B. L.) Élet. 291. l.
- Lévay József.** Kazinczy Gábor levelei Léway Józsefhez. IK. 335—365., 454—469. l.
- Ligeti Ernő.** A két Bűszörményi. (Regény.) I—II. kötet. Kolozsvár. 172, 176 l. — Ism. Kerecsényi Dezső. Prot. Szemle. 719—720. l. — Molter Károly. Erd. Helikon. 651—653. l. — Borbély István Pászortűz. 534—535. l. — (k. i.) M. Hirl. 225. sz.
- Szentgyörgyi Anna.** A realizmus felé. Korunk. 836—837. l.
- Lisznyay Kálmán.** Lisznyay Kálmán szobra. Bp. Hirl. 184. sz.
- Londesz Elek.** Az arany pávák dala. (Uj versek.) 80 l. — Ism. (L. A.) P. Hirl. 237. sz. — Várkonyi Titusz. M. Hirl. 254. sz.
- Lóránth László.** Sirások és sirások. (Versek.) — Ism. Esti Kurir. 155. sz.
- Lőrinczy György.** Május király. (Novellák.) 207 l. — Ism. Diarium. 75—77. l.
- Lukács István.** Eltűnt. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 108. sz.
- Lukács István és György.** Az Ur keze. Színmű. — Bemutatta a Városi Színház 1931. ápr. 24-én. — Ism. Szira Béla. Kath. Szemle. 526—527. l.
- Lukács Móricz.** *Szász Károly.* Egy literary gentleman emléke. Bpesti Szemle. 223. köt. 1—10. l.
- Százesztendő levél. Literatura. 197—199. l.

- Madách Imre.** La tragédie de l'homme. (Poème dramatique hongrois.) Traduction de G. Vautier. 251 l. — *Ism. Literatura.* 146—147. l. — *M. Hirl.* 150. sz. — *P. Hirl.* 185. sz.
- Barta János.** Az ismeretlen Madách. 83 l. — *Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat.* II. 48—49. l. — *Turóczi-Trostler, Josef. P. Lloyd.* 161. esti sz.
- Gy. Juhász László.** Madách és Lamartine. Széphalom. 174—182. l.
- Juhász László.** Un disciple du romantisme français. (Madách et la tragédie de l'homme.) Szeged. 64 l. — *Ism. (A. B.) Ung. Jahrb.* 463. l.
- Pröhle Vilma.** Az ember tragédiája és a Faust. (1929.) 114 l. — *Ism. Béla v. Pukánszky. Deutsch-Ung. Heimatsbl.* 352. l.
- Magyar István. Turóczi-Trostler József.** Az országekban való sok romlásoknak okairól. (Minerva Könyvtár 32. sz.) 21 l. — *Ism. P. Z. EPhK.* 119. l. — *Hevesi András. Nyugat.* II. 180. l.
- Majthényi György.** Mit tud a kis egér. (Novellák.) — *Ism. P. Lloyd.* 253. esti sz.
- Mankó József.** Láncok zenéje közt. (Versek.) — *Ism. Fenyő László. Nyugat.* II. 542. l.
- Márai Sándor.** Műsoron kívül. (Regény.) — *Ism. m—i. Nkelet.* 849. l.
- Marczel Ágoston.** Emős álma. (Színmű 3 felvonásban.) 136 l. — *Ism. Literatura.* 87. l. — *lg. Pannonh. Szemle.* 360. l.
- Marschalkó Lajos.** A nagy árnyék útja. (Regény.) — *Ism. P. Hirl.* 283. sz.
- Mátyási József. Mészöly Gedeon.** Mátyási József és «Kalászkaparék»-ja. Népünk és Nyelvünk. 186—201.; 241—249. l.
- Mauks Ernő.** Sas és pillangó és egyéb elbeszélések. Pécs. 160 l. — *Ism. Harmos Sándor. M. Tanítóképző.* 350—351. l. — (B. L.) *Élet.* 332. l. — *Pitroff Pál. Kath. Szemle.* 719. l.
- Mécs László.** 1. Üveglegenda. (Versek.) 133 l. — *Ism. Hungarus Viator. Debr. Szemle.* 339—340. l. — 2. Hajnali harangszó. (Versek.) II. kiadás. — *Ism. (p. e.) Társaság.* 48. sz. — *P. Hirl.* 294. sz. — (i.) *Esti Kurir.* 272. sz. — (N. J.) *Magyarország.* 267. sz. — *M. Hirl.* 283. sz. — *Nemz. Ujs.* 289. sz. — *P. Lloyd.* 277. esti sz.
- Mesterházy Gedeon.** Eléziák. I—VIII. köt. — *Ism. R. Magyarság.* 180. sz.
- Mikes Kelemen. Zsoldos Jenő.** A biblia, a midrás és a zsidó Mikes Törökországi Leveleiben. *M. Zsidó Szemle.* 355—365. l.
- Mikszáth Kálmán.** Akli Miklós. Színjáték 5 képm. — Színtre alkalmazta: Siklóssy Pál. Bemutatta a Kamaraszínház 1931. szept. 26. — *Ism. Schöpflin Aladár Nyugat* II. 431. l. — *Radányi K. Élet.* 456. l. — *Rédey Tivadar. Nkelet.* 981—982. l. — *M. Színpad.* 268—270. sz. — *Vajthó László. Prot. Szemle.* 725—726. l. — (—ő.) *Képes Krónika.* 40. sz. — *Szira Béla. Kath. Szemle.* 897—898. l. — *Gáspár Jenő. M. Kultúra.* 273—274. l.
- Döry Ferenc.** Gróf Buttler János házassága. Pécs. 148 l. — *Ism. Hegedüs Zoltán. IK.* 368—369. l. — (—ő.) *Képes Krónika* 28. sz. — *Mesz-lényi Antal. Kath. Szemle.* 637—639. l.
- Lőrinczy György.** Mikszáth Kálmán. *A Sajtó.* 344—350. l.
- Nagy Miklós.** Mikszáth egy regénye a történelem megvilágításában. *M. Kultúra.* 94—98. l.
- R. M. Mikszáth** a színpadon. *P. Hirl.* 216. sz.
- Mikszáth «különös házasság»-a «pamflettszerű fércirat.» *Nyugat* II. 436—437. l.
- Mollinár Gizella.** Az arc elsötétül. (Versek.) 149 l. — *Ism. Madáchy László. Széphalom.* 215. l.
- Molnár Ferenc. Hatvány Lajos.** Molnár, Molière, Musset. *A Hét.* 7. sz. *K. F. Molnár Ferenc hangos filmje Londonban.* (A testőr.) *P. Napló.* 266. sz.
- Móricz Pál.** Magyar sirató. (Rajzok.) — *Ism. Dékány András. Magyar-ság.* 283. sz.
- Móricz Zsigmond.** 1. Kerek Ferkó. (Vígjáték 3 felvonásban.) Bemutatta a Nemzeti Színház 1931. okt. 30. — *Ism. Schöpflin Aladár. Nyugat.* II. 534—536. l. — *Ebeczki György. Uj Idők.* II. 571. l. — *Radányi K. Élet.*

471—472. l. — Rédey Tivadar. Nkelet 1050—1051. l. — M. Színpad. 299—303. sz. — Vajthó László. Prot. Szemle. 805—806. l. — (—6.) Képes Krónika. 45. sz. — Szira Béla. Kath. Szemle. 900—901. l. — 2. Forr a bor. (Regény.) — Ism. Esti Kurir. 277. — P. Hirl. 278. sz. — (dkl.) Magyarország. 279. sz. — P. A. P. Napló. 279. sz. — Beszélgetés a «Forr a bor»-ról. P. Napló. 283. sz. — 3. The Torch. Translated from the Hungarian by Emil Lengyel.

Elisabeth Bidou. Móricz Zsigmond franciául. Széphalom. 211—212. l.

Hatvany Lajos. Kedves Móricz Zsigmond. A Hét. 6. sz.

Schöppflin Aladár. A Légy jó mindhalálíg századszor. Nyugat. II. 376—377. l.

Schöppflin Aladár. A Fáklya Amerikában. Nyugat. II. 97—100. l.

Móricz Zsigmond. Önmagáról. M. Hirl. 293. sz.

A B. H. címere Nyugat. II. 55—56. l.

Nadányi Zoltán. Ezüst kert. (Versek.) — Ism. (b. m.) Esti Kurir. 293. sz. — P. Hirl. 292. sz. — (sz.) Ujs. 289. sz.

Nádas Sándor. Kültelki muzsika. (Pesti történet 3 felvonásban.) Bemutatta a Vigszínház 1931. nov. 15. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat. II. 600—601. l. — (B. L.) Élet. 512. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. 1053—1054. l. — (ifj. e. z.) A Hét. 1. sz. — M. Színpad. 317—319. sz.

Egyed Zoltán. Az ifjú szerző. A Hét. 1. sz.

Nádass József. Te és ti. (Versek.) — Ism. Fenyő László. Nyugat. II. 241—242. l. — Nyíri Imre. Szocializmus. 227—228. l. — Esti Kurir. 271. sz.

Nagy Lajos. 1. Kara Szabót megmentik, de hiába. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 180. sz. — 2. Bérház. (Novellák.) — Ism. Gunda Béla. 815—816. l. — (n.) M. Hirl. 180. sz.

Ilyés Gyula. Nagy Lajos. Nyugat. II. 371—374. l.

Kodolányi János. Fontos kérdések egy új magyar könyv kapcsán. Korunk. 746—750. l.

Nagy Margit. Lépcsőfokok. (Novellák.) 104 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 540—541. l.

Négyesy László. Négyesy-émlékkönyv. — Ism. X. M. Tanfőképző. 187—188. l. — (B. A.) Magyarság. 151. sz.

Nógrádi Béla. Utolsó csöngetés. (Regény.) — Ism. M. Hirl. 180. sz. — G. L. ú. o. 207. sz. — T. P. Lloyd. 201. esti sz.

Nógrádi Pap Gyula. *Komlós Aladár.* Nógrádi Pap Gyula. Nyugat. II. 313—314. l. — *Lőrinczy György.* Bpesti Hirl. 179. sz. P. — Hirl. 178. sz.

Nyáry Andor. Az én embereim. (Novellák.) 189 l. — Ism. László István. Napkelet. 910 l.

Nyíri Imre. Megcsúfolt apostolok. (Regény.) 135 l. — Ism. Diarium. 81. l.

Nyilas Márton. Én is élek! (Versek.) — Ism. Mult és Jövő. 331. l. — P. Hirl. 155. sz. — Turóczy-Trostler, J. P. Lloyd. 149. esti sz.

Nyírő József. Isten igájában. (Regény.) I—II. köt. Kolozsvár. 185, 176 l. — Ism. Schöppflin Aladár. Nyugat. II. 195—196. l. — (—t.) Az Est. 292. sz. — 8 Órai Ujs. 283. sz. — (dkl.) Magyarország. 288. sz. — Jenő József. Népszava. 300. sz. — Sárközi György. P. Napló. 279. sz. — Pünkösti Andor. Ujság. 283. sz.

Obornyik Károly. *Luxemburger Irén.* Obornyik Károly élete és munkái. 52. l. — Ism. (A. B.) Ung. Jahrb. 309. l.

Oláh Gábor. 1. Pokol. (Versek.) Debrecen. — Ism. P. Hirl. 291. sz. — 2. Új evangélium. (Regény.) — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 178—179. l.

Olosz Lajos. Barlanghomály. (Versek.) Kolozsvár. — Ism. Dsida Jenő. Erd. Helikon. 805. l.

Orbók Attila és Békeffy László. A néma ember. (Színmű 3 felvonásban.) Új Színház, 1931. szept. 22. — Ism. Szira Béla. Kath. Szemle. 895—896. l. — Gáspár Jenő. M. Kult. 274. l.

Osvát Ernő. *Németh László.* Osvát Ernő. Nyugat. II. 441—445. l.

Ólhey Irén. Senki szigete. (Versek.) — Ism. Ebeczki György. Új Idők. II. 112—113. l.

- Űlvedi László. *Bíró Bertalan*. Katolikus magyar írórsors. M. Kultúra. 53—54. l.
 Űrsy Attila. Egy marék föld. (Regény.) — Ism. Fábíán István. Napkelet. 761. l.
 Pálffy József. Katonadolog. (Regény.) — Ism. Fábíán István. Napkelet. 761. l.
 Pallós Mihály. A sáros földön. (Novellák.) — Ism. Fábíán István. Napkelet. 1043. l.
 Pálma László. A fenyők gyantája kicsurran. (Versek.) Szombathely. — Ism. J. M. Napkelet. 974—975. l.
 Pap Károly. *Németh László*. Pap Károly. Nyugat. II. 104—109. l.
 Pásztor Árpád. A végzetes kör. (Riportregény.) — Ism. M. Hirl. 162. sz.
 Pásztor József. Az atyafiak. (Regény.) — Ism. P. Lloyd. 282. esti sz.
 Paulay Erzs. Paulay Erzs. Társaság. 42. sz.
 Pázmány Péter. Prédikációi. I. köt. Sajtó alá rendezte Petró József. Eger. 306 l. — Ism. (P. Z.) EPhK. 121. l. — Tóth Tihamér. Kath. Szemle. 843—844. l.
 Péchy-Horváth Rezső. Orkán. (Regény.) 207 l. — Ism. Berényi László. Élet. 331. l. — Lanátor Pogány Ferenc. M. Hirl. 162. sz.
 Péterfy Jenő. 1. Dramaturgiai dolgozatai. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 2. sz.) 160 l. — Ism. Hegedűs Zoltán. Bpesti Szemle. 223. köt. 157—158. l. — K. Gy. Élet. 292. l. — 2. Zenekritikái. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 7. sz.) 114 l. — Ism. Hegedűs Zoltán. Bpesti Szemle. 223. köt. 159—160. l. — Prahács Margit. Napkelet. II. 669—671. l. — Isoz Kálmán. Prot. Szemle. 796. l. — Nyugat. II. 189—190. l.
 Papp Viktor. Péterfy Jenő, a zenekritikus. Bp. Hirl. 174. sz.
 Petőfi Sándor. A nép. nevében. (Forradalmi versek.) Prága. — Ism. M. Hirl. 162. sz.
Jezerniczky Margit. Amiel, Petőfi, Melzl. Széphalom. 194—197. l.
Losonczy Zoltán. Petőfi és Jókai iskolája négyszázéves. Bp. Hirl. 168. sz.
Lőrinczy György. Petőfi. Bp. Hirl. 172. sz.
 M. Petőfi sírfelirata a kalocsai temetőben. Nemz. Ujs. 156. sz.
Pánczél Lajos. Petőfi és Jókai nyomában a 400 esztendő jubileumát ünneplő pápai főiskola falai között. Ujság 180. sz.
Surányi Miklós. Milyen ember volt Petőfi? Uj Idők. II. 709—711. l.
Terbe Lajos. Petőfi és a nép. Mit vett át Petőfi a néptől? 60 l. — Ism. M. Nyelvőr 150. l. — M. Szemle. XIII. köt. 4. sz. IV. l.
 Fantasztikus mesét terjesztenek a szerbek az európai sajtóban Petőfiről, mint szerb költőről. Uj Nemz. 196. sz.
 Pikler Ernő. Csütörtök Boldizsár története. (Regényes korrajz a 16-ik századból.) Szalmárnémeti. 237 l. — Ism. Literatura. 260. l.
 Pilisi Lajos. Pilisi Lajos. Literatura. 176. l.
 Pintér Jenő. Magyar fejek. Képes Krónika. 27. sz.
 Pogány Béla, M. Koldusok a Szajnaparton. (Regény.) I—II. köt. — Ism. Esti Kurir. 288. sz.
 Porzolt Kálmán. Porzolt Kálmán, a hetvenéves. P. Hirl. 260. sz.
 Prerau Margit. Kiáltás. (Versek.) Kassa. — Ism. Ujs. 166. sz.
 Prohászka Ottókár. *Dénes Tibor*. Prohászka, a költő. Élet. 445—450. l.
Ravasz László. A lélek embere. 39 l. — Ism. Joó Tibor. Nyugat. II. 95—96. l.
 A Prohászka-szobában. Bp. Hirl. 156. sz.
 Raáb Miklós. Alázat útjain. (Versek.) Sári Schalk László rajzaival. 79 l. — Ism. Fenyő László. Nyugat. II. 542. l. — Tolnai Gábor. Prot. Szemle. 780. l. — s. i. Ujs. 146. sz.
 Radnóti Miklós. Ujmódi pásztorok éneke. (Versek.) 86 l. — Ism. Literatura. 248. l.
 Radó Lili, B. Ketten a tükör előtt. (Versek.) 64 l. — Ism. M. Szemle XIII. köt. 4. sz. IX. l. — (—sly.) Esti Kurir. 293. sz. — Halmi Bódog. M. Hirl. 289. sz.

- Radványi Kálmán.** *D. B. Radványi Kálmán. Élet.* 391. l.
Rakodczay Pál. *Hevesi Sándor.* A nagy költő kicsiny mártirja. Bp. Hirl. 213. sz.
Rákosi Jenő. *K. Pap János.* Emlékezés Rákosi Jenőre. — Ism. P. Hirl. 261. sz.
 Emlékezés Rákosi Jenőről. A Sajtó. 557. l.
Rákosi Szidi. Magyar fejek. Képes Krónika 38. sz.
Rákosi Viktor. *Németh Gellért.* Sipulusz Lottikája. Képes Krónika. 31. sz.
Rákossy Zoltán. Magyar Pantheon. (Versek.) — Ism. 8 órai Ujs. 290. sz. — Nemz. Ujs. 289. sz.
Rass Károly. *Fischer Aladár.* Rass Károly. Vasárnap. 513. l.
Ráth József. Az utolsó Bélyeyek. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 294. sz. — M. Hirl. 293. sz.
Remsey György. A tüzrakó. (Versek.) 96 l. — Ism. Literatura. 288. l.
Révi Pál. Versek. — Ism. M. Hirl. 289. sz.
Reviczky Gyula. *Rubinyi Mózes.* Reviczky Gyula. A Sajtó. 540–542. l.
Réz Lola, Kosáryné. 1. Koldusok. (Regény.) 218 l. — Ism. (—ő.) Képes Krónika. 50. sz. — P. Hirl. 274. sz. — f. Nemz. Ujs. 270. sz. — 2. Egy hordó bor. (Regény.) — Ism. Falu Tamás. Uj Idők. II. 444. l. — P. Hirl. 241. sz. — (V.) M. Hirl. 260. sz. — Karl Sebestyén. P. Lloyd. 244. reggeli sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 248. sz.
 V. Zs. Egy a sok közül. Népszava. 288. sz.
Riedl Frigyes. *Kemény István.* Riedl Frigyes. Literatura. 177–179. l.
Rónai Mihály András. Első ének. (Versek.) Reiter László fametszeteivel. 68 l. — Ism. (—ő.) Képes Krónika. 30. sz. — Révész Béla. Nyugat. II. 111. l. — Dsida Jenő. Erd. Helikon. 657–658. l.
Rónay György. A tulipánok elhervadtak. (Versek.) — Ism. P. Hirl. 290. sz.
Rózsa Ignác. Aron öt könyve. (Regény.) 305 l. — Ism. Literatura 144. l.
Rózsahegyi Kálmán. Kis intervju Rózsahegyi Kálmánnal. M. Hirl. 254. sz.
Sáfáry László. Lendület. Versek. (Munkács.) 46 l. — Ism. Literatura. 261. l.
Sajó Sándor. *Sárkány Lóránt.* Sajó Sándor. — Ism. (lgy.) Bp. Hirl. 206. sz.
Sámboki János. *Fodor Erzsébet.* Magyar tragédia Bécsben. Literatura. 77–80. l.
Sárközi György. Mint oldott kéve. (Tört. regény.) I–III. kötet. 176, 256, 220 l. — Ism. Németh László. Nyugat. II. 664–667. l. — (Sz. L.) Magyarország. 283. sz. — Kárpáti Aurél. P. Napló. 287. sz. — Márai Sándor. Ujs. 272. sz. — Thury Lajos. Magyarság. 278. sz. — Zsolt Béla. M. Hirl. 289. sz. — (B. Gy.) Az Est. 292. sz. — i. p. Esti Kurír. 282. sz.
Sas Jolán, Illésné. Tavasz volt akkor. (Versek.) — Ism. K. Vasárnap. 455. l.
Sásdi Sándor. Megtalált út. (Regény.) 303 l. — Ism. Diarium. 84. l.
Sebes Árpád. Doktor Gulliver a sarkvidéken. (Regény.) 237 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 427. l. — [Rm.] Szocializmus. 266–267. l. — Nyigri Imre. Népszava. 159. sz. — (V. T.) M. Hirl. 185. sz.
Sebők Zsigmond. *Kenedy Géza.* Sebők Zsigát agyonlövik. Bp. Hirl. 210. sz.
Rubinyi Mózes. Sebők Zsigmond. A Sajtó. 481–484. l.
Sik Sándor. Fekete kenyér. (Verses önéletrajz.) — Ism. (L—n.) Uj Nemz. 285. sz. — P. Hirl. 296. sz. (—ő.) — Képes Krónika. 52. sz. — 8 Órai Ujs. 282. sz. — Kállay Miklós. Nemz. Ujs. 283. sz.
Simon Lajos. Két kis piros csizma. (Novellák.) — Ism. Fábrián István. Nkelet. 1043. l.
Simonfay Margit. Villa Marina. (Regény.) 264 l. — Ism. I. E. Nyugat II. 53. l. — (—ő.) Képes Krónika. 32. sz. — P. Hirl. 294. sz.
Simonyi Zsigmond. *Timár Kálmán.* Simonyi Zsigmond levele Haynald érsekhez. IK. 332–333. l. — V. ő. Uj Nemz. 237. sz.

- Somlay Artur.** Magyar fejek. Képes Krónika. 34. sz.
- Somogyi János.** Lehullott a rezgőnyárfa... (Novellák) 63 l. — *Ism. Literatura.* 109. l.
- Szabados Árpád.** Az asszony és a bolondok. (Színházi 3 felvonásban.) Bemutatta a Kamara-színház 1931. dec. 11. — *Ism. M. Színpad.* 342—344. sz. — (—ő.) *Képes Krónika.* 51. sz.
- Szabó Dezső.** Megered az eső. (Regény.) — *Ism. Relle Pál. M. Hirl.* 283. sz. — *Borbély Andor. Ujs.* 283. sz. — *Várnai Dániel. Népszava.* 301. sz. — *Szász Károly. Bp. Hirl.* 293. sz.
- Pánczél Lajos.** «Teljesen megvert, fáradt ember vagyok, aki beismeri, hogy minden vonalon csatát veszített.» *Ujs.* 202. sz.
- Ábrándok** csödjé. *A Hét.* 4. sz.
- Szabó László.** Vándor sirály. (Versek.) — *Ism. Reményi József. Erd. Helikon.* 730—731. l.
- Szabó Lőrinc. Németh László.** Szabó Lőrinc. *Nyugat.* II. 236—240. l.
- Szabó Pál.** Emberek. (Regény.) 231 l. — *Ism. Gundá Béla. Erd. Helikon.* 734—735. l.
- Szalay László.** A rétek románca. (Regény.) — *Ism. M. Hirl.* 180. sz.
- Szathmáry Károly, P.** Jókai versenytársa. *Nyugat.* II. 549. l.
- Szatmári Mór.** Szatmári Mór meghalt. *P. Hirl.* 295. sz.
- Széchenyi István.** 1. Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Szerkesztette: Viszota Gyula. II. rész. 1843—48. *CDLX.* 1211. l. — *Ism. M. Szemle.* XIII. köt. 49. sz. VII. l. — V. M. *Nkelet.* 841—842. l. — 2. *Hitel.* Bevezetéssel kiadta: ifj. Iványi-Grünvald Béla. 737 l. — *Ism. (y.) Ung. Jahrb.* 325—326. l.
- Barta János.** A százéves *Hitel.* *Nyugat.* II. 363—365. l.
- Bártfai Szabó László.** Gróf Széchenyi István és a Főváros. *A Historia* melléklete. 85—104. l.
- Berczel Aladár.** Széchenyi öngyilkossága. *Népszava* 211. sz.
- Herczeg Ferenc.** Gróf Széchenyi István és a «Világ». *Bpesti Szemle.* 221. köt. 354—363. l.
- Kacziány Géza.** Széchenyi meggyilkoltatása. — *Ism. Jancsó Elemér. Pásztortűz* 494—495. l. — P. Lloyd. 167. esti sz.
- Kacziány Géza.** Széchenyi meggyilkoltatása 1860-ban. *Pásztortűz.* 546—547. l.
- Megyery Ella.** Döblingben, a Széchenyi-tragédia színhelyén. *Magyar-ság.* 225. sz.
- Szekfü Gyula.** Széchenyi a kisebbségi kérdéstről. *Pásztortűz.* 437—438. l.
- Szeder Fábán. Klemm Antal.** Szeder Fábán nyelvtudományi és nyelv-művelő működése. *Pannonh. Szemle.* 228—241. l.
- Székely Jenő.** A Csehi-család. (Regény.) Kolozsvár. — *Ism. Léber János. M. Kult.* 48—49. l.
- Székely László.** A parton ülők panasza. (Versek.) Szombathely. — *Ism. (L—n.) Uj Nemz.* 271. sz.
- Székely Molnár Imre.** Sorsom óráján. (Versek.) Szeged. — *Ism. (l. i.) Uj Nemz.* 168. sz.
- Székely Mózes. Zátony.** (Regény.) 416 l. — *Ism. Schöpllin Aladár. Nyugat.* II. 194—195. l. — *Borbély István. Pásztortűz.* 513—514. l.
- Ligeti Ernő.** Hol kezdődik a román-magyar kulturális közeledés? *Erd. Helikon* 652—664. l.
- Szemler Ferenc, I.** Éjszakai kiáltás. (Versek.) Kolozsvár. — *Ism. Kovács László. Erd. Helikon.* 659—660. l.
- Szenes Piroksa.** Csillag a homlokán. (Regény.) I—II. köt. 210, 213 l. — *Ism. r. r. Bpesti Szemle.* 222. köt. 153—155. l.
- Szenteleky Kornél.** Isola Bella. (Regény.) Kolozsvár. — *Ism. m—i. Nkelet.* 1041—1042. l. — *Szentimrei Jenő. Erd. Helikon.* 723—725. l.
- Szent-Gály Dezső.** Elszórt virágok. (Versek.) — *Ism. (—ő.) Képes Krónika.* 32. sz. — *M. Hirl.* 162. sz.

- Szentgyörgyi István.** *Gyalui Farkas.* Szentgyörgyi István száztizenkét szerepe. Bp. Hirl. 293. sz.
- Hatvany Lajos.* M. Hirl. 243. sz. — *Kovács Dezső.* Pásztortűz. 497—498. l. — *Kuncz Aladár.* A nagy halottról. Pásztortűz. 513. l. — *Rédey Tivadar.* Nkelet. 980—981. l. — *Reményik Sándor.* Erd. Helikon. 665—666. l. — *Schöpfung Atadár.* Nyugat. II. 491—492. l. — *Szász Károly.* Bp. Hirl. 240. sz. — *Szentimrei Jenő.* Erd. Helikon. 755—758. l. — Nemz. Ujs. 239. sz. — Bp. Hirl. 239. sz.
- Szentiváni Mihály.** *Szabó Anna.* Szentiváni Mihály összes költeményei. 81 l. — Ism. Hofbauer László. Erd. Múz. 309—310. l.
- Szentpéteri.** Élet. (Versek.) Nagykanizsa. 44 l. — Ism. Literatura 191. l.
- Szepesi Zoltán.** Mennyek csavargója. (Versek.) — Ism. Fenyő László. Nyugat. II. 542. l.
- Szilágyi András.** Az idő katonái. (Regény.) — Ism. Tamási Áron. Erd. Helikon. 733—734. l.
- Szilas Frida, Kőpeczi-Bócz Lajos, Lakos István, Boda Gábor, B. Molnár József és Závodszyk Tibor:** Arcok. (Versek.) — Ism. (—ő.) Képes Krónika. 32. sz. — b. gy. Népszava. 206. sz.
- Szilassy Lajos.** Elbujt a hold. (Regény) Magyaróvár. 100 l. — Ism. Literatura. 290. l.
- Szirmai Rezső.** Gyilkos vagyok. (Regény.) — Ism. (B. Gy.) Az Est 292. sz. — (r.) Esti Kurir. 293. sz. — P. H. 290. sz.
- b. gy.* Nem könnyű az igazság. Népszava. 294. sz.
- Szitnyai Zoltán.** Aranykarika. (Regény.) 288 l. — Ism. Diarium. 84. l.
- Szlávik József.** Lányok. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 296. sz.
- Szomorj Dezső.** Szomorj Dezső csúfos vesszőfutása az erdélyi magyar ujságokban. Uj Nemz. 205. sz.
- Szudy Elemér.** Fekete nappalok, fehér éjszakák. (Elbeszélések.) — Ism. Szini Gyula. Nyugat. II. 428—429. l. — M. Gy. Napkelet. 971—972. l. — (—ő.) Képes Krónika. 28. sz.
- Tabéry Géza.** Vértorony. (Történelmi regény.) I—II. köt. Kolozsvár. 212, 191 l. — Ism. Bánhegyi Jób. Pannonh. Szemle. 356—357. l. — Juhász Géza. Napkelet. 843—848. l.
- Tamási Áron.** Címeresek. (Regény.) Kolozsvár 324 l. — Ism. Schöpfung Aladár. Nyugat. II. 196—197. l. — Szombattaly György. Napkelet. II. 653—655. l. — Németh László. Prot. Szemle. 567—569. l. — (—ő.) Képes Krónika. 31. sz. — Ignó M. Hirl. 188. sz. — Dóczy Jenő. Magyarság. 150. sz.
- Bolyai Zoltán.* Korunk. 650—651. l.
- Németh László.* Tamási Áron Nyugat. II. 307—310. l.
- Tarnóczy Árpád.** Éneklő hajnalok. (Versek.) — Ism. Reményi József. 730—731. l.
- Teleki László.** *Rédey Tivadar.* Teleki «Kegyenc»-e a színpadon. Napkelet. 950—951. l.
- Temesvári Pelbárt** Műveiből. (Magyar Irodalmi Ritkaságok. 6. sz.) 163 l. — Ism. Hegedűs Zoltán. Bpesti Szemle. 223. köt. 159. l. — K. Gy. Élet. 292. l. — Turóczy József. Nyugat. II. 429—430. l. — P. Lloyd. 189. esti sz. — M. Hirl. 180. sz.
- Terescsényi György.** Hősök. (Regény.) 206 l. — Ism. Németh László. Nyugat. II. 538—540. l. — Zsigray Julianna. Uj Idők. II. 138. l. — U. o. 331. l. — R. M. Bpesti Szemle. 223. köt. 479—480. l. — Nagy Miklós. M. Kultúra. 323. l. — (te.) P. Hirl. 176. sz. — M. Hirl. 174. sz. — Mlotay István. Magyarság. 196. sz. — Karl Sebestyén. P. Lloyd. 244. reggeli sz.
- Thaly Kálmán.** *Vitéz Veszprény Dezső.* Tali és széchi-szigeti Thaly Kálmán életrajza. I—II. köt. 1928—1931. 109, 173 l. — Ism. Balanyi György. Kath. Szemle. 923—924. l.
- Vitéz Veszprény Dezső.* Thaly Kálmán védelme a tiz kuruc ballada hitelessége kérdésében. Eger 37 l. — Ism. (—ő.) Képes Krónika 41. sz.
- Thury Lajos.** A veszedelmes szerelem. (Regény.) — Ism. (—ő.) Képes Krónika. 39. sz. — (b. a.) P. Hirlap. 152. sz. — Rédey Tivadar. Napkelet. 906—908. l.

Thury Zsuzsa. A Szentpétery-gyerekek. (Regény.) Kolozsvár. — Ism. m—i. Napkelet. 761—762. l. — Járosi Andor. Pásztorút. 373—374. l. — Pásztor József. Prot. Szemle. 720—721. l. — R. Berde Mária. Erd. Helikon. 581—582. l. — M. Hirl. 180. sz.

Tisza István képviselőházi beszédei. I. A fiatal képviselő. 1888 febr. 3. — 1903 nov. 3. Bevezette: Barabási Kun J. (1930.) XI, 764 l. — Ism. (A—s.) Ung. Jahrb. 328. l.

Rényei Győző. Gróf Tisza István leveleinek francia kiadása és e levelek visszhangja a francia sajtóban. Bpesti Szemle. 223. köt. 11—25. l.

Szász Károly. Arany, Gyulai, Tisza. Bpesti Hirl. 150. sz.

Torbágyi-Novák József Lajos. Attila. (Hősköltemény) I. köt. 801 l. — Ism. Literatura. 259—260. l. — M. Hirl. 225. sz.

Tormay Cécile. Kis magyar legendárium és Szent István királynak intelmei. 174 l. — Ism. Herczeg Ferenc. Diarium. 65—66. l. — Madzsar Imre. U. o. 67—68. l. — 8 Orai Ujs. 290. sz.

Tóth Árpád. *Popper Ferenc.* Tóth Árpád-émlék. Nyugat. II. 181—182. l.

Tersánszky J. Jenő. Az ifjú Tóth Árpád. Nyugat. II. 503—511. l.

Tóth Béla. *Schöpfung Aladár.* Tóth Béla. A Sajtó. 433—439. l.

Tóth Ede. *Pechy-Horváth Rezső.* Tóth Ede száz aranya a dombóvári állomáson. Literatura. 75—87. l.

Tóth Kálmán. Tóth Kálmán kiadatlan színművei. Diarium. 95. l.

Török Gyula. *Kováts József.* Török Gyula élete. Kolozsvár. 59 l. — Ism. Illés Endre. Nyugat. II. 109—110. l.

Török Sándor. Az idegen város. (Regény.) I—II. köt. — Ism. Napkelet. 910. l.

Ujvári Péter. A mécs mellett. (Regény.) Sajtó alá rendezte és bevezetéssel ellátta Ujvári László és Imre. 339 l. — Ism. Tisbi Illés. Mult és Jövő. 412. l. — [Rm.] Szocializmus. 395. l. — (g. i.) Esti Kurir. 260. sz. — (p. gy.) M. Hirl. 248. sz.

Urbán Eszter. És mentem át a hidon. (Versek.) 70 l. — Ism. Fenyő László. Nyugat. II. 112—113. l. — Ebeczki György. Uj Idők. II. 53. l.

Urr Ida. Szent pokol. (Versek.) Kassa. 64 l. — Ism. Literatura. 261. l.

Üchtritz-Amadé Emil grófné. A brigadéros leánya. (Regény.) 249 l. — Ism. r. r. Uj Nemz. 209. sz.

Vajda János. *Dénes Tibor.* Vajda János lelki fejlődése. Debreceni Szemle. 333—337. l.

Özvegy Vajda Jánosné. Igy lettem én Vajda János felesége. Uj Idők. II. 566—567. l.

Amikor Vajda János fizetni akart. M. Hirl. 293. sz.

Vajda Péter. Vajda Péter erkölcsi beszédei. Kiadta Kemény Gábor. Szarvas. 288 l. — Ism. Turóczi József. Nyugat. II. 110. l. — [Rm.] Szocializmus. 393. l. — Nánay Béla. Prot. Szemle. 782—783. l.

A bécsi kancellária harca Vajda Péter ellen. M. Hirl. 156. sz.

Valkai András. *Ballai Károly.* Valkai András Bánk bánjának históriája és a Bánk bán-monda eredete. 44 l. — Ism. Szendrey Zsigmond. Ethnogr. 216. l.

Vándor Iván. 1. Lopott lelkek. (Regény.) — 2. Andrea találkozik az étellel. (Regény.) — Ism. P. Hirl. 292. sz.

r. m. Négyszemközt Vándor Ivánnal. Literatura. 128—129. l.

Váradí Aranka. (m. j.) Váradí Aranka: Sasfiók. Magyarság. 236. sz.

Várady Antal. *Móricz Pál.* A jó Várady Antalról. Magyarság. 151. sz. *Somfay Margit.* Váradí Antalról. (Váradí Aranka emlékei.) Magyarság. 149. sz.

Várady Miklós. *Körmives Lajos.* Búcsúzik a «Nemzet napszámosa» Pásztorút. 521—522. l.

Városi István. A napszemű ember. (Versek.) — Ism. A. Zs. Élet. 512. l. — (ö.) Uj Nemz. 283. sz. — P. Hirl. 290. sz.

Vaszary János. Zöld bárány. (Színpadi burleszk.) Bemutatta a Magyar Színház. — Ism. (B. L.) Élet. 456. l. — Rédey Tivadar. Nkelet. 1055. l.

- Egy ifjú költő: a 64 éves Vaszary János. *Literatura.* 90—91. l.
- Vaszy György.** Legendák. (Versek.) — *Ism. P. Hirl.* 227. sz.
- Verseghy Ferenc.** *Horváth Konstantin.* Verseghy egy ismeretlen bölcselmi költeménye. *IK.* 1930. 448—457. l.
- Tamás Ernő.** Emléktábla és Mauzoleum. *Nyugat.* II. 596—597. l. (s. l.) Verseghy Ferenc a léghajózás első magyar poétája. *P. Hirl.* 252. sz.
- Szolnokra szállítják Verseghy Ferenc hamvait. *P. Hirl.* 238. sz.
- Vikár Béla.** (r. m.) Vikár Bélával, a magyar Mezzofantival. *Literatura.* 277—282. l.
- Vitovszky István.** A lélek szárnyán. (Versek.) — *Ism. Tuba Károly. Népszava.* 171. sz.
- Voinovich Géza.** 1. *Magyar Passio.* A Mi Urunk Jézus Krisztus élete. — *Ism. Galamb Sándor. Bpesti Szemle.* 222. köt. 136—139. l. — Rédey Tivadar. *Nkelet.* II. 663—665. l. — Szíra Béla. *Kath. Szemle.* 525—526. l. — 2. *Magyar mondák világa.* — *Ism. M. Hirl.* 283. sz.
- Vörösmarty Mihály.** *Császár Elemér.* A százéves Csongor és Tünde. *Bpesti Szemle.* 222. köt. 294—299. l.
- Hajas Béla.** Vörösmarty Mihály és Perczel Etelka. I. K. 303—312; 410—422. l. (Önállóan is: I. F. 43. sz. 24. l.)
- Kiss Ferenc.** Vörösmarty és Ossian. *Debrecen.* 31 l. — *Ism. (y.) Ung. Jahrb.* 463. l.
- Szerb Antal.** Vörösmarty-tanulmányok. 79 l. — *Ism. Kerecsényi Dezső. Prot. Szle.* 569—570 l.
- Tamás Ernő.** Vörösmarty, a színibíró. — *Nyugat.* II. 248—250. l.
- Wagner Lilla.** Julia, Augustus leánya. (Tört. regény.) — *Ism. M. Hirl.* 283. sz.
- Wiener János.** Így korholom magam. (Versek.) *Szeged.* (1931.) 64 l. — *Ism. K. L. Nyugat.* II. 53. l. — (—ő.) *Képes Krónika.* 32. sz. — *M. Szemle.* XIII. köt. 52. sz. III. l.
- Zágon István.** Mindenkiel megtörténhetik. (Novellák.) — *Ism. P. Hirl.* 285. sz.
- Zajzoni Rab István.** *Erdélyi Pál.* Zajzoni Rab István életéhez. *Erd. Múz.* 409—420. l.
- Za Péli.** Francia-magyar szerelem Izlám-Afrikában. (Regény.) *Páris.* — *Ism. T. S. Nyugat.* II. 182. l.
- Zaymus Gyula.** Hárfadal. (Regény.) 108 l. — *Ism. K. Gy. Élet.* 332. l.
- Zilahy Lajos.** A szökevény. (Regény.) 378 l. — *Ism. Fábrián István. Nkelet.* II. 657—658. l. — Halász Miklós. *Szocializmus.* 329—330. l. — (K.) *Magyarország.* 293. sz.
- Zilahy Lajos.** «Két fogoly»-ának sikere Angliában. *Magyarság.* 158. sz.
- Zsigray Julianna.** Szüts Mara házassága. (Regény.) — *Ism. Falu Tamás. Uj Idők.* II. 476. l. — (te.) *P. Hirl.* 184. sz.
- Zsoldos Attila.** 3000 kilométer. (Utirajzok.) — *Ism. P. Hirl.* 295. sz. — (Sz.) *Ujs.* 272. sz. — *Bp. Hirl.* 293. sz.
- Zsolt Béla.** 1. *Gerson és neje.* (Regény.) II. kiadás. — *Ism. M. Hirl.* 254. sz. — 2. *Bellegarde.* (Regény.) — *Ism. Ignóus Pál. Esti Kurir.* 293. sz. — *P. H.* 294. sz. — *Hatvany Lajos. M. Hirl.* 278. sz. — 3. *Oktagon.* (Regény.) — *Ism. M. Hirl.* 225. sz.

Összeállította: KOZOCSA SÁNDOR.

R 1956